МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Наталія Сивачук
Олександр Санівський
Оксана Циганок

ФОЛЬКЛОРНА ПРАКТИКА

Навчальний посібник для студентів
факультету філології та журналістики

Умань
Візаві
2024

УДК 398(477)(075.8)
С35

Рецензенти:

Дмитренко М. К., доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник ІМФЕ НАН України;

Гоголь Н. В., доктор педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету;

Кирдан О. Л., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Рекомендовано до друку вченою радою
факультету філології та журналістики
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 3 від 30 жовтня 2024 р.)

Сивачук Н. П.

С35 Фольклорна практика : навч. посіб. для студ. ф-ту філол. та журналістики / Наталія Сивачук, Олександр Санівський, Оксана Циганок ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Умань : Візаві, 2024. – 228 с.

У навальному посібнику розкрито історію підготовки студентів до пошукової українознавчої роботи та зміст фольклорної практики, проаналізовано психолого-педагогічні засади підготовки здобувачів вищої освіти до практики і методичні прийоми запису фольклорних творів, визначено вимоги щодо оформлення матеріалів практики. Розроблена програма з фольклорної практики, за якою будуть працювати студенти.

Вважаємо, що навчальний посібник стане в нагоді студентам філологічних спеціальностей і викладачам вищих закладів освіти, вчителям та учням, дослідникам усної народної словесності та всім, кого зацікавлять проблеми української фольклористики.

УДК 398(477)(075.8)

© Сивачук Н. П.,
Олександр Санівський,
Оксана Циганок, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 7

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ТА КЛІМАТИЧНІ УМОВИ УМАНЩИНИ 10

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА ПРО УМАНЬ І УМАНЩИНУ 13

РЕГІОНАЛЬНІСТЬ ФОЛЬКЛОРНОЇ ТРАДИЦІЇ 15

З ІСТОРІЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО ПОШУКОВОЇ НАРОДОЗНАВЧОЇ РОБОТИ 19

З ІСТОРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОЛЬКЛОРНОЇ СПАДЩИНИ УМАНЩИНИ 43

Василь Ящуржинський 52

Священник Павло Онуфрійович Леонович 57

Віктор Ілляшевич 60

Ящуржинський Хрисанф Петрович 61

Доманицький Василь Миколайович 63

Фіалко Теофіл Яремович 65

Діденко Ольга Петрівна 68

Мирослав Федорович Мицик 69

Олекса Іванович Воропай 71

ФОЛЬКЛОРНА ПРАКТИКА 73

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО ПРАКТИКИ 79

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ЗАПИСУ ФОЛЬКЛОРНОГО МАТЕРІАЛУ 88

МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ЗАПИСУ РІЗНИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ЖАНРІВ.....92
ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ФОЛЬКЛОРНОЇ ПРАКТИКИ.....103

ЗАХИСТ ФОЛЬКЛОРНОЇ ПРАКТИКИ.....109

ПРОГРАМА З ФОЛЬКЛОРНОЇ ПРАКТИКИ.....116

ДОДАТКИ.....141
Рекомендації ЮНЕСКО державам-членам про збереження фольклору.....141
Жулинський М. Національні культури і проблеми глобалізації.....148
Грушевський М. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання.....159
Франко І. Як виникають народні пісні.....174
Дмитренко М. Генетичний код нації.....181
Триліс В. Про передачу традиційної пісенної культури дітям.....187
Голубенко І. Народні пісні – національне багатство України і його збереження та популяризація.....194
Петров В. Місце фольклору в краєзнавстві*.....196
Бондаренко Ю., Пасічник Є. Школа: проблеми ментальності та національної самосвідомості.....208
Мовчан П. Повернення задля оновлення.....216
Задача предлагаемая Императорскимъ Вольнымъ экономическимъ обществомъ о составленіи описаній сельскихъ рукодѣлій.....225

ПЕРЕДМОВА

Фольклорна практика для студентів філологічного факультету Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини є важливою і радісною подією, яка запам'ятовується і має вплив на всю наступну професійну діяльність. Цей вид практики в УДПУ імені Павла Тичини започатковано від 1993 року. Це були часи, коли на хвилі загальнонаціонального піднесення було запроваджено спеціалізацію народознавство (пізніше – українознавство). Особливим ентузіазмом були перейняті і студенти, і викладачі: нам хотілося якомога більше дізнатися про народну культуру, зануритися у праматерію народного Слова, пізнати «дух нашої давнини», усвідомити, «хто ми, чиї сини, куди йдемо»? На той час у нас, викладачів, не вистачало досвіду, тому ми запрошували читати лекції таких учених, як-от: Г. Горинь, М. Дмитренко, І. Зязюн, П. Ігнатенко, С. Павлюк, Г. Сагач, В. Скуратівський, М. Стельмахович, Є. Сявавко. Ми вчились разом зі студентами, паралельно писали дисертації, проводили наукові конференції, круглі столі, де обмінювалися досвідом з учителями-практиками та науковцями. А ще ми склали план дослідження фольклорно-етнографічної спадщини Уманщини і неухильно його дотримувалися. Щосуботи у нас був експедиційний день. Для цього наша адміністрація і ректор, академік АПН України Володимир Григорвич Кузь, давали нам автобус, певні кошти, належне спорядження, як-от: відеокамера, магнітофони, фотоапарати, диктофони.

Спочатку ми всі набували досвіду проведення таких експедицій, а потім очолювали фольклорні практики студентів. У деякі роки так було багато задіяно студентських груп для фольклорної практики, що не вистачало керівників. З часом наші студенти-народознавці ставали викладачами, очолювали ексепедиції, паралельно вчилися в аспірантурі, наприклад: В. Гончарук, О. Денисюк, Н. Дудник, Л. Йовенко, В. Калабська, В. Кириченко, Н. Осіпенко, М. Павленко, О. Санівський, В. Семенчук, І. Снігур, О. Циганок та ін.

За 5 років експедиційної діяльності у нас накопичився досвід ведення польових досліджень, зразки виробів народного рукомесництва, а головне – записи фольклору. У 1998 році на основі цього було відкрито науково-дослідну лабораторію «Підготовка студентів-філологів до українознавчої роботи в школі» (тоді – «Етнологія Черкаського краю») під егідою Інституту Народознавства НАН України у Львові. При лабораторії написали і захистили дисертаційні дослідження з різних галузей українського народознавства В. Гончарук, Н. Дудник, Л. Йовенко, В. Калабська, В. Кириченко, О. Санівський, І. Терешко, О. Циганок та ін.

Упродовж 25 років існування науково-дослідної лабораторії ми зібрали велику кількість фольклорного матеріалу, що уможливило створення наукового архіву та каталогу фольклорної спадщини історичної Уманщини, а також уклали колекцію вишиваних рушників та сорочок, гончарних виробів, ікон, виробів ткацтва та ін. Сьогодні послуговуватися нашими матеріалими можуть науковці всієї України, а студенти успішно виконують випускні кваліфікаційні роботи.

Даний посібник написано на основі багатого досвіду викладачів нашої кафедри, які внесли неоціненний доробок у справу збереження культурної спадщини нашого регіону.

Євгенія Іванівна Сявавко, провідна вчена Інституту народознавства НАН України у Львові, була гостею нашої лабораторії, часто консультувала нас з різних проблем методики викладання народознавства, завжди наголошувала: «Від викладача вищої школи залежить те, як у майбутньому її випускники навчатимуть молоде покоління. В університеті чи педагогічному інституті мають бути зроблені акценти на головних етико-естетичних засадах української класичної літератури, яка збагачує і буде збагачувати істинно народними цінностями прийдешні молоді покоління. Але для того, щоб у випускника вищого навчального закладу закласти фундамент народознавчих орієнтирів, його педагоги повинні бути добре обізнані в царині народознавства, тобто володіти народознавчою культурою»[1].

[1] Сявавко Є. Народознавча культура викладача як складова філософсько-етичної концепції педагогічної діяльності у вищій школі. *Вісник Львів. Ун-ту. Сер.пед*. 2009. Вип. 25. Ч. І. С. 217.

Саме такої філософсько-етичної концепції ми і дотримуємося у царині підготовки майбутніх учителів-філологів. Наші випускники працюють у всіх куточках України і за рубежем і продовжуть свою народознавчу діяльність у якості директорів шкіл, вчителів, вихователів, викладачів вищої школи, науковців. Тут напрошується необхідність назвати імена наших випускників, що своєю діяльністю виховують нове покоління українців на засадах українського народознавства, зокрема: Мар'яна Андрюшина (Кравчук), Аліна Бобровська, Олена Запорожець, Юлія Каюк, Людмила Кривда Людмила Лотецька, Оксана Мазуренко (Кудин), Тетяна Маснюк (Тищук), Людмила Яременко, Аня Рудницька, Олена Шляхта, Наталія Шовкова та ін.

Студенти упродовж фольклорної практики накопичують польовий матеріал для подальших фольклористичних досліджень. Ці записи становлять основу наукового каталогу та архіву науково-дослідної лабораторії «Підготовка студентів-філологів до українознавчої роботи в школі».

У процесі практики студенти актуалізують знання, здобуті ними під час вивчення курсу «Український фольклор», усвідомлюють роль усної словесної творчості в житті народу, а також свою відповідальність за збереження фольклорної пам'яті нашого регіону. До того ж у процесі такої діяльності руйнується низка стереотипів, які побутують щодо нашої народної культури, як-от: вторинність, меншовартісність, примітивність. Молоді люди занурюються у праматерію буття народу, відчувають його невтомну творчу енергію, працьовитість, креативність, мудрість, емоційність, цнотливість, софійність, чуттєвість, вбирають у своє єство могутню музику рідного діалекту.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ТА КЛІМАТИЧНІ УМОВИ УМАНЩИНИ

Умань знаходиться на межі південно-західного степу, на основних шляхах, що сполучають такі важливі центри, як-от Київ, Одеса, Кровоград, Дніпропетровськ, Черкаси, Вінниця, Житомир. Це сприяло тому, що наше місто мало важливе економічне значення для України в минулому.

Центральна частина міста розташована на невеличкому підвищенні вододілу річки Уманки та Кам'янки. На правому березі річки Уманки та лівому Кам'янки розкинулися передмістя – Івангородське, Звенигородське, Лиса Гора, Нова Умань, Слфіївська Слобідка.

Хвилястий ерозійний рельєф, дві річки з системою ставків і їх мальовничі береги, вихід гранітів по руслах рік, а також велика кількість плодових насаджень і декоративних дерев, відомий парк «Софіївка», розташований на річці Кам'янці, створюють дуже красиві краєвиди мальовничого міста-саду. Рельєф міста Умані, як і всього району, досить різноманітний і складний, про що свідчить різна висота над рівнем моря в межах району (від 180 до 265 м.). Так, наприклад, на полях села Іванівки найбільша висота над рівнем моря в межах району і становить від 269 м., а в Умані, на території метеорологічної станції, що міститься з південної частини міста, особливо там, де зливаються річки Уманка і Кам'янкак, мають ще нижче місцеположення.

Клімат Умані помірно-континентальний, характерний для лісостепу. Умань і околиці розташовані на досить високому місці Волино-Поліської височини. Місцевість сучасного Уманського району була поза межами останнього льодовика, тому льодовикові відклади тут відсутні.

Основними породами, з яких складається геологічне нашарування поверхні землі району, є:

– найстаріші глибинні породи – граніти і гнейси, утворені вулканізмом ще за архейської доби;

– верхньотретинні породи, що складаються з пісків Полтавського ярусу;

– четвертинні відклади світло-палевого і шоколадного кольору карбонатних лесів;

– аловіально-делювіальні відклади наймолодшого віку.

Граніти залягають на глибині 20–40 і навіть більше метрів. В руслах Уманки, Кам'янки, Ревухи, по ярах і балках їх нерідко можна зустріти на поверхні. Вони часто створюють красиві краєвиди скель, іноді висотою до 10–30 метрів.

Ґрунти являють собою продукт як природно-історичних, так і соціальних факторів. В Уманському районі, зокрема, в околицях міста найбільш поширені комплекси сірих опідзолених ґрунтів і підзолених чорноземів, а їх наявність свідчить про те, що в цій місцевості в попередні століття було значно більше лісів, ніж тепер.

Річки Уманщини (Кам'янка, Уманка) належать до системи Південного Бугу, вони з'єднуються містом і впадають у річку Ятрань, що протікає на віддалі 15 км. від Умані з південного боку.

Крім річки Уманки з 17 притоками, в межах Уманського району протікає річка Ревуха (Бабанка) з 10 притоками. Ці річки створюють досить складну географічну сітку. Всю територію Уманського району можна розділити на 6 водозаборів, а саме:

– Іванівка – Краснопілка – Старі Бабани;
– Берестівець – Пугачівка;
– Кочубіївка – Родниківка – Умань – Гереженівка;
– Верхнячка – Городецьке;
– Полянецьке – Кочержинці;
– Умань – Собківка.

Згадані водозабори мають 15 другорядних шляхів потоків води. Всі річки течуть повільно і при штучному створенні на них греблі утворюють невеличкого розміру ставки. Наприклад, Уманка на території міста має Осташівський ставок, з площею водної поверхні 70 га та в Городецькому – 43 га.

Сильно порізані річками, численними балками і ярами поверхня обумовлює швидкий стік атмосферних вод, отже, значна частина їх виходить за межі району.

В минулому сучасна територія Уманського району належала до лісо-степової зони. Про це свідчать сірі і темно-сірі опідзолені ґрунти, що їх знаходимо зараз майже на всіх околицях

міста. Лісо-деревна рослинність району – це дубові гаї та чорний ліс з мішаних широколистих порід. Дуб звичайний займає до 57, 1% площі, граб – 26, 4%, ясен – 13, 1%, а решту – такі породи як липа, берест, акація, береза, дика яблуня і груша та ін. Серед чагарників більше всього поширена ліщина, жимолость, а на узліссі – терен і ін.

Характерно, що хвойні дерева (сосна, ялина) зустрічаються досить рідко, а серед трав'янистих рослин лісової флори багато лікарських (конвалія, валеріана, папороть і ін.).

Диких тварин у межах міста небагато, але ще можна зустріти лисів, диких кіз, зайців, кротів, куниць, ласок, ховрахів, їжаків, пльових мишей та інших гризунів. Значно більше було цих тварин у лісах і степах, що оточували місто. У заповіднику «Софіївка» в 1924 році зустрічалися навіть борсуки.

Значно багатший район на птахів. Їх нараховують більше 200 видів, хоча на початку XX століття лише в межах Умані було нараховували 300.

Постійно живуть в межах міста такі корисні птахи, наприклад, сови, що знищують мишей, дятли, які харчуються короїдом. Корисними птахами є снігурі, синиця, шпаки, сірі ворони та інш. Сезонно в околицях міста, в скверах і парках живуть такі птахи, які нищать шкідників, а саме: зозуля, ластівки, граки. Є тут також солов'ї, галки, дикі гуси, качки.

Територія Умані і її околиць, як і весь район, мають не тільки багату природу, яка створювалася геологічними віками, але і мальовничий ландшафт, що виокремлює місто серед подібних.

КОРОТКА ІСТОРИЧНА ДОВІДКА ПРО УМАНЬ І УМАНЩИНУ

Найперша сторінка історії міста губиться в глибині віків світової цивілізації і поки що не прочитана… Як свідчать результати археологічних розкопок, на території сучасного міста та його околиць виявлено залишки поселень пізнього палеоліту, трипільської культури, доби бронзи, черняхівської культури та періоду Київської Русі. Поблизу Умані є кургани скіфського часу. У XII ст. всю Уманщину заполонили монголо-татарські орди, а в XIV ст. вона, як і більшість українських земель, перейшла під зверхність Литовсько-Руської держави. Наприкінці XVI ст. Уманщина зазнала польської колонізації. 1609 року спільна комісія сейму Речі Посполитої описала так звану «пустиню» Умань і ці землі згодом було названо Уманщиною та подаровані польським урядом магнату Валенті Олександру Калиновському. Назва міста очевидно походить від назви річки Уманки, яка вперше згадується у Супральському літопису 1497 року.

Сама назва Умань у відомих нам досі документах зустрічається в 1616 році. У XVII ст. місто стало форпостом у боротьбі з татарами. Був створений Уманський козацький полк – один з найбільших, що налічував близько 3000 козаків і займав східну частину нинішніх Черкаської, Кіровоградської та південну Вінницької областей і вписав багато героїчних сторінок в історію боротьби українського народу.

У 1670–1674 роках Умань була резиденцією правобережного гетьмана Михайла Ханенка, тобто тимчасово столицею Правобережної України. В 1768 році Умань стала центром антифеодального та національно-визвольного повстання під назвою Коліївщина.

В 1793 році за другим поділом Польщі, Правобережна Україна була приєднана до Російської Імперії. Умань також стала частиною російської держави, повітовим містом Київської губернії.

Від 1796 року почалося будівництво шедевру садово-паркового мистецтва парку «Софіївка», автором і керівником якого був польський інженер Людовик Метцель.

У 1839 році Умань стала центром військових поселень. У цей час почалася забудова аристократичної частини міста, яка була добре впорядкована і мала бруківку.

На початку XX ст. наше місто було одним з великих осередків по збуту сільськогосподарської продукції.

Умань називали одним з культурних провінційних центрів напередодні І Світової війни, тут діяли 22 учбових заклади: 3 гімназії, 5 середніх училищ, з них 2 комерційні, а також землеробства і садівництва, будівельно-технічне та духовне.

Важким випробування для жителів міста стала війна 1941–1945 р.р. Уманська оборонна операція була однією з трагічних сторінок початкового періоду війни. Тисячі військово-полонених були замучені в концтаборі «Уманська яма». Фашисти розстріляли 12 тисяч містян, переважно євреїв, декілька тисяч вивезли на примусові роботи до Німеччини. Місто зазнало значних руйнувань.

Умань чи не найбагатша на історико-культурну спадщину в нашому регіоні. Близько 20% всіх пам’яток архітектури Черкаської області зосереджено в нашому місті. Лише дендропарк «Софіївка» зібрав під своєю назвою 101 пам’ятку історії і культури, що занесені до державного реєстру національного культурного надбання. Сучасна «Софіївка» – це не тільки пам’ятка садово-паркової архітектури, а й науково-культурний центр.

Небагато міст України можуть похвалитися тим, що у них збереглась ратуша – символ місцевого самоврядування. Є і менш яскраві, але важливі пам’ятки, що характерні лише для нашого міста: монастир Василіан, заснований графом Потоцьким як учбовий заклад у 1764 році, костьол Успіння Богородиці, ансамбль пам’ятків архітектури центральної частини міста, який налічує 99 споруд і будинків, 33 з яких перебувають на державному обліку.

РЕГІОНАЛЬНІСТЬ ФОЛЬКЛОРНОЇ ТРАДИЦІЇ

Традиційно-побутова культура Уманщини – це складний комплекс надбань духовної і матеріальної діяльності краян упродовж віків, до якого належать звичаї, обряди, вірування, світоглядні уявлення, побутово-правові установки, моделі поведінки, моральні норми, усна словесність.

Вчені вважають, що в українській фольклористиці регіональне вивчення усної народної творчості найвиразніше виявляється в практиці місцевих збирачів, виданні збірників фольклорних записів з окремих регіонів і місцевостей, у проведенні регіональних експедицій, групування архівних зібрань фольклорних матеріалів[1] .

Багато зробили для справи дослідження регіонального фольклору В. Гнатюк, Б. Грінченко, К. Квітка, Ф. Колесса, А. Кримський, О. Роздольський, П. Чубинський, В. Шухевич, Д. Яворницький, Хр. Ящуржинський та ін..

Значна увага приділялася етнолокальним вивченням окремих регіонів у працях Наукового Товариства імені Шевченка.

Сьогодні спостерігаємо активізацію процесу фіксації фольклорних надбань у різних місцевостях України. Вже визначилися серйозними напрацюваннями регіональні осередки таких досліджень в Глухові, Дніпропетровську, Донецьку, Львові, Луцьку, Івано-Франківську, Вінниці, Умані, Черкасах.

Разом з цим на фольклористичній карті України є чимало необстежених регіонів, обмаль праць, присвячених локальним фольклорним традиціям та географічно-картографічній методиці дослідження, яка актуалізувалася у 20-х роках XX століття. Регіонально-локальна особливість фольклорної традиції передбачає з’ясування реальної структури фольклору досліджуваної місцевості. Жанри і жанрово-тематичні групи складають функціональну в даній місцевості усну народну творчість, важливо визначити на стільки ці складові є традиційними і автохтонними.

[1] Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України. Львів, 2002. С. 19.

Емпірично-інформаційний рівень дослідження фольклору обмежується даними спостережень та матеріалу, зібраного попередниками і сучасними науковцями.

Порівняльно-історичний і топологічний рівень дослідження передбачає простеження активності, розвинутості жанрово-тематичних підрозділів регіональної (локальної) фольклорної традиції, збереженість у ній архаїчних пластів, вплив новаційних процесів.

Вчені застерігають, по-перше, «від надмірної генералізації факту на місцевому рівні, бездоказовості локалізації, тобто прив'язки до певного місця чи поширення на більший терен»[1]. По-друге, «необхідно уберегтися від надто широкого погляду, екстраполяції регіональних чи локальних фактів на інтеррегіональний чи інтеретнічний простір без достатнього попереднього вияснення їх ближчого контексту, внутрішньої співідностності»[2].

Обидві тенденції набули поширення в науці. Так, наприклад, за радянського часу надавалася перевага висвітленню інтернаціональних елементів у культурі, нівелювалися національні здобутки, а про локальні особливості мова взагалі не велася.

Р. Кирчів вважає, що застосування порівняльно-історичного і типологічного методів при етнолокальних дослідженнях українського фольклору будуть продуктивними за умов дотримання простої послідовності, а саме:

– співвідношення досліджуваних регіональних чи локальних реалій в міжрегіональному та загальноукраїнському контекстах;

– простеження спільностей, паралелей і аналогій на східнослов'янському, загальнослов'янському та іншому рівнях[3].

Лише за таких умов можна говорити про жанрово-тематичну морфологію фольклорної традиції певного регіону, з'ясувати збереженість давніх верст фольклору на жанрово-структурному, змістовому, поетичному рівнях; прослідкувати розвинутість і функціональну пріоритетність певних жанрів і

[1] Кирчів Р.Ф. Із фольклорних регіонів України. Львів, 2002. С. 17.
[2] Кирчів Р.Ф. Із фольклорних регіонів України. Львів, 2002, С. 17.
[3] Кирчів Р.Ф. Із фольклорних регіонів України. Львів, 2002. С. 19.

тематичних циклів, домінування окремих форм, сюжетів; пов'язаність усної народної творчості з місцевою історією, побутовою традицією, довкіллям; осмислення новаційних процесів.

Таке уважне спостереження дасть можливість визначити просторові контури і параметри певної регіональної фольклорної традиції, її основні реалії та специфіку. Важливо дослідити часову регламентацію позаобрядової приуроченості виконання певних фольклорних творів у різних місцевостях, питому вагу пісенного, танцювального, оповідного та паремійного фольклору у побуті, вихованні.

У фольклористичному дослідженні істотну роль грає етнографічна та краєзнавча інформація. В. Путілов застерігав від гонитви за текстами, від культу числа і закликав до накопичення свідчень, висловлювань, роздумів та поведінки виконавців у традиційному середовищі. Текст не повинен бути абстрагований від культурно-побутового та історичного контексту.

Українська усна словесність – це важлива складова традиційно-побутової культури, вона пов'язана з народною музикою, обрядами, звичаями, віруваннями.

У справі районування фольклору необхідно враховувати хронологічний аспект матеріалу, тобто застосовувати історичний підхід, який вимагає охоплення всієї етнічної території України. Так, професор Р. Кирчів пропонує схему (за його словами, «дуже умовну») картографічного окреслення районів українського фольклору. Словник назв районів, на його думку, виглядає так: Закарпаття, Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина, Буковина, Покуття, Передкарпаття, Подністров'я, Опілля, Надсяння, Мале Полісся, Волинь, Західне Полісся, Середнє Полісся, Східне Полісся, Холмщина, Підляшшя, Західне Поділля, Східне Поділля, Київщина, Полтавщина, Слобожанщина, Запоріжжя, Приазов'я, Кубань, Нижньодніпров'я, Таврія, Нижньобужжя, Нижньодністров'я, Буджак. Вчений поділяє Поділля на Східне і Західне, їх територія збігається з локалізацією подільських говорів.

Як бачимо, на карті-схемі фольклорних регіонів України Уманщина належить до Східного Поділля: її територія збігається з локалізацією подільських говорів. Оскільки фольклорні явища

змінні в часі і просторі, то структура їх територіальної регіоналізації рухлива, спостерігається тенденція до стирання, розмивання місцевої специфіки. Цілком природно, що схематично накреслені контури фольклорних районів, що коригуються фольклорними фактами, удосконалюватимуться новими дослідженнями. Проблема регіональності (локальності) української фольклорної традиції та відображення її на карто-схемах з часом наберуть «переконливішої предметності та фактично аргументованої реальної окресленості».

З ІСТОРІЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО ПОШУКОВОЇ НАРОДОЗНАВЧОЇ РОБОТИ

Петро Романович Ігнатенко відзначив, що історія українського народознавства (українознавства) розвивалася разом із становленням українського народу. У наших далеких пращурів у процесі діяльності, переважно хліборобської, формувались власні звичаї, традиції, певні види мистецтва, що відображали специфіку їхнього життя. Будучи органічною складовою частиною матеріальної природи, обожнюючи її могутні, непереможні сили, славлячи родючість землі, багаті врожаї, вони супроводжували свою хліборобську життєдіяльність піснями, обрядами, ритуалами, символами, що відтворювали суть, зміст і характер подій та явищ навколишнього світу, праці й побуту. Повторюючись із року в рік (річний цикл народного календаря), ці ритуали ставали традиціями, вдосконалювалися, передавалися з покоління в покоління. Розвивався фольклор, різні види народного мистецтва, зароджувалися такі галузі знань як агрономія, метеорологія, медицина, космологія, відточувалася народна мудрість, філософія, мораль, етика, складався народний характер, психологія, світогляд, духовність, формувалися специфічні риси українського менталітету.

У трудовій діяльності та в обрядах поряд зі старшими брала участь і молодь, причому з наймолодших літ. Відтак розвивалася педагогіка, складалася народна система виховання.

В епоху Київської Русі народознавство набуло чітко окреслених рис, струмувала розмаїта творчість – пісенна, музична, танцювальна, обрядова, декоративно-прикладна, розвивалася міфологія, а літописання «Повість временних літ», «Літопис Руський», «Галицько-Волинський літопис», «Руська Правда» Ярослава Мудрого, «Повчання дітям» Володимира Мономаха, «Слово про Закон і Благодать» Іларіона фіксують народні знання і мудрість у сферах історії, фольклористики, мистецтва, культурології, філософії, права, педагогіки, релігії тощо.

Цей процес інтенсивно продовжувався і в наступні часи, відбиваючи в собі складні перипетії історичного розвитку українського суспільства – зокрема, в добу Литовсько-Руської держави і в часи польського поневолення.

Значних успіхів українське народознавство досягло в XVI–XVIII ст., коли Україна виборювала політичну самостійність, національну незалежність, культурну самобутність. У той час Україна мала широку мережу братських, козацьких, дяківських, церковних шкіл. Їхня діяльність ґрунтувалася на народознавчих засадах, завдяки чому молодь успішно оволодівала культурою, духовним надбанням українського народу.

На основі цих шкіл виникали академії, колегії, розвивалися наука, література, філософія, історія, музика, архітектура, образотворче мистецтво, театр, готувалися національні кадри. Досить згадати всесвітньо відомі Острозьку чи Києво-Могилянську академії, які, без перебільшення, вписали золоті сторінки в історію розвитку української науки, культури, освіти, піднісши її на рівень європейських народів.

У цьому контексті відзначимо унікальне явище – Запорізьку Січ, козацьку республіку, що, існуючи на засадах демократизму, гуманізму, самоврядування, виховувала незламних борців за свободу й права народу, оборонців і господарів рідної землі.

З утратою політичної та державної самостійності України у скрутному становищі опинилося українське народознавство. Закриваються навчально-виховні заклади, забороняється рідна мова, натомість нав’язується чужа мова, культура, релігія, традиції, звичаї. Все суто українське продовжує розвиватися переважно в сім’ях, у родинному вихованні. Українці не тільки берегли, а й боролися упродовж віків за відновлення національної культурної семіосфери, завдяки цьому зберігся зв’язок поколінь, не втратилася наша етнічна ідентичність.

Як наука, українське народознавство започатковується наприкінці XVIII ст., коли почали проводитися перші аналітичні дослідження з життя і побуту українців (історики Я. Маркович, В. Полетика, етнограф Г. Калиновський, філософ Г. Сковорода).

В цей же час виникає ідея організації фольклорних експедицій за стандартними запитальниками, про що свідчить

генеральний опис Лівобережної України (1765–1769 рр.), «Програма для опису Малоросії», яку розробив Федір Туманський (1779 р.). Перша спеціальна програма систематичної збирацької роботи в Україні була підготовлена географічним товариством, що було засноване в Петербурзі 1845 р.. У 1851 р. у м. Києві було створено Комісію для опису губернії Київського навчального округу. У «Київських губернських відомостях» друкували різноманітні питальники, що заохочували грамотних людей брати участь у доборі різноманітних народознавчих матеріалів і навіть визначали спеціальні премії та нагороди.

Інтенсивного розвитку народознавство набуло в XIX ст. завдяки дослідженням В. Антоновича, Ф. Вовка, В. Гнатюка, М. Грушевського, М. Драгоманова, Ф. Колеси, М. Костомарова, М. Максимовича, О. Потебні, І. Срезнєвського, П. Чубинського та ін., а також художнім творам Марка Вовчка, М. Гоголя, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, П. Куліша, Лесі Українки, І. Франка, Т. Шевченка, у яких відображалися життя і побут українців.

Передова українська інтелігенція завжди прагнула краще пізнати свій народ, послужити йому вірою і правдою, тому організовували експедиції, видавали квестінарії, записували фольклор, обряди, вірування, замальовували предмети побуту. Ще до експедиції Павла Чубинського в Південно-Західний край на сторінках часопису «Київська старовина» друкувалися завдання для вивчення життя простих селян, їх побуту, звичаїв, ремесел та промислі. Так, наприклад, у №18 від 1854 року було надруковано «Задача, предлагаемая Императорскимъ Вольным экономическимъ обществомъ о составленіи описаній сельскихъ рукодѣлій». Мету таких публікації з боку тогочасної держави розкривають слова П. Семенова, одного з відповідальних за згадувану експедицію, про те, що вони «могли вказати на обставини, які перешкоджали розвитку добробуту племені, що чисельно переважало у Західному краї (білорусів, литвинів, малоросів), а внаслідок цього полегшити урядові й пошуки способів для покращення цього добробуту». У додатку ми подаємо текст цієї публікації.

У 1869 році П. Чубинський очолює експедицію в Південно-Західний край для етнографічних та статистичних досліджень, її

матеріали увійшли до семитомника, виданного упродовж 1872–1879 років. «Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край» були явищем величезної ваги в історії української культури. «Вони показали світові яскраві зразки вияву вроджених якостей духу українства, величну простоту, безпосередність і водночас глибоку емоційність, естетичну натхненність, силу поетичного чуття, яскравість барв народної поезії та пісні – те головне, що відрізняє український народ серед інших слов'янських народів»[1]. Експедиція П. Чубинського була і на Уманщині. У 2001 році науковці НАН України Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології разом з нашими викладачами та студентами провели експедицію «Шляхами Павла Чубинського».

Незважаючи на валуєвський циркуляр 1863 року, Емський акт 1876 року та інші заборони царського й польського урядів, в Україні поширюється просвітницький рух, виникають громадські організації, наукові товариства, працюють архівні комісії, проводяться етнографічні експедиції. Результати їхньої діяльності висвітлюються в наукових збірниках, записках, монографічних працях про різноманітні аспекти життєдіяльності українців, їх матеріальну і духовну культуру – одним словом, все те, що вбирає в себе поняття «народознавство». Коли ж саме вперше з'явився цей термін на теренах України, встановити важко (для цього потрібна окрема розвідка). В Галичині він широко побутував уже наприкінці XIX століття, про що свідчать праці І. Франка. З лекцією на цю тему він виступив 28 лютого 1895 року на першому щомісячному зібранні народознавчого товариства. Водночас із посиленням просвітницького та національно-визвольного руху в Україні (що свідчило про глибоке усвідомлення українцями себе як окремого народу, відмінного від інших, зокрема й слов'янських народів, своїм світосприйманням, мисленням, психологією, історією, культурою) вживається також термін «українознавство», що дедалі більше набуває політичного змісту.

[1] https://nlu.org.ua/vustavki.php?id=789

В авангарді цього руху стояла передова інтелігенція, насамперед вчені й учителі, які відстоювали вивчення в школах українознавчих предметів та виховання дітей у народному дусі. Саме в цей час М. Грушевський ставить питання про підготовку вчителя до викладання українського народознавства. Його хвилювало те, що Київська археологічна комісія була тоді єдиною державною установою, яка ставила собі за мету висвітлити минуле України, її культурні та духовні надбання, оскільки в університетських курсах по суті воно не вивчалося, а в академічних установах – не досліджувалося. Він писав: «Факт, що в російських університетах викладається історія літератури, мова – сербська, болгарська, чеська, але не викладається ні мова, ні література, ні історія, ні права українського народу, найбільшого в слов'янській сім'ї після великоруського і найбільш зв'язаного з ним історичними і сучасними відносинами – це, звісно, аномалія, нечувана, неможлива. Що академічна наука в Росії не робить нічого для великого народу, п'ять шостих якого живе в Росії, і не вживає ніяких заходів, щоб ввести в коло викладання дисциплін, присвячених цьому народу, це факт, який немає нічого собі подібного». Викладання в українських університетах курсів українською мовою М. Грушевський називає «постулатом культурно-національного розвитку». Вчений вважає, що створення різних українознавчих дисциплін потрібно не лише студентам-українцям, але й університетській науці взагалі. М. Грушевський переконливо доводить, що українська вища школа повинна засвідчити живий зв'язок із тим ґрунтом, на якому живе.

Питання національної освіти і виховання, підготовки вчителя до народознавчої роботи, в тому числі і пошукової, порушував Я. Чепіга в статтях «Народний учитель і національне питання», «Самовиховання вчителя», а також С. Русова («До сучасного становища народного вчителя»), С. Черкасенко («Народні вчителі і рідна школа»), а також С. Сірополко, І. Стешенко, Д. Дорошенко та ін.

Цікавою є думка Я. Чепіги про необхідність національного самовиховання вчителя, суть якого він вбачає у тому, щоб «погодити свою працю з цілями народного життя, з'єднати школу з народом, свою працю з дітьми народу, і так міцно, щоб не було

порожнього простору межи народнім колективом і особою вчителя»[1].

До Першої світової війни в Україні виходила низка часописів українською мовою: «Хлібороб», «Рідний край», тижневики «Слово», «Село», «Засів», «Рілля», місячники «Українська хата», «Дзвін», «Сяйво», «Вісник української культури і життя», газета «Рада». Велике значення для розвитку національної освіти й виховання на засадах українського народознавства мала діяльність учителів і студентів у просвітницьких організаціях.

Новий наступ на українську культуру розпочався з вибухом Першої світової війни, тоді було припинено видання українських газет, відновлено дію указу 1876 р. про заборону українського слова.

Після 1917 року Україна стала на шлях власного державного будівництва. Золотим часом українознавства вважають період Української Народної Республіки (УНР). Утворення Центральної ради, універсали, проголошені нею, український народ зустрів із великим піднесенням. Радо вітали ці події інтелігенти, зокрема вчителі, які на той час об'єднались у Всеукраїнську вчительську спілку. Педагоги України висунули програму докорінних перетворень на ниві освіти та виховання, і з метою втілення її в життя було засновано часопис «Вільна українська школа», який постійно вміщував матеріали з проблем українського народознавства.

У 1918 році Українська національна академія, очолювана В. Вернадським, ухвалила створити відділ українознавства, який повинен був стати основою діяльності Академії. Започатковувалися окремі науки про життя і традиції українського народу, становлення і розвиток української нації та державності. Українське народознавство стало теоретико-методологічною основою, по суті, всіх галузей знань – гуманітарних, економічних, природничих, культурологічних, політичних. Розвивалися такі його наукові напрями, як етнологія, демографія, фольклористика, мистецтвознавство, історіографія, географія, мовознавство, літературознавство тощо.

[1] Чепіга Я. Школа і освіта на Вкраїні . *Вільна укр. школа.* 1918–1919. № 67. С. 62–66.

26 червня 1917 року прийнято урядову декларацію, розроблену комісією на чолі з першим міністром народної освіти УНР І. Стешенком, про розвиток національної української школи та підготовки вчительських кадрів[1]. З цією метою у цей час було відкрито Київський університет, до складу якого входили три факультети. У навчальний план історико-філологічного факультету серед інших дисциплін було введено етнографію та історію української мови.

7 листопада 1917 року в Києві створено педагогічну академію, яка повинна була готувати вчителів українознавства. До праці в ній залучалися провідні фахівці, які читали цикл українознавчих дисциплін: історію України – М. Грушевський, українську мову – І. Огієнко, історію української літератури – Ф. Сушицький, методику викладання української мови – О. Дорошкевич, декламацію – М. Старицький. Готувати таких вчителів передбачалося і на українському відділенні Київського вищого педагогічного інституту Фребелівського товариства. У цей час в усіх університетах створювалися кафедри української мови і літератури та історії України. У серпні 1918 року Наркомом народної освіти затверджено проєкт, в якому, окрім інших питань, йшлося про випуск учителів українознавства для усіх типів шкіл.

У спеціальній інструкції про реорганізацію навчального процесу в учительських семінаріях та інститутах велася мова про необхідність запровадження курсу українознавства – української мови, української літератури, історії, географії України, елементів краєзнавства, організації бібліотек і театральних гуртків при українських школах, проведення екскурсій з метою вивчення пам'яток старовини. Ці заходи, на думку автора циркуляра, повинні сприяти вихованню у дітей поваги «до нового ладу в Україні, до нашого відродженого краю» [2].

Згідно з наказом Міністерства освіти УНР «викладовою мовою по всіх школах України: вищих, середній та нижчих – повинна бути мова українська»[3]. Уряд запропонував

[1] Стешенко І. До питання про концепцію національної школи в Україні в період 1917–1920 рр. *Відродження.* 1993. № 2.
[2] План управління освітою на Вкраїні. *Вільна українська школа.* 1918. № 5–6. С. 34–37.
[3] Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні. Київ : Либідь, 1992. С. 196.

Міністерству освіти підготувати на курсах влітку 1918 р. вчителів, які могли б викладати шкільні предмети українською мовою. Курси були створені в Києві, Харкові, Одесі, Полтаві, Катеринославі, Житомирі, на яких вивчали історію письменства, історію української мови і діалектологію, географію України і природознавство. З метою викладання народознавства на належному рівні по всій Україні було організовано короткотермінові курси (2–3 місяці) для вчителів, про діяльність яких регулярно інформував часопис «Вільна українська школа». Українська інтелігенція, зокрема вчителі та науковці, відіграли значну роль у становленні краєзнавства як галузі народознавства.

Після створення у 1919 р. радянського уряду в Україні цей процес продовжувався ще певний час. Зокрема, розпочинається підготовка вчителів для нового суспільства. НКО України розробив спеціальну інструкцію про реорганізацію навчального процесу в учительських семінаріях та інститутах, серед основних положень якої було введення курсу українознавства, що передбачало ґрунтовне вивчення української мови і літератури, природи і населення, минулого і сучасного, економіки й етнографії України, зокрема побуту, народного мистецтва[1].

Така політика в першу чергу була обумовлена тим, що панівний режим в Україні в перші роки після громадянської війни не почував себе впевнено. Комуністичній партії бракувало підтримки інших народів, оскільки вона залишалась крихітною, переважно російською і міською організацією, яка невпевнено трималася над селянськими неросійськими масами, що хиталися у своїх настроях і не знали, яку владу підтримувати.

Щоб схилити українців на бік радянської влади, 29 листопада 1919 р. Пленум ЦК РКП (б) видав резолюцію «Про радянську владу на Україні», яка певною мірою стимулювала національно-культурне відродження, започаткувавши процес, який пізніше дістав назву «українізації». На підставі постанови XII з'їзду російської комуністичної партії (більшовиків) Рада Народних Комісарів України видала 27 липня 1923 р. декрет, яким було розпочато українізацію шкіл, виховних і культурно-освітніх установ, а постановою Центрального

[1] Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні. Київ : Либідь, 1992. С. 129.

Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів від 1 серпня 1923 р. – українізацію державного апарату. В цьому документі проголошено потребу зосередити увагу держави на поширенні української мови з огляду на фактичну перевагу російської. Наказувалось вжити практичних заходів для усунення цієї нерівності, щоб забезпечити українській мові місце відповідно до чисельності та питомої ваги українського народу на території УРСР.

Втім, як стверджує в дисертаційному дослідженні Я. Верменич, «політика українізації була вимушеним кроком, до неї правлячу партію спонукали: 1) падіння престижу інтернаціональних гасел; 2) опір з боку національних кадрів і практичні труднощі управління територіями з неросійським мовним середовищем та відмінними культурними орієнтаціями населення; 3) погіршення міжнародної обстановки і намагання розіграти "національну карту" для виправдання геополітичних домагань»[1].

Велику і важливу роботу з українізації розгорнув М. Грушевський, який повернувся з-за кордону в 1924 році. Завдяки його зусиллям було відновлено історичну секцію при Всеукраїнській Академії Наук. Він організував діяльність академічних комісій, які досліджували історію, фольклор, етнографію України, і став у 1924 році редактором журналу «Україна». У статті «Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання» він писав: «Фольклорний матеріал треба зібрати, вибрати з плинного потоку життя...

Сих збирачів треба неодмінно більше і вони мусять бути далеко краще підготовлені – ознайомлені з сучасним станом фольклорних дисциплін, їх ... проблемами і перспективами. Мусять бути зараз вжиті проблемні енергійні заходи для підготовки таких збирачів, інструкторів, дослідників. При науково-дослідних кафедрах з історії, літератури і краєзнавства повинні бути заведені секції фольклору і матеріальної культури, щоб підготовити дослідчі сили у цій сфері. Треба науково-підготовлених наукових робітників посилати до найбільших

[1] Верменич Я. В. Здійснення українізації у 20-30-х рр.. XX ст. / Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1993. С. 16.

соціологічних та історико-культурних центрів як Париж, Лондон, Вашингтон, Берлін. По різних школах, а особливо по інститутах народної освіти повинні бути заведені курси етнографії і історії матеріальної культури, щоб розвинути інтерес до сих дисциплін серед людей, яким доведеться працювати безпосередньо серед народу або мати діло з молодіжжю. Повинен бути заложений популярний часопис – місячник або краще двомісячник по краєзнавству»[1].

Як свідчення активізації роботи у цих напрямах, у 20-х роках на сторінках українських науково-педагогічних журналів було надруковано чимало статей з питань українознавчої підготовки студентів, учнів, учителів. Серед них – І. Галюна «До питання про організацію шкільних музеїв краєзнавства»[2], О. Виховського «Соціалістичне будівництво та українська інтелігенція»[3], Й. Возового «Етнографія в сільській школі»[4], Т. Гарбуз «По свіжих слідах учительських курсів перепідготовки»[5], М. Дмитрука «Практична участь освіти у краєзнавстві»[6], Л. Миловидова «Краєзнавство в нових програмах підручників 1-го концентру»[7], А. Лазаріса «Українське краєзнавство та перспективи його розвитку»[8], С. Кириченко «За якість учителя»[9], І. Кашинського «Основи сучасного краєзнавства і як вони переломлюються в школі»[10], О. Парадиського «Українська школа в Північно-Кавказькому краї»[11], Ю. Самрича «Перепідготовка вчительства на Сумщині»[12], А. Сухого «Курси для перепідготовки в Кам'янську-Подільському»[13], В. Шамро-Вовк «Перспективи перепідготовки

[1] Грушевський М. С. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання. *Україна*. 1925. № 5. С. 9.
[2] Галюн І. До питання про організацію шкільних музеїв краєзнавства. *Шлях освіти*. 1926. № 3. С. 88–89.
[3] Виховський О. Соціальне будівництво та українська інтелігенція. *Радянська освіта*. 1929. № 7–8. С. 5–8.
[4] Возовий Й. Етнографія в сільській школі. *Радянська освіта*. 1929. № 9. С. 72–74.
[5] Гарбуз Т. По свіжих слідах учительських курсів перепідготовки. *Рад.освіта*. 1925. № 8. С. 65–66.
[6] Дмитрук М. Практична участь освіти у краєзнавстві. *Рад.освіта*. 1929. № 11. С. 54–56.
[7] Миловидов Л. Краєзнавство в нових програмах підручників 1-го концентру. *Рад.освіта*. 1930. № 4. С.42–45.
[8] Лазаріс А. Українське народознавство та перспективи його розвитку. *Рад.освіта*. 1925. №5. С.49–54.
[9] Кириченко С. За якість учителя. *Рад.освіта*. 1926. № 6. С. 177.
[10] Кашинський С. Основи сучасного краєзнавства і як вони переломлюються в школі. *Рад.освіта*. 1926. № 5. С. 49–54.
[11] Парадиський О. Українська школа в Північно-Кавказькому краї. *Радянська освіта*. 1926. № 5. С. 16–17.
[12] Самрич Ю. Перепідготовка вчительства на Сумщині. *Радянська освіта*. 1924. № 1. С. 102–104.
[13] Сухий А. Курси перепідготовки в Кам'янську-Подільському. *Радянська освіта*. 1924. № 8. С. 74–76.

вчителя»[1]. Навіть назви цих публікацій свідчать про інтерес педагогічної громадськості до українського народознавства та про відповідну орієнтацію підготовки вчителя.

Водночас гостро постала проблема підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів для здійснення українізації в системі освіти, зокрема для українознавчої роботи з учнями. У 1918 р. відомий педагог Я. Чепіга з сумом констатував: «Великий відсоток учителів на Вкраїні має дуже низьку педагогічну та загальну освіту, а в час національного відродження зрусифіковане вчительство, за малим винятком, не відповідає нашим вимогам»[2]. Як зазначає О. Субтельний, програма українізації вимагала 100 тис. педагогів, а їх було лише 45 тис. Ця навчальна потреба штовхнула С. Скрипника на те, щоб запросити кілька тисяч учителів із Галичини, але йому не вдалося дістати на це дозвіл із Москви, тому, основною і, до того ж, мобільною формою підготовки вчителів до українознавчої роботи з учнями в 20-х роках були українознавчі курси. Ще за часів УНР С. Пастернак пропонував створити курси українознавства 3-х типів:

а) лекторські для вчителів вищих початкових шкіл;

б) для учителів початкових класів;

в) вчительські курси з українознавства[3].

Важливу роль у цій справі повинна була відіграти Всенародна бібліотека України (ВБУ), специфічне соціальне завдання якої – «стати центром краєзнавчої роботи та осередком всебічного вивчення українського народу й тієї території, яку цей народ залюднював і залюднює тепер. Зокрема, ВБУ повинна була концентрувати всю спеціальну літературу, незалежно від того, якою мовою її було видано, з метою створення науково-теоретичної та методичної бази для вивчення фізичного, географічного, економічного, історичного, етнографічного і загальнокультурного середовища та оточення українського народу»[4].

---

[1] Шамро-Вовк В. Перспективи перепідготовки вчителя. *Радянська освіта*. 1925. № 5. С. 9–10.
[2] Чепіга Я. Школа і освіта на Вкраїні. *Вільна укр. школа*. 1918–1919. № 6–7. С. 62–66.
[3] Пастернак С. Постановка справи підготовки учителя за часи революції в Росії і на Україні. *Вільна українська школа*. 1918–19 роки. № 6–7. С. 140–143.
[4] Ясинський М. Українознавча робота Всенародної бібліотеки. *Шлях освіти*. 1924. № 11–12. С. 259.

Основна мета згаданих курсів – підвищення кваліфікації вчительства в царині українознавства, а головні навчальні дисципліни, які там вивчалися, – українська мова, література, історія, географія України, краєзнавство. У свою чергу, для проведення занять потрібні були кваліфіковані викладачі українознавства. Таких педагогів вищої кваліфікації готували університети та Педагогічна Академія. І хоча організація курсів була не бездоганною, вони однак чимало зробили для підвищення кваліфікації українського вчительства. Педагогічні часописи того часу постійно вміщували матеріали з теоретичних засад українознавства та досвіду пошукової українознавчої роботи. Як приклад, наведемо матеріал, що належить учителю С. Баклажченко, який відзначив, що вивчення українознавства дає змогу краще усвідомити сучасне, розуміти минуле і бути володарем майбутнього. Підкресливши, що учитель повинен брати участь в етнографічній роботі і привчати до цього дітей, автор дає рекомендації щодо збирання етнографічного матеріалу: «Для найбільшого успіху треба:

1) збирати етнографічний матеріал переважно серед старших людей;

2) записи проводити лише в дні відпочинку та різних свят;

3) підходити до них бережно, щоб не викликати на себе якихось підозрінь;

4) матеріал записувати негайно за всякої нагоди;

5) добре і всебічного пристосовувати до них свої розмови;

6) уміти не тільки брати, а й давати можливість розповісти щось цікаве;

7) записувати як за програмою, так і без неї все, що розповідається про минуле народу, його культуру, побут (казки, легенди, перекази, анекдоти, байки, прислів’я, пісні, частівки та ін.);

8) до кожного запису додавати, коли і від кого та ким записано;

9) записи робити без змін, точно передавати висловлювання і наголоси в словах;

10) до записів бажано додавати малюнки, фотографії і т. ін.

Зібрані матеріали зачитуються на заняттях літературного гуртка, використовуються як ілюстрації у мовній, літературній та краєзнавчій роботі»[1].

Питання підготовки вчителя українознавства було центральним у діяльності НКО України, хоча українознавство тут розуміли в дещо звуженому значенні – воно охоплювало лише вивчення української мови і літератури і трактувалось як засіб комуністичного виховання мас: «У центрі поняття "українознавство" повинен бути не належний територіалізм з його географічними соціально-економічними ознаками, а лише методичні вимоги реального підходу до чергових завдань пролетаріату на Вкраїні. Саме з цих міркувань проробку матеріалу з українознавства треба починати з принципових засад програми РКП щодо національної справи взагалі, української зокрема»[2].

У 20-х роках освітнє відомство видало цілу низку наказів, листів, розпоряджень з різноманітних проблем українознавства, в т.ч. і підготовки вчителів до роботи з дітьми в цьому напрямі. Урядовою постановою від 21 вересня 1920 року було ухвалено план широкого розвитку шкільних освітніх установ з українською мовою навчання.

Зверталась також увага на серйозне вивчення української мови в усіх постійних і тимчасових установах із підготовки працівників освіти. Держвидав повинен випускати потрібну кількість підручників українською мовою. Народному комісаріатові пропонувалось через місцеві органи влади негайно організувати в усіх губернських і повітових містах вечірні школи для навчання радянських службовців української мови[3].

При цьому НКО рекомендував викладати українознавство на курсах робітників освіти не в старому, переважно філологічному напрямі. Українознавство мусить стати джерелом сучасного соціально-економічного і культурно-побутового стану України. Це свідчить про те, що розвиток українознавства в

[1] Баклаженко С. До питання про вивчення народної творчості. *Новим шляхом*, 1922. № 1–2. С. 53–56.
[2] Про українознавчу підготовку працівників освіти: Постанова МО від 28 червня 1920 р. *Інформаційний збірник НКО.* 1925. С. 30.
[3] Про вивчення української мови в установах освіти: Постанова МО від 21 вересня 1920. *Інформаційний збірник НКО.* 1920.

освітянській галузі спрямовувався далеко не в загальновизнаному гуманістичному напрямі.

Великого значення НКО надавав українізації навчальних закладів. Вивчення української мови, згідно з постановою від 29 жовтня 1925 року, було обов'язковим для всіх студентів. Викладачі вузів повинні освоїтись з українською мовою і українською науковою термінологією відповідно до фаху, дисциплін. Усім викладачам, які не оволоділи українською мовою, необхідно пройти відповідні курси. При педвузах рекомендувалося створювати кабінети краєзнавства, а педагогічна практика студентів повинна була поєднуватися з пошуковою краєзнавчою роботою[1].

І все ж більшовицька політика українізації з самого початку мала в собі чимало негативного. Поряд з постановами про українізацію культурного, суспільного життя, про розвиток української науки приймалися постанови та проводились політичні й ідеологічні акції, які, м'яко кажучи, аж ніяк не сприяли розвитку культурної та духовної самобутності українського народу, його специфічної національної ментальності. Особливо тут слід відзначити широкомасштабні антирелігійні кампанії, зокрема антиріздвяні та антивеликодні акції, боротьбу з так званими «забобонами» та інші заходи, які об'єктивно були спрямовані проти споконвічних традицій та звичаїв українського народу, нищили його духовність. Було вилучено з шкільного життя підручник з української мови видатного мовознавця Івана Огієнка через його релігійний зміст. Під прапором боротьби з релігією у школі заборонялося проводити національні свята, натомість уводилися свята радянського змісту. Щоб виховувати учнів в атеїстичному дусі, дехто навіть пропонував «нейтралізувати» родину «як вогнище релігійних забобонів, особливо під час Великодня, – захід глибоко аморальний і дикунський за своєю суттю». «Треба лише уявити, – зазначалося в статті С. Литвтинова, – скільки різних церемоній зв'язано з постом та Великоднем: говіння, причастя, розговлення, свячена паска, христування. І всі ці звичаї міцно увійшли в побут селянської родини. Діти – приневолені учасники

[1] Про українізацію учбових закладів Провосу: Постанова НКО від 29 жовтня 1925 року. *Інформаційний. збірник НКО.* 1925.

цих справ. Батьки беруть силою, примусом і женуть дітей говіти до церкви, часто-густо ломакою і батогом. Та це ще не все. На Великдень дітям шиють новий одяг, дають подарунки, ласощі». Автор пропонує низку антирелігійних заходів, а саме: безвірницьку експедицію, дитячу антирелігійну вечірку або ранок, гурток юних безвірників[1].

У статті «Школа і різдво» автор Харитон Невіра (явно псевдонім) відзначав: «Релігія тягне за собою цілу низку традицій, до яких я відношу звичаї колядувати, посипати, щедрувати. Організації різних "ялинок" "свят-вечорів", "меланок", "йорданок", "колядок" є річчю далеко не безучасною для свідомості активної частини громадян, зокрема тих, на кого влада поклала великий обов'язок виховання майбутнього громадянина-комуніста.

Всі атрибути ялинки – янголи, діди-морози, херувимчики – такі близькі до релігійних традицій. Влаштовуючи ялинки під час різдвяних свят, ми цим лише протирічимо собі»[2].

Отож, в української дитини відібрали свято, якого вона чекала весь рік і яке найбільше любила – свято Нового року. Замість древньої і мудрої щедрівки впроваджується агітка більшовицького змісту на зразок:

Добрий вечір тобі,
Вільний пролетарю,
Радуйся, ой радуйся, земле,
Світ новий народився.

Особливо не пощастило українській народній казці: під виглядом дискусії на сторінках журналу «Радянська освіта» щодо виховного значення казки вона, як жанр народної творчості, зазнавала нищівної критики.

Так, Е. Яновська категорично стверджувала, що казка взагалі не потрібна пролетарській дитині: «Не казка, що заколисує дітей, потрібна нашим дітям. В казці життєва дійсність перекручується всіма можливими засобами. Фактичний елемент казок, що виховує в дітях звичку розглядати світ крізь рожеві окуляри, позбавляє пролетарську дитину можливості усвідомити свій класовий стан. Нам потрібна не казка, що примирює гидоту з

[1] Литвинів С. Учитель і весняна антирелігійна кампанія. *Радянська освіта*. 1929. № 4. С. 37–44.
[2] Невіра Х. Школа і ... Різдво. *Новими стежками*. 1922. Лист.-груд.С. 3–6.

визиском, нам потрібен літературний матеріал, що яскраво відбиває всю нашу дійсність. Дитяча література повинна перестати бути буржуазною брехнею і дурманом, її завдання – розкрити очі дітям на життя, щодо його будівництва ми повинні прилучити кожну дитину. І ми кажемо: казці немає і не може бути місця в нашій виховні роботі. На поставлене питання, чи потрібна казка пролетарській дитині, читачі знайдуть ясну і виразну відповідь: ні, казка не потрібна»[1].

Інші учасники дискусії були менш категоричними. Наприклад, В. Буасло, ставлячи питання про використання казки в умовах радянського виховання, пише: «Викинути треба не казку взагалі, як форму літературну, а певну низку казок із ворожою нам ідеологією, зробити саме те, що зроблено з іншими літературними казками. Цебто вкласти в неї потрібний нам і корисний зміст. В доборі казок треба дотримуватися ідеологічних вимог»[2]. Однак після проходження такого «ідеологічного фільтру» від багатоманіття народних казок мало що лишалося. До того ж, ідеологічно підправлені, відретушовані, причесані «більшовицьким гребінцем», казки чимало втрачали, позбавлялися народної основи, специфічних національних рис.

У 1925 році виникла «Спілка войовничих безвірників», яка видавала журнал «Безбожник» і, звісно, спрямовувала свою діяльність проти релігії та церкви. Втім, це було лише однією з ланок загальнодержавної антирелігійної політики і повсякденної реальної практики радянської влади, як у центрі, так і на місцях. Все, що було пов’язане з релігією, піддавалось гонінням і переслідуванням. У приміщеннях колишніх церков розміщались сільбуди, клуби, гаражі, склади, засипні пункти, комори. Під час різдвяних свят 1930 р. було влаштовано масове спалення ікон, церковних книг, інших предметів релігійного культу. Все це деморалізовувало людей, нищило їх духовність, приносило в жертву наші національні гуманістичні ідеали.

Це простежується і в підготовці вчительських кадрів – як у загальноосвітній, так і українознавчій.

Вже з перших років свого існування радянська влада при формуванні вчительської інтелігенції взяла курс на ідеологізацію

[1] Яновська Е. Чи потрібна казка пролетарській дитині? Харків., 1926. С. 101.
[2] Буасло В. Казка в системі національного виховання (дискусійна). *Радянська освіта*. 1929. № 12. С. 41.

освіти. На перше місце ставилася більшовицька ідеологія, а вчитель повинен стати головним її пропагандистом. В журналі «Шлях освіти» О. Попович, зокрема, писав: «Він (учитель) повинен не лише знати ідеологію робітничого класу, а й почати жити нею, вона мусить стати його ідеологією»[1].

Докладний аналіз публікацій тих років, зокрема, в журналах «Радянська освіта», «Шлях освіти», «Студент революції», «Вільна українська школа» свідчить про зародження двох різних позицій в українознавчій підготовці вчителя. Одна з них – прогресивна, вона базувалась на кращих зразках та досягненнях корифеїв українознавства, а друга, що виходила з методологічних засад більшовицької системи, спрямовувалася на знищення національних рис у педагогічній теорії та практиці. Ця система прагнула до того, щоб учитель був перш за все провідником ідей марксизму, більшовизму.

У 1921 році було створено Всеукраїнською академією наук (ВУАН) етнографічну комісію – науковий заклад, що вивчав українську етнографію, фольклористику, мовознавство, історію та краєзнавство.

20 квітня 1920 року було створено Етнографічну секцію Українського наукового товариства у складі 4 підсекцій: загальної етнографії, фольклору, виучування народного права та народної музики. Головою секції став професор В. Клінгер, секретарем – А. Онищук. У червні секція об'єдналася з Українською Академією Наук, отримала статус комісії. Її створення мало на меті продовжити справу етнографічних досліджень таких визначних діячів як-от: Ф. Вовк, Б. Грінченко, М. Драгоманов, І. Котляревський, О. Пипін, М. Сумцов, а також довершити наукові дослідження київського Південно-Західного відділення російського географічного товариства, харківського історико-філологічного товариства та «Київської старовини».

Комісію очолив академік А.Лобода, а з 1927 року – В. Петров. На 1 липня 1925 року у складі комісії було вже 24 співробітники. Також у її роботі брали участь ще понад 50 відомих учених-українознавців.

[1] Попович О. Проблема підготовки соцвиховника. *Шлях освіти*. 1924. № 10. С. 17.

Етнографічна комісія залучала до своєї діяльності науковців, студентів, аспірантів, краєзнавців, школярів з учителями та всіх небайдужих. У першій половині 1925 року постійно з комісією працювали 145 дописувачів, у січні 1928 року – вже понад 380 з усіх регіонів України. Вони отримували відповідні програми, запитальники, анкети. Зібрані матеріали друкувалися у «Бюлетні» або окремо.

Етнографічна комісія провела велику кількість експедицій не тільки в областях України (Волинь, Київщина, Поділля, Чернігівщина, Запоріжжя), а й за її межами. Було зібрано велику кількість фольклорно-етнографічних записів, колекцію рецептів приготування народних ліків та збирання відомостей про дівчат-няньок та ритуальних предметів. Серед важливих досліджень слід відзначити збір упродовж 1926–1929 років матеріалів про чумацтво в Україні, а з 1927–1929 – про дніпровське лоцманство. У 1929 році були видані «Матеріали до вивчення виробничих об'єднань: чумаки», що вийшли у 1931 році, сюди потрапили не всі зібрані матеріали, так як на той час подібні теми раптово стали не просто неактуальними, а й «ворожими». Чумацтво, як і кобзарство, розглядалося як носії національних традицій, історичної пам'яті народу і становили загрозу для насадження та утвердження комуністичних ідей.

Було заплановані дослідження «Вільні матроси», «Гончарі», «Цехові пережитки в Україні», однак 1933 року комісія припинила свою діяльність[1].

Ми пропонуємо програму, яка була опублікована у 28 номері Бюлетня Етнографічної комісії ВУАН:

[1] uk.wikipedia.org/wiki/Етнографічна _комісія_

ПРОГРАМА

про рушник

Яких рушників заживають у вас: шиті, ткані, вибійчані, мальовані на папері?

Які назви для різних рушників (утиральники, кілкові, божникові, плечові, подаркові, ще як)?

Як називають старі подерті рушники?

Чи є назви для окремих частин рушника? Які ви знаєте або чули приказки та приповідки про рушники?

Чи чули ви таких казок, щоб у них говорилося за рушники, наприклад, рушник у казках перевертається в дорогу чи річку, абощо – запишіть такі казки.

Які приміти існують про рушник?

Чи можна втиратися одним рушником вдвох, і якщо ні, то чому?

Що кажуть, коли рушник сниться?

Що у розмовах порівнюють з рушником, або до чого порівнюють рушник (життя, дорога)?

Як вживають рушника при народженні дитини, на весіллі, на похоронах, під час закладки хати, при ворожінні, у танках тощо?

Чи не «обрікаються» робити рушника до церкви під час хвороби, пошести на людях і скотині?

Хто і як тоді рушника справляє, як його вживають (обв'язують церкву, палять)?

Чи не розрізають рушники перед розлукою (коли подружжя розводиться)?

Чи не дають рушники на дорогу – хто, кому і для чого?

Чи не вживають рушники на ліки і при яких хворобах (напр., накривають рушником з-під паски або з-під плащаниці хворого на чорну хворобу)?

Чи не існує якихось вірувань, прикмет або пісень при виготовленні матеріалу на рушники, чи тоді, як уже рушники роблять?

Зібраний матеріал і запитання з приводу збирання треба надсилати на адресу Етнографічної Комісії (Київ, Всеукр. Академія Наук, Етнографічна Комісія ВУАН, Короленка, 54. На адресу комісії листування й матеріали надсилаються

безплатно на підставі декрету Раднаркому СРСР від 26/XII – 1922 і декрету Раднаркому УРСР від 9/III – 1023 та обіжника Наркомпоштеля 20/III – 1923 за № 32/2/2.

Голова Етнографічної комісії – акад. *Андрій Лобода.*

Керівник – *Віктор Петров*.

Секретар – *Володимир Білий.*

Однак вищезгадані перші успіхи українізації, які дали поштовх інтенсивному розвитку українознавства, були незабаром знищені сталінським режимом. Мабуть, близька до істини думка О. Кучерука, що українізація в Україні, що розпочалась з ініціативи більшовиків, мала на меті виявити національно свідомих людей, щоб потім знищити їх[1]. Багато педагогів, викладачів, збирачів фольклору було репресовано, особливо вчителів мови та літератури.

Радянська наука почала перебудовуватися з гуманітарного напряму на технократичний. На другий план відійшла людина з її потребами, інтересами. Всі напрями наукових досліджень були дегуманізовані деінтелектуалізовані. Наприкінці 30-х років в Україні припинили свій розвиток цілі галузі науки – соціологія, статистика, етнографія, демографія, краєзнавство. Вони були оголошені буржуазними, націоналістичними науками. Заборонялося видавати народознавчі твори Б. Грінченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, М. Костомарова, А. Кримського, В. Січинського, П. Чубинського та ін.

На філологічних факультетах університетів та педінститутів фольклористика, як навчальна дисципліна, була відсунута на останні місця, при підготовці фахівців не надавалося серйозної уваги фольклорній практиці, а вузи не готували етнографів та фольклористів-професіоналів. Відтак, наука українознавство перестало існувати і лише в середині 80-х років, з початком національного відродження, розбудови незалежної держави воно починає поступово відроджуватись, посідаючи належне місце серед інших наук, у тому числі й у педагогіці.

[1] Кучерук О. Більшовицька політика українізації у 20-х роках. *Рідна школа*. 1993. №10. С.29.

ВАЖЛИВІ ДОКУМЕНТИ ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ ФОЛЬКЛОРНОЇ СПАДЩИНИ

Про нематеріальність деяких видів культурної спадщини людства вперше в історії ЮНЕСКО почали говорити ще 1982 року на Всесвітній конференції в Мехіко.

1989 року Генеральна конференція ООН з питань освіти, науки та культури на 25 сесії в Парижі прийняла рекомендацію для держав-членів ЮНЕСКО про збереження традиційної народної культури. Тут ідеться про те, що в епоху глобалізації збереження пам'яток матеріальної і духовної культури кожної нації необхідно вважати обов'язком кожної держави: «Забезпечення охорони стосується захисту традицій традиційної народної культури та її носіїв, виходячи з того, що кожний народ має право на свою власну культуру і що його вірність цій культурі часто виявляється підірваною внаслідок впливу індустріалізованої культури, поширюваної засобами масової інформації. Необхідно вжити заходів для гарантування статусу та економічної підтримки традиційної народної культури як в угрупуваннях, що їх творять, так і за їх межами. З цією метою державам-членам ЮНЕСКО необхідно:

(а) розробити і ввести програми як шкільної, так і позашкільної освіти відповідне викладання і вивчення традиційної народної культури, приділяючи особливу увагу її підтримці в найширшому розумінні цього слова, з врахуванням не тільки селянських, але й культур, створюваних у міському середовищі різними соціальними і професійними групами, організаціями тощо, і тим самим сприяти кращому розумінню культурної розмаїтості і різних світоглядів, особливо тих, які не репрезентовані в домінуючій культурі;

(б) гарантувати право доступу культурних угрупувань до їх власної традиційної народної культури шляхом сприяння праці в царині документації, архівної справи, дослідження тощо, а також запровадження традицій на практиці;

(в) створити на міждисциплінарній основі національну раду з традиційної народної культури чи будь-який інший подібний координаційний орган, в якому будуть представлені різні групи по відповідних зацікавленнях;

(г) виявляти моральну і економічну підтримку окремим особам і установам, які вивчають, пропагують, культивують чи володіють матеріалами традиційної народної культури;

(д) заохочувати наукові дослідження, що стосуються забезпечення збереження традиційної народної культури».

Про необхідність організації студентських навчальних експедицій ідеться в указі Президента України «Про створення літопису народної пам'яті» від 13.03.2002 року, де вказується: «З метою активізації пошуку, впорядкування, відродження і збереження духовної та культурної спадщини, історичних та архітектурних пам'яток України, створення літопису народної пам'яті… Міністерство освіти і науки України разом з місцевими органами виконавчої влади організувати роботу наукових, молодіжних та студентських історико-культурних, історико-етнографічних, фольклорних, археологічних, лінгвістичних експедицій із залученням працівників музеїв, наукових педагогічних працівників, митців для вивчення, запису, систематизації об'єктів духовної та культурної спадщини».

Постановою Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2004 року було прийнято «Державну Програму охорони і збереження нематеріальної культурної спадщини на 2004–2008 роки», де йшлося про таке: «Для україни питання дослідження, збереження та популяризації фольклору набувають особливого значення, насамперед у зв'язку з могутнім духовно-творчим потенціалом української традиційної культури, яка є головним чинником морально-естетичного самооздоровлення, збереження і розвитку української мови, відродження національної свідомості, духовності народу, підґрунтя розвитку професійного мистецтва».

Програмою означено низку заходів щодо збереження нематеріальної культурної спадщини, серед яких, на нашу думку, варто виокремити наступне, що стосувалося МОН: «Внести з метою підготовки фахівців у сфері нематеріальної культури відповідні зміни до навчальних програм середньої і вищої освітти. Започаткувати курси народної творчості ддля педагогів-словесників». Ставилися такі завдання як-от: «Створити картотеку відеозаписів рідкісних фольклорних творів та народних обрядів….Забезпечити заклади культури і насамперед

у сільській місцевості, сучасними технічними засобами, необхідними для фіксації творів нематеріальної культурної спадщини…Перевести на сучасні цифрові носії записи фольклору, що зберігаються в державних наукових установах, навчальних закладах і приватних колекціях».

18 квітня 2018 року в Києві відбулоя парламентське слухання на тему «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини України». Обговоривши проблеми правових механізмів охорони культурної спадщини, учасники парламентських слухань рекомендували, зокрема Міністерству культури України запроваджувати міжнародний досвід у сфері охорони культурної спадщини, у тому числі і нематеріальної. (Рекомендації парламентських слухань було схвалено Постановою Верховної Ради України від 14 травня 2019 року № 2716 – VIII).

18 квітня, 2019 року, в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка розпочала роботу Міжнародна конференція «Фольклор – стратегічний ресурс нації». Захід був організований Міністерством культури України з метою окреслення ефективних шляхів вивчення, збереження та популяризації української традиційної культури як важливого чинника національної ідентифікації, духовної деокупації та дієвого репрезентанта української самобутності на культурній мапі світу.

«Нематеріальна культурна спадщина об’єднує людей зі всіх регіонів України, допомагає закладати в прийдешні покоління паростки добра, виховувати шанобливе ставлення до нашого культурного надбання. Народ, який дбає про свою самобутність, ідентифікацію через традицію фольклору, дбає про себе і про свою державу. Україна багатонаціональна країна і наше розмаїття, яке говорить про кількість самобутніх етнічних груп, зрештою доповнює одну велику розмаїту українську традицію. Ми пізнаємо самих себе через фольклор, це комплексний момент різних напрямків – це слово, музика, пісня, вбрання та багато іншого, що дає тобі розуміння, звідки ти пішов, як ти далі будеш рухатися, це велика низка надбань, які можеш передати своїм дітям. Фольклор – це те джерело, яке породжує бажання творити свою ідентичність і свою державу, тому дуже важливо

повертатись до цих правдивих витоків», – сказав міністр культури.

Голова Комітету Верховної ради України з питань культури і духовності Микола Княжицький висловив переконання, що український фольклор – це справді те, що зберігає націю: «Не вивчаючи фольклор – ми ніколи не зрозуміємо сучасної української культури, якщо будемо розуміти суть і тяглість українського народного мистецтва, яке зберігає історію та самобутність – ми не зможемо читати сучасні українські книжки і розуміти сучасну українську культуру. Мова, культура, фольклор та збереження своєї культури – пояснення існування незалежної держави».

З ІСТОРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОЛЬКЛОРНОЇ СПАДЩИНИ УМАНЩИНИ

Вчені вважають, що в українській фольклористиці регіональне вивчення усної народної творчості найвиразніше виявляються в практиці місцевих збирачів, виданні збірників фольклорних записів з окремих регіонів і місцевостей, у проведенні регіональних експедицій, групуванні архівних зібрань фольклорних матеріалів[1].

Традиційна побутова культура Уманщини – це складний комплекс надбань духовної і матеріальної діяльності краян упродовж віків, до якого належать звичаї, обряди, вірування, світоглядні і побутово-правові установки, моделі поведінки, моральні норми і усна словесність. Багато зробили у царині дослідження регіонального фольклору В. Гнатюк, Б. Грінченко, К. Квітка, Ф. Колесса, А. Кримський, Леся Українка, О. Роздольський, В. Шухевич, Д. Яворницький.

Фольклорну спадщину Уманщини у середині XIX – упродовж XX століття досліджували О. Воропай, Й. Димінський, О. Діденко, В. Доманицький, М. Мицик, І. Прісовський, Т. Фіалко, Хр. Ящуржинський. А в кінці XXст. – початку XXI ст. цю естафету гідно продовжують науковці УДПУ імені Павла Тичини В. Гончарук, О. Денисюк, Н. Дудник, Л. Йовенко, Н. Зарудняк, В. Кириченко, Т. Лопушан, Л. Новаківська, Н. Осіпенко, М. Павленко, Л. Пархета, О. Санівський, В. Семенчук, Н. Сивачук, І. Терешко, О. Циганок, С. Щербак та ін.

1. ПРІСОВСЬКИЙ ІВАН ІВАНОВИЧ – ПЕРШИЙ УЧЕНИЙ-УКРАЇНОЗНАВЕЦЬ УМАНЩИНИ

Про отця Івана Івановича Прісовського відомо мало. У праці проф. Т. Кузнець про нього знаходимо коротеньку інформацію, що «у Копенкуватому, згідно ревізії, яка проводилася 1858 року, священником служив 27-річний Іван Іванович Прісовський.

[1] Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України. Львів. 2002. С. 19.

З дружиною Феодосією Федорівною вони мали 3-річного Петра та 6-місячного Ігнатія… Окрім священницьких обов'язків, він опікувався ще й школою, у якій станом на 1 липня 1862 року навчалося 26 школярів. За сумлінне виконання учительських обов'язків 6 листопада 1864 року йому було оголошено Архіпастирську подяку».[1] Про дальшу долю священника нічого невідомо, мабуть, він був переведений за межі повіту»[2]. А про його діяльність промовисто свідчать чисельні дописи до газети «Киевскія губернскія вѣдомости» упродовж 1853 – 1858 років, які і стали об'єктом нашого зацікавлення, а саме: «Достопримѣчательныя мѣста въ Умани» (1853), «г. Умань съ окрестностію въ агрономическомъ отношеніи» (1853), «г. Умань въ коммерческомъ отношеніи» (1853), «Замѣтка об исчезнувшихъ прудахъ и озерахъ» (1853), «Новые травы» (1855), «Рѣка Ятранъ» (1857), «Достопримѣчательныя селяне»(1853), «Просто-народное естествознаніе ужей» (1853), «Новый родъ корма» (1856), «Хозяйственная замѣтка» (1856), «Этнографическія замѣтки объ Уманцахъ» (1854), «Интересное явленіе» (1856), «Нѣсколько словъ о томъ, какъ наши поселяне проводятъ свои храмовые праздники» (1857), «Копенковатскія древности» (1855), «Нѣсколько слов о новомъ памятникѣ въ Уманскомъ Царицыномъ саду» (1856), «Памятникъ въ Уманскомъ Царицыномъ саду» (1856), «Способность и образованіе Уманцевъ» (1854), «О преданіяхъ Уманцевъ» (1854), «Бытъ Уманцевъ» (1854), «Чумакъ» (1856).

Значна частина його доробку присвячена селу Копенкувате і становить собою повноправне етнографічне стаціонарне дослідження одного населенного пункту упродовж значного часу. І. Прісовський наголошує, що Україна «така земля, яка може зацікавити будь-якого антиквара, оскільки може надати його увазі і обробці широке археологічне поле, тут багато матеріальних пам'яток, які свідчать про минулу долю цього краю»[3]. Автор висловлює тривогу, оскільки цих пам'ятників минулого дуже багато, це – могили, кургани, вали, які

[1] Кузнець Т В. Православне духовенство Уманщини XIX – початку XX століття: Монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. С. 245.
[2] Там само.
[3] Копенковатскія древности. *Кіевскія губернскія вѣдомости*.1855. № 17. С. 113.

знаходяться у сільській глибинці, тому не удостоїлися наукового осмислення, перебувають «у темряві невідомости», ніби взагалі не існують. Такий стан у цій царині спонукає його, свідомого громадянина, описати ці свідчення старовини і оприлюднити результати своїх спостережень у пресі. По суті у цих словах священник-патріот висловлює своє кредо: представити світові, за його словами, «гідні уваги» багатство духовної і матеріальної культури рідного краю. До цієї справи він підходить по-науковому, класифікує пам'ятки старовини навколо с. Копенкуватого на три групи, а саме: перша – могили, друга – підземні рови, ходи, погреби, третя – земляні вали[1].

Наукові інтереси І. Прісовського не обмежувалися археологіією, вони торкалися також природознавства, про що свідчать його дописи «Замѣтка объ исчезнувшихъ прудахъ», «Новыя травы (Novae herbarae)», «Рѣка Ятранъ», «Просто-народное естествознаніе ужей», «Интересное явленіе». В останній статті допитливий священник-науковець веде мову про жаб, звертає увагу на те, що у простих селян вони служать замість термометра і барометра, а за їх криком визначають погоду. Його освічені сусіди та прості селяни розповіли, що під час недавньої епідемії холери жаби не справляли своїх звичайних «концертів», ніби ця пошесть наводила жах і на них. Зазвичай вони кричать весело і голосно, спочатку починають співати корифеї, а інші – потім. За холерних часів корифеї мовчали, жаби починали співати разом одночасно, боязко, зі страхом, ніби завмирали і зрікалися свого жвавого життя, врешті припиняли свій концерт різко, навідріз. Дослідник ставить питання: «Нельзя ли изъ явленія, нами очерченного, вывесть что-нибудь полѣзное и новое для науки относительно страшилища – холеры? Нельзя ли по нему бросить новый взглядъ хоть на одну изъ мрачныхъ сторон холеры?»[2]. Про високу освіченість автора, обізнаність з різного роду літературою свідчить його зауваження: «Лѣтописи между прочим сказано, что холера есть явленіе теллурическое – т.е. зависящее отъ какого-то особенного состоянія и вліянія цѣлой планеты нашей»[3]. І далі вчений

[1] Копенковатскія древности. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1855. № 17. С. 113.
[2] Интересное явленіе. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1856. № 28. С. 139.
[3] Интересное явленіе. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1856. № 28. С. 139.

розмірковує, що добре було б, якби його спостереження послугували науці епідеміології осягти суть хвороби, а закінчує статтю словами: «Если и не такѣ; во всякомъ случаѣ своего явленія мы не считаем пустымъ; такъ какъ нѣтъ ничего пустого и маловажнаго въ цѣпи явленій природы, состоящей подъ таинственнымъ распоряженіемъ Непостижимого Творца»[1].

Стаття «Просто-народное естествознаніе ужей» починається роздумами, в яких звучить велика повага до українського народу, його розуму, допитливості, умінню мислити: «Наши мужички-Украинцы имѣютъ свой самостоятельный умъ. Они, по своему, разсуждаютъ о всякой всячинѣ. У них своя физика, – своя филисофія, своя астрономія, своя агрономія, своя естественная исторія; – у нихъ всякое познаніе – свое, пріобрѣтенное собственнымъ наблюденіемъ»[2]. Зібрані усні розповіді про вужів можуть становити інтерес не тільки для натураліста, але й для фольклориста. Всіх вужів селяни поділяють на дві породи: перша водиться на суші, друга – в мокрих місцях і ставках. Ті, що водяться в ставках, не можуть вжалити людину, коли вона купається. Вужі, що водяться в земельних мокрих погребах, надзвичайно злостливі. Домашній вуж часто дружить з дойною коровою і смокче її так, як теля, його в жодному разі не можна убивати, щоб не накликати падіж корови. Вчений зауважує: «Такія вещи обыкновенны и несомнѣнны въ глазахъ простаго народа. Онѣ какъ ни кажутся забавными; но интересно обратить на нихъ вниманіе ученыхъ натуралистовъ. Съ этой цѣлію – мы не лишнимъ считаемъ Украинское простонародное естествознаніе ужей – подвергнуть взгляду просвѣщеннаго ума и науки»[3].

Природознавче спрямування має стаття «Рѣка Ятрань», проте роздуми автора про походження гідроніма належать до царини мовознавства. На початку йдеться про те, що Уманщина досить бідна на водяну систему, тому Ятрань є «найкращою, знаменитою і благодійною у цій місцевості», вона протікає 22 села. Вчений називає населені пункти, де ріка розстилається глибокими ставками, вказує, що в деякій місцині вона дзюрчить смиренним потічком і тоді стає не ширша двох саженів і не

[1] Интересное явленіе. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1856. № 28. С. 139.
[2] Просто-народное естествознаніе ужей. Кіевскія губернскія *вѣдомости*. 1855. № 40. С. 262.
[3] Просто-народное естествознаніе ужей. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1855. № 40. С. 262.

глибша одного[1]. Поетично описуються її береги: «Рѣка Ятрань протекаетъ прихотливо между высокими противоположными горами, по глубокой долинѣ. На всемъ пространствѣ своего теченія она представляетъ неисчислимое множество самыхъ очаровательныхъ, самых прелестных пейзажей. То разстилаясь зеркальною поверхностью, то пробираясь между горъ, то скрываясь между лугами, то далеко за ними сверкая самой увертливой, серебристой змѣйкой, то вообще извиваясь между зеленѣющими пашнями, висящими над нею – Ятранъ магически чаруетъ взоръ. Въ этом теченіи Ятрани, право, много поэзіи, самой отрадной для души. Въ отношении живописномъ Ятрань, безспорно, можно назвать – *Уманскою Роною*»[2]*.

З усних переказів дослідник довідався, що колись ця ріка була глибока, а наявність обабіч її берегів давніх могил свідчить, що в далекому минулому тут «совѣршались дѣла не малой важности»[3]. Автор висловлює жаль, що народна творчість не зберегла ніяких даних про минуле Ятрані: вдалося зафіксувати лише той факт, що через неї неодноразово переходили турки та татари[4].

У повідомленні «Новый родъ корма» І. Прісовський оприлюднює дані про рівень врожайності на Україні 15–20 років тому, коли хліба і трави проізростали в такій кількості, що ціни на них були дуже низькі. Тоді чверть жита чи пшениці продавали не дорожче 30-40 копійок сріблом. Від 50-х років все змінилося на гірше, оскільки різко впала врожайність зернових, до того ж через посуху збідніло і різнотрав’я: сажень сіна став коштувати 25 рублів сріблом[5], не стало ні хліба, ні ярової соломи, тому почався падіж худоби. Кмітливі селяни вже в березні почали виганяти худобу в дубові гаї, де та об’їдала мох на деревах і таким чином тамувала голод. Спостеріг учений, що дубовий мох краще підходить для молодняка, а старим і робочим тваринам мало дає користі. Один селянин, у минулому солдат, саме мохом вигодував упродовж зими двох телят, оскільки запасся цим

[1] Рѣка Ятранъ. *Киевскія губернскія вѣдомости*. 1857. № 35. С. 249.
[2] Рѣка Ятранъ. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1857. № 35. С. 250.
*Рона – одна з найбільших річок Європи.
[3] Рѣка Ятранъ. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1857. № 35. С. 250.
[4] Рѣка Ятранъ. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1857. № 35. С. 250.
[5] Новый родъ корма. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1856. № 30. С. 150.

провіантом ще восени і додавав його двічі на день тваринам у рівній пропорції з сіном[1]. Автор звертає увагу вчених на цей життєвий досвід, а закінчує свою працю такими словами: «Во всякомъ случаѣ вліяніе мха по себѣ и въ соединеніи съ другимъ кормомъ, на жизненность и здоровье животныхъ, предоставляемъ рѣшенію агрономовъ и химиковъ; так какъ онъ въ настоящія трудныя времена входятъ въ употребленіе»[2].

Проблемам етнографії та антропології присвячені такі статті І. Прісовського, як-от: «Бытъ Уманцевъ», «Способность и образованіе Уманцевъ», «Этнографическія замѣтки объ Уманцахъ», «Нѣсколько словъ о томъ, какъ наши поселяне проводятъ свои храмовые праздники», «Чумак». Ці праці є свідченням великої поваги і щирої любові до українського народу священника-патріота, який симпатизує своїм землякам, які «живуть скромно, просто і стримано, а в побуті обходяться дуже малим». Ось так, наприклад, він описує народну їжу: «Тяжелый хлѣбъ, какой Богъ послалъ – ячменный, или гречневый, а иногда и просяный; далее галушки, помпушки, кулѣшъ, картофель и кислые щи – неизмѣнныя явленія его трапезы. Очень мало въ жизни нашихъ поселянъ такихъ случаевъ, при которыхъ они позволяютъ себѣ полакомиться жаренной курицей, лишней рюмкой сивушки и вообще унестись въ область фантазіи и радости»[3]. Зовсім інакше відбувається у час храмових свят, сказано, що це «особенное великое торжество, это самая свѣтлая эпоха въ годовой жизни поселянъ. Тутъ они раскрываютъ, такъ сказать, всѣ блага, всѣ сокровища для своего удовольствія»[4].

Священник веде детальну розповідь про підготовку його пастви до храмового свята, захоплено і з любов'ю описує красу селянина у праці: «Сколько тутъ картинности! Сколько тут сюжетовъ для живописца! Въ самом дѣлѣ сколько бы пріятного и вмѣстѣ поучительного доставляли человѣчеству картины,

[1] Новый родъ корма. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1856. №30. С. 150.
[2] Новый родъ корма. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1856. № 30. С. 150.
[3] Нѣколько словъ о томъ, какъ наши поселяне проводятъ свои храмовые празники. *Кіевскія губернскія вѣдомости.* 1857. № 47. С. 333.
[4] Нѣколько словъ о томъ, какъ наши поселяне проводятъ свои храмовые празники. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1857. № 47. С. 333.

изображащія молотящаго поселянина, вымахивающаго цѣпомъ до пота и окружаннаго кучами серебристыхъ сноповъ»[1].

Напередодні, ввечері, сходиться люд з прилеглих сіл з метою старанної участі у сусідському храмовому святі і щиросердній спільній молитви до Бога. Іван Іванович передає затишну атмосферу, яка панувала на той час у храмі, як усі прихожани по черзі кладуть декілька поклонів перед храмовою іконою, моляться разом з благоговінням, а церква, наповнена народом, яскраво освітлена, постає неперевершеним явищем посеред темної сільської ночі[2].

Після вранішньої служби поселяни запрошують до себе на гостину рідних, добрих знайомих, а особливо старців. Важливо, наголошує автор, що чим більше буде на храмовій трапезі в хаті бідноти і старців, тим щасливіше почуватиме себе господар упродовж року. Після домашньої трапези, у другій половині дня всі мешканці села йдуть до корчми, яка на той час була місцем проведення дозвілля. Автор звертає нашу увагу на те, що сюди люди одягають святкове вбрання: «найкращі свити, кожухи, високі баранячі шапки, підперезуються яскравими червоними та зеленими поясами»[3]. А веселощі у корчмі він описує у гоголівській манері: «Бубны гудятъ на всю ивановскую, скрипка пищитъ, завываетъ на всѣ возможные мотивы: а молодежь до изнеможенія сил пляшетъ свои химерные украинские танцы, вертясь, расходясь, подпрыгивая, присѣдая цѣлодневно, неистощимо»[4]. Верхом насолоди від перебування у корчмі для селян вважається «рядовая чаша, которая безперерывно снуется изъ рукъ въ руки. Тут въ самомъ обширномъ смыслѣ сбываются слова древнего нашего лѣтописца: Русі есть веселіе пити»[5]. Гідні уваги і розмови, що тут ведуться: хтось доводить свою любов сонній сп'янілій рідні, хтось веде мову про урожай і господарство, інші поринають у минуле, згадують давнину,

[1] Нѣколько словъ о томъ, какъ наши поселяне проводятъ свои храмовые празники. *Кіевскія губернскія вѣдомости.* 1857. № 47. С. 333.
[2]Нѣколько словъ о томъ, какъ наши поселяне проводятъ свои храмовые празники. *Кіевскія губернскія вѣдомости.* 1857. № 47. С. 333.
[3] Нѣколько словъ о томъ, какъ наши поселяне проводятъ свои храмовые празники. *Кіевскія губернскія вѣдомости.* 1857. № 47. С. 333.
[4] Нѣколько словъ о томъ, какъ наши поселяне проводятъ свои храмовые празники. *Кіевскія губернскія вѣдомости.* 1857. № 47. С. 334.
[5] Нѣколько словъ о томъ, какъ наши поселяне проводятъ свои храмовые празники. *Киевскія губернскія вѣдомости.* 1857. № 47. С. 334.

місцеві перекази про відьом, упирів, пакості нечистої сили, що часом витанцьовує на горищах[1].

Загалом, пише автор, у корчмі, по різних кутках, можна почути різне: «Тамъ историки, тамъ агрономы и практики, тамъ любители странныхъ элементовъ словесности, тамъ комики и остряки; а там трагики и фельетонисты; но всякій молодецъ, будучи подъ вліяніемъ извѣстной стихіи, ведетъ рѣчъ по собственной методѣ – мѣшаетъ *горохъ съ капустою*»[2].

Як мудрий парох, І. Прісовський висловлює незадоволення з того, що всі ці «лихі веселощі» здійснюються поблизу церкви, «такъ какъ въ нашей Украинѣ, какъ будто по закону особенной необходимости, при церкви въ нескольких шагахъ и несносная корчма»[3]. Вчений підкреслює, що в храмових святах місцевих поселян багато смішного і навіть жалюгідного, проте є багато доброго і характеристичного[4].

Етнографічна тема продовжується в уманському циклі статей. У праці «Бытъ Уманцевъ» автор звертає увагу на те, що кожне свято, кожний етап життя освячується своїм обрядом, що супроводжується піснями: Різдво – колядками, Новий рік – щедрівками, а також посівальними піснями.

«Но въ какихъ бы обстоятельствахъ Уманецъ не находился, – въ бѣдности ли – или же в зажиточномъ состояніи, – онъ вѣренъ обычаямь своей страны…[5]. Особенно крестины и свадьба богаты у нихъ своими обычаями… Молодежь имѣетъ свои обряды и свои потѣхи. Въ Уманщинѣ в жарком разгарѣ тѣ же *вечерницы* и *досвитки*, тѣ же гаданья и сходки, тѣ же танцы и *музыки*, о которыхъ сказано Малороссийскими писателями такъ много и краснорѣчиво» [6].

У дописах Івана Прісовського прослідковується його зацікавленість фольклором Уманщини, згадуються місцеві легенди, перекази, прислів’я, пісні. Так, наприклад, стаття

---

[1] Нѣколько словъ о томъ, какъ наши поселяне проводятъ свои храмовые празники. *Кіевскія губернскія вѣдомости.* 1857. № 47. С. 334.
[2] Нѣколько словъ о томъ, какъ наши поселяне проводятъ свои храмовые празники. *Кіевскія губернскія вѣдомости.* 1857. № 47. С. 334.
[3] Нѣколько словъ о томъ, какъ наши поселяне проводятъ свои храмовые празники. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1857. № 47. С. 334.
[4]Нѣколько словъ о томъ, какъ наши поселяне проводятъ свои храмовые празники. *Кіевскія губернскія вѣдомости.* 1857. № 47. С. 334.
[5] Бытъ Уманцевъ. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 46. С. 311.
[6] Бытъ Уманцевъ. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 46. С. 312.

«О преданіяхъ Уманцевъ» свідчить про те, що автор сам вів опитування місцевих старожилів, серед яких ще живі спогади про набіги кримчаків, про гірки часи нестримної татарської сваволі. Старші розповідають молоді про те, як кримчаки набігали на села, забирали коней, скотину, як православний люд ховався від них в лісах, лугах та очеретах. І до цього часу люди впевнено називають села, які найбільше постраждали: Торговиця, Підвисоке, Фурманка, Ладижинка, Ягубець[1]. Зафіксовує вчений і розповіді уманців про часи унії, пригнічення храмів, молодецтво запорожців, що проливали кров за святу віру[2]. Значна частина уманських легенд і переказів розповідають про місцеві клади, що ніби-то вони горять в день Воскресіння Христового. Автор вказує на можливі місця, де можна знайти скарби: Свічкарня, Раківка, Полігарня та Греків Ліс, де гайдамаки закопали кучі золота та срібла[3]. «Уманская молодежь часто въ своихъ печальныхъ-заунывныхъ песняхъ какъ бы оплакиваетъ смерть героевъ, положившихъ голову за свободу вѣры предковъ»[4], – пише священник-народознавець. Записав Іван Іванович і прислів'я, що побутують на Уманщині, а саме: *Бог його покарає на гладкій дорозі. Так буде, як Бог дасть. Свій своєму не ворог. Свій не заплаче, то скривиться. Вовка боятися, то і в ліс не йти. За вовка промовка, а вовк в хату*[5].

Цікавими є його розмірковування щодо походження гідроніма *Ятрань*: «Отъ чего рѣка получила свое названіе трудно сказать положительно. Намъ кажется, что названіе ея – чисто украинское. По всей вѣроятности оно произошло отъ образа ловли въ ней рыбы – отъ самоловъ, называемыхъ *ятирами,* которые раставляются въ Ятрани преимущественно и преудобно; или отъ образа ея теченія во время весны, когда Ятрань преизобилуетъ водою, бушуетъ и свирѣпѣетъ, выноситъ плотины и дѣлается рѣчкою грозною и опасною, – что это все выражается простонароднымъ украинскимъ терминомъ: *Ятриця Ятрань*: т.е. течетъ шумно и быстро»[6].

---

[1] О преданіяхъ Уманцевъ. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 46. С. 314.
[2] О преданіяхъ Уманцевъ. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 46. С. 314.
[3] О преданіяхъ Уманцевъ. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 46. С. 315.
[4] О преданіяхъ Уманцевъ. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 46. С. 315.
[5] Этнографическіе замѣтки объ Уманцахъ. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 46. С. 250.
[6] Рѣка Ятранъ. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1857. № 35. С. 249.

Про освітню діяльність Івана Івановича Прісовського мова йшла раніше, на початку нашої праці. Цю тема автор розвиває у статті «Способность и образованіе Уманцевъ». Він пише, що уманці – народ «смѣтливый, понятливый и сообразительный», хоча освіту тут почали одержувати нещодавно, з утвердженням військових поселень. За короткий час з місцевого населення виросли класні спеціалісти: «искусные кондукторы, отличные писари, хорошие каретники, слѣсаря, кузнецы, столяры, красильщики, садовники»[1]. На Уманщині можна було знайти будь-якого майстра-ремісника, який «въ состояніи состроить вамъ щегольской экипажъ, дорожный тарантасъ, готовъ услужить вамъ прекрасною мебелью, раскраской вашихъ покоевъ и пр.»[2]. Мабуть, цей період можна вважати визначальним в історії становлення професійної освіти на Уманщині.

2. ЯЩУРЖИНСЬКИЙ ВАСИЛЬ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Василь Олександрович Ящуржинський залишив свій доробок у краєзнавчу скарбницю Уманщини. Про його діяльність у цій царині свідчать його дописи у часописі «Київські губернські відомості» у № 1 (1954 р.) – «Замітки і повідомлення з Умані»; № 45 (1851 р.) – «Про незвичайну засуху»; № 2, № 5 (1853 р.) – «Опис м. Умані і царициного саду»; № 15 (1853 р.) – «Лист з Умані»; № 28 (1858 р.) – «Вісті з губернії від 2 січня»; № 19 (1854 р.) – «Ще одне повідомлення з Умані».

Дослідниця Марина Павленко пише: «Протоіереєм Уманського Миколаївського собору був Василь Григорович Ящуржинський… Це була високоосвічена людина. До того ж – дослідник народних звичаїв, дописувач « Киевских губернських відомостей», «Киевской старины» та інших тодішніх видань»[3].

У праці проф. Т. Кузнець «Православне духовенство Уманщини XIX – початку XX століття» про В. Ящуржинського читаємо: «Пізніше латинську мову в училищі викладав о. В. Ящуржинський – священник Уманського Миколаївського

[1] Способность и образованіе Уманцевъ. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 46. С. 314.
[2] Способность и образованіе Уманцевъ. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 46. С. 314.
[3] Павленко Марина. Хороший був дядько. *Берегиня*. № 3. 2003.

Собору». Він запам'ятався учням і своїм колегам як людина виключно порядна, добра і високоосвічена. Родом він був із Бердичівського повіту, а по закінченні богословського курсу в Київській духовній семінарії, як один з найкращих її вихованців, був рекомендований для продовження освіти в Київській Академії. Але за станом здоров'я змушений був лишити навчання і отримав призначення учителя латинської мови в IV класі Уманського духовного училища. Обіймаючи цю посаду впродовж майже 20 років, він настільки глибоко вивчив свій предмет, що міг вільно висловити свої думки латиною і експромтом перекладати з латини російською мовою і навпаки. Як доказ глибокого знання латинської мови, він залишив свої записи – Sintaxis Omata і переклав священну історію латинською, не беручи до уваги численних статей. Окрім латини і праці на церковному поприщі, він багато читав, вів власні спостереження і записи природних явищ, любив і чудово знав німецьку і французьку мови, писав духовні проповіді тощо.

Учителем о. Ящуржинський був талановитим і дуже любив свій предмет. Якщо хтось з учнів не вивчив уроку, то вчитель вдавався до суворого прочухану, але це його дуже засмучувало і навіть викликало сльози. В той же час успіхи та увага учнів викликали невимовну радість і таких учнів він любив все життя. П. Павлович згадував такий епізод зі свого шкільного життя: на одному з уроків о. Василій Ящуржинський відкрив зовсім незнайому книжку латинською мовою, почав читати, а учневі наказав перекладати російською. Учень Павлович перекладав правильно, тому вчитель далі продовжував текст російською, а учневі запропонував тут же перекладати латиною, і коли в одному місці учнівський переклад повністю зберігся з оригіналом, то о. Василій так зрадів, що при всьому класі поцілував учня в голову. Його знання латини і повага учнів сформували авторитет учителя, а священницька діяльність викликала симпатії парфіян.

Не симпатизував о. В. Ящуржинському лише начальник штабу 5-ти округів військових поселень генерал Трєскін. Подібно Фрідріху Великому, генерал любив все велике, а священник, в його уяві, повинен мати великий зріст і могутній голос. Та такому ідеалу о. Ящуржинський не відповідав, бо був середнього зросту,

худорлявий, з лицем схимника, хоч і мав приємну зовнішність, і майже дитячим голосом здійснював богослужіння. Та все ж генералу доводилось миритися із соборним священником, оскільки Уманський Собор в ту пору перебував у двох відомствах: єпархіальному і військовому. А повітовий протоієрей Стаховський, будучи водночас благочинним церков військового поселення і смотрителем Уманського духовного училища, оберігав кращі учительські кадри»[1].

В одному зі своїх повідомлень Василь Григорович пише: «Прикметно, що справжня холера лютувала у нас між християнами особливо в двох місцях – на передмісті Звенигородському, на північ і схід від Михайлівської церкви над рікою Уманкою, і на передмісті Турки, де сходяться між собою річка Уманка і річка, що тече з Цариciного саду. Але обидві ці річки, внаслідок загального спаду води, внаслідок спаду рівня води, загнились, і розповсюджували сморід, особливо в вересні і жовтні, заражали собою і повітря, і людей. В передмісті Лисої гори, в слободі Цариciного саду і Міщанській слободі, які розташовані на значній височині, не тісно забудовані, а також мають хороше постачання джерельною водою, холерних смертних випадків було дуже мало, порівняно зі згадуваними передмістями та єврейським поселенням міста»[2]. В цій же статті він розповідає про розбудову Умані: «Всю весну, все літо і дві третини осені жителі уманські під керівництвом і батьківською опікою начальника міста генерала Є. Рубця безперешкодно і безперервно будують нові будинки і оновлюють фасади багатьох старих, особливо на головних вулицях. Місто наше помолоділо, покращало, виструнчилося і стало мати краще обличчя. З побудованих в цьому році нових будинків три особливо звертають на себе увагу своєю вражаючою красою: тюремний замок за Грековою заставою, кінний військовий госпіталь при в'їзді в місто гайсинською дорогою по праву руку, і в середмісті між собором і старим гостинним двором двоповерховий кам'яний будинок, що належить одному з єврейських купців. Умань у будівельному сенсі, облаштуванні доріг походить на Київ: як там,

[1] Кузнець Т.В. Православне духовенство Уманщини XIX – початку XX століття: Монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2006. С. 72.
[2] Ящуржинській В. Замѣтки и извѣстия изъ Умани. *Кіевскія губернскія вѣдомости.* 1854. № 1. С. 17–18.

так і тут зустрічаєш велику кількість робітників і невсипущу діяльність місцевого начальства. Значна кількість військової та громадянської верхівки, значна кількість військових чинів, а гучний рух екіпажів і в будень, і в свята, а лавки, магазини і торгівля майже уздовж усього міста і значна кількість українських і російських обозів? У цьому сенсі Умань – справжній Київ, тільки в мініатюрі. Шосейна дорога від Царициного саду до поліції і від поліції і до Царського палацу в цьому році започаткована і майже побудована. Вже майже більше року, незважаючи на несприятливу погоду, сотні рук, у всіх кутках міста, постійно займаються розробкою каменю і добутком піску для шосейних доріг. І так цей рік пам'ятний для Умані незвичайно пекучим і сухим літом, майже такою ж весною і осінню, епідемічною холерою, явищем комети, оновленням майже всіх старих будинків на головних вулицях, успішною побудовою багатьох нових забудов і проведенням нової шосейної дороги.

Якщо облаштувати по всьому шосейні дороги і проведуть від Царициного саду прекрасну джерельну воду до центру міста, незважаючи на гористу місцевість, глинистий і частково кам'янистий ґрунт, Умань буде цілком облаштованим, квітучим містом і стане поряд з першокласними повітовими містами…»[1].

Василь Григорович Ящуржинський помер 23 лютого 1855 року. На його пам'ять у часопису «Кіевскія губернскія вѣдомости» було надруковано некролог, автором якого був Іван Іванович Прісовський:

«23 Февраля настоящаго года въ городѣ Умани умеръ одинъ изъ достопримѣчательныхъ пастырей Уманскаго Николаевскаго Собора. Это бывший сотрудникъ Кіевскихъ губер. вѣдомостей – ученый и заслуженный священникъ о. Василій Ящуржинскій. Скажемъ о немъ нѣсколько словъ.

Священникъ Василій Ящуржинскій родомъ изъ нинѣшняго Бердичевскаго уѣзда и происходилъ изъ духовнаго званія. Съ первыхъ лѣт дѣтства своего онъ обнаружилъ живое воображеніе и острый умъ. Въ низшемъ и среднемъ – учебныхъ заведеніяхъ покойникъ оказывалъ превосходнѣйшіе успѣхи во

[1] Ящуржинській В. Замѣтки и извѣстия изъ Умани. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 1. С. 19.

всѣхъ классахъ этихъ заведеній былъ изъ числа отличнѣйшихъ воспитанниковъ.

Въ Богословскомъ классѣ Кіев. Семинаріи, при отличныхъ успѣхахъ въ Богословскихъ наукахъ, – онъ достигъ такого удовлетворительнаго и совершеннаго познанія Греческаго языка, что нѣсколько времени, за недостаткомъ Профессора, проходилъ должность преподавателя Греческаго языка въ нашемъ отдѣленіи Семинаріи съ отличнымъ успѣхомъ. По окончаніи Богословскаго курса въ Кіевской Семинаріи – онъ, какъ одинъ изъ отличнѣйшихъ воспитанниковъ, назначенъ былъ для высшаго образованія въ Кіевскую Академію. Тутъ онъ слушалъ высшія науки только одинъ годъ и, къ величайшему сожалѣнію своему, по причинѣ продолжительной болѣзни и великаго разстройства и безъ того слабаго здоровья, принужденъ былъ, по совѣту врача, оставить прохожденіе Академическихъ курсовъ. По невольной разлукѣ съ любимою Академіей покойникъ тотчасъ назначенъ былъ Учителемъ Уѣздныхъ Училищъ. Тутъ, проходя должность Наставника Латинскаго языка около XX лѣтъ, – онъ воспиталъ многихъ воспитанниковъ, такъ, что еще при жизни своей имѣлъ удовольствіе видѣть своихъ питомцевъ учителями и притомъ такъ сроднился с Латинскимъ языкомъ, такъ постигъ и глубоко изучилъ его правила, что могъ свободно объясниться на этомъ языкѣ, могъ экспромтомъ переводить всякую Латинскую рѣчь на русскій языкъ и обратно. Непоты, Саллюсціи, Цицероны, Виргиліи были доступны и извѣстны покойнику – какъ нельзя желать болѣе. Словомъ: Латинскій языкъ былъ для него не мертвымъ, но живымъ. Въ доказательство глубокаго знанія Латыни – покойникъ оставилъ свои прекрасныя записки – Sintaxis ornata и перевелъ Священ. пространную Исторію на Латинскій языкъ, – неговоря о множествѣ краткихъ статей, переведенныхъ на этотъ языкъ.

Кромѣ ежедневныхъ занятій по должности преподавателя Латыни; кромѣ постоянныхъ трудовъ по долгу Пастыря Церкви; – покойникъ совершалъ другія важныя занятія. Онъ всѣ свои досужные часы посвящалъ чтенію книги ученаго и глубокаго содержанія; преимущественно любилъ читать сочиненія по Естественнымъ наукамъ; любилъ пламенно ученыхъ – великихъ Натуралистовъ и самъ велъ свои Записки о

различныхъ явленіяхъ природы; любилъ и отлично зналъ Нѣмецкій языкъ; писалъ свои проповѣди и отдавалъ данъ и Французскому языку. Вообще пламенно любилъ ученость. Плодомъ этой любви – осталосъ великое множество ученыхъ замѣтокъ и извлеченій – и большая библіотека.

При жизни своей – покойникъ служилъ образцемъ не только для младшихъ и пасомыхъ; но и для всѣхъ, – знавшихъ его. Онъ былъ чрезвычайно трудолюбивъ и дѣятеленъ; въ высшей степени былъ воздерженъ, привѣтливъ, гостепріименъ, снисходителенъ, сострадателенъ, терпѣливъ, спокоенъ, добръ и благодѣятеленъ; – словомъ: отличался такими качествами, которыя составляютъ истинное украшеніе Православнаго Пастыря и Христіанскаго наставника.

Такимъ образомъ покойникъ пріобрѣлъ всеобщую любовъ и всеобщее уваженіе при жизни и заслужилъ великое – общее сожалѣніе по смерти.

Да будетъ ему вѣчная память, какъ мужу многополезному и добродѣятельному.

15 Іюня 1855 г. *Свящ. И. Присовскій».*[1]

Пам’ять про Василя Григоровича Ящуржинського живе серед вдячних уманців. Учені-історики УДПУ імені Павла Тичини на чолі з професором Тетяною Володимирівною Кузнець досліджують творчий доробок православних священників у культурну скарбницю рідного краю, тому на їх честь відбулася науково-практична конференція восени 2005 року, в якій брали участь і науковці та студенти науково-дослідної лабораторії «Підготовка студентів-філологів до українознавчої роботи в школі», що займаються активною експедиційно-пошуковою роботою в регіоні.

3. СВЯЩЕННИК ЛЕОНОВИЧ ПАВЛО ОНУФРІЙОВИЧ

На сторінках часопису «Київська старовина» №№ 18–19 від 1954 року ми знайшли етнографічний нарис «Село Талалаївка», датованого 23 грудня 1853 р., автором якого означено

[1] Некрологъ. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1855. № 38. С.245–246.

Пр. Л……чъ. У процесі пошуків ми звернулися до дослідження професора Т. Кузнець і з'ясували, хто міг бути автором цього допису. Виявилося, що у 1850 році при Космо-Даміанівській церкві числилось 10 осіб духовного стану. Це священник, 47-річний Павло Онуфрієвич Леонович з дружиною Вассою Михайлівною…Священник Павло Леонович очолював талалаївську парафію від 1833 р. до вересня 1851 р. тому добре знав життя, побут, духовний світ села Талалаївки і цілком міг бути автором етнографічного опису.

Свій етнографічний нарис автор будує на науковій основі і розпочинає з історичних даних, географічного положення. Автор повідомляє, що колись село мало назву Чубей, мешканці його були досить заможними, тому під час Коліївщини закопали свої статки в землю і втекли за Дністер. Деякий час місцина залишалася безлюдною, лише після 1775 року поселився тут якийсь чоловік, якого іменували Фалалей, мабуть, від нього і одержала свою назву Талалаївка.

Далі автор розповідає про те, що в селі є «невеличка дерев'яна церква з одним куполом в ім'я Косми та Деміана, яка існує тут, мабуть, від часів існування Талалаївки; визначити час її будівництва немає можливості за браком даних. У цій церкві є чудесна ікона Богоматері, яка розміщена за престолом і прикрашена латинськими надписами, з прилаштованим до неї кіотом, мабуть, для зберігання святих дарів, і яка перейшла сюди з якоїсь уніатської церкви»[1]. Є також відомості про демографічний склад села: «Постійні мешканці Талалаївки – поміщицькі селяни православного вірування, яких нараховується останнім часом – чоловічої статі 218, а жіночої – 206, всього 424, без урахування солдатських жінок.

До тимчасових належать декілька дворян римо-католицької віри, які мають економічні посади»[2].

Для нас, українознавців, цікавим є етнографічний опис тогочасного села. Автор зауважує, що в побуті талалаївці нічим не відрізняються від решти українців, оскільки житло у них облаштовано за однаковим зразком, а різниця може бути не за формою, а лише тим, що одна хата більша, а друга менша

[1] Пр. П.……чъ. Село Талалаевка. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 18. С. 112.
[2] Пр. П.……чъ. Село Талалаевка. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 18. С. 113.

розміром[1]. Щодо одягу, то читаємо таке: «Одяг жителів нічим не відрізняється: та ж свита з відлогою чи торбою на зразок капюшона, така ж висока смушева шапка і величезні чоботи на чоловіках; ті ж чорні запаски з мережками, ті є намітки на жінках, на дівчатах бинди»[2].

Цікавим опис традиційного хатнього інтер'єру: «…лавки кругом під стінами, образи, стіл в кутку, піл, а у тих, хто маєтніший, ліжко, біля порога у кутку – мисник чи невеличка шафка, куди ховають хатній посуд, а іноді й горілку, по другий бік дверей – піч з комином, який кожна дівчина повинна колупати, коли до неї прийдуть старости сватати…»[3]. Звернув увагу у своєму нарисі дослідник і на кулінарію рідного села: «…їжа їх звичайна: борщ і каша, а у свято вареники, пампушки, іноді і ковбаси» [4].

Про побут талалаївців він робить такий висновок: «Українець від природи не вибагливий, і якби йому довелося придумувати що-небудь, то в такому випадку він не наважиться зрадити старовину лише тому, що так робили батьки й діди»[5]. Важливою для нас є інформація про рід занять селян: «Засіб до існування у мешканців, можна сказати один – землеробство, яке для них є чи не єдиним джерелом усіх його благ земних. Звідси мужичок наш має і їжу, і одяг. Якщо він іноді має потребу в грошах, то з благами земними він їде на найближчий базар – в Комарівку чи Івангород і там продає їх євреям, звісно, за півціни. Іноді бувають такі часи, коли талалаївці, з метою здобуття грошей приймають на себе підряди доставляти що-небудь, наприклад, пшеницю в Одесу і т.ін. Але такі випадки є винятком. Малорос без значної вигоди не наважиться на такий подвиг. Є у нас, правда, і такі жителі, яким не хліб дає засіб до існування, однак таких лише два сімейства. Це чумаки, що займаються промислом риби та солі, які привозять з берегів Дону. Ці сімейства – світила нашої Талалаївки, на них всі решта народу

[1] Пр. П……чъ. Село Талалаевка. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 19. С. 121.
[2] Пр. П……чъ. Село Талалаевка. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 19. С. 121.
[3] Пр. П……чъ. Село Талалаевка. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 19. С. 121.
[4] Пр. П……чъ. Село Талалаевка. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 19. С. 121.
[5] Пр. П……чъ. Село Талалаевка. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 19. С. 121.

дивляться з деяким благоговінням вже тому, що вони багатші своїх побратимів»[1].

Етнографічний нарис Павла Онуфрійовича Леоновича є важливою для етнографів, фольклористі, географів, істориків.

4. ІЛЛЯШЕВИЧ ВІКТОР ПИЛИПОВИЧ

Православні священники внесли значний доробок у збереження фольклорної пам'яті українського народу. У 2001 році автору цього посібника вдалося у часопису «Київські єпархіальні відомості» № 23 1882 року натрапити на допис, в якому вміщено 6 колядок з села Небелівка Уманського повіту, а саме: «Видить Бог, видить творець», «Днесь поюще купно іграєм», «Взошла звізда чудна», «Ісаіє лікуй! Діва народила сина», «Нова радість стала», «Світ мисленний днесь родився».

Автор статті – священник Віктор Ілляшевич. Про нього йдеться у дослідженні професора Т. Кузнець «Православне духовенство Уманщини XIX – початку XX століття: «11 листопада 1866 року учителювати в Нерубайці був направлений випускник духовної семінарії Віктор Пилипович Ілляшевич (другий син Пилипа Федоровича Ілляшевича). Провчителювавши сім місяців, він 29 червня 1867 року прийняв священство в Свято-Михайлівській церкві села Ухожа, де і служив священником до 1871 року. А 11 листопад 1871 року його перевели у Нерубайку, помінявши місцями з тамтешнім священником Павлом Більневичем. В колишній батьківській парафії Віктор Ілляшевич служив до 1898 року. За 27 років служби його неодноразово відзначало і єпархіальне начальство, і нагороджував Св. Синод. Так, 2 листопада 1885 року йому та диякону Андрію Гордневському і селянину Онисиму Товстороженку було надано Архіпастирське благословення. До дня Пасхи 1886 року Св. Синод нагородив нерубайського священника скуфією, а 6 травня 1898 року імператор нагородив його камилавкою. Нагород Віктор Ілляшевич удостоювався і за службу Божу, і за піклування храмом, і за зразкове керівництво парафіяльним попечительством. Воно було створене в 1869 року

[1] Пр. П……чъ. Село Талалаевка. *Кіевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 19. С. 122.

із 12 попечителів, яких обрали парафіяни на 3 роки. Попечительство разом з церковним кліром опікувалося школою, в якій тоді навчалося 40 хлопчиків і 4 дівчинки. Але основним об'єктом уваги попечительства залишався парафіяльний храм. Він був побудований із сірого каменю і, частково з цегли, а тому на ньому було щорічно поновлювати штукатурку. Для підтримання відповідного вигляду храму попечительство збирало щорічно з кожного працюючого парафіянина 10 коп. сріблом. Під керівництвом священника Віктора Ілляшевича попечительство складало щорічні звіти про витрачення грошей і про свою благодійницьку діяльність. Та 2 вересня 1898 року Віктора Пилиповича Ілляшевича перевели у с. Громи, що могло означати своєрідне заохочення чи відзнаку його багатолітньої служби. У цій приміській парафії він служив ще 13 років, отримавши за службу наперсного Хреста. Помер св. Віктор Ілляшевич 9 квітня 1911 року[1].

5. ЯЩУРЖИНСЬКИЙ ХРИСАНФ ПЕТРОВИЧ

Хрисанф Петрович Ящуржинський народився 19 березня 1852 року в с. Молодецьке Уманського повіту на Київщині. Навчався у Київському та Варшавському університетах на філологічному факультеті. У 1884 році працював викладачем Кушниківського дівочого університету у Керчі; 1886 р. – у чоловічій гімназії м. Симферополя. Свою педагогічну діяльність Хр. Ящуржинський поєднував з науковою: писав статті, реферати, організував археологічний гурток для своїх учнів. Після 1893 року працював викладачем Одеського інституту шляхетних дівчат, а від 1904 року обіймав посаду учителя російської словесності в Одеському інституті імені імператора Миколи і жіночій гімназії.

У 1911 році повертається до рідного села Молодецького, займається збиранням фольклорного та етнографічного матеріалу, стає активним співробітником «Київської старовини», входить до одеської «Просвіти», був постійним представником історико-філологічного товариства на XI–XIX археологічних

[1] Кузнець Т.В. Православне духовенство Уманщини XIX – початку XX століття: Монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. С. 309.

з’їздах у Києві, Харкові, Катеринославі, Чернігові. Разом з О. Маркевичем виступав автором «Програми етнографічних досліджень в районі Новоросії, Бессарабії, Криму». Вчений 1880 року належав до Одеської Громади, був дійсним членом Новоросійського історико-філологічного товариства. Хрисанф Петрович вважається одним із засновників Уманського краєзнавчого музею, якому заповів свою бібліотеку.

Його перу належать такі дослідження фольклорної спадщини Уманщини: «Замітки про купальське свято в Уманському повіті», «Колядки», «Весняні хороводи, ігри та пісні», «Залишки язичницьких обрядів, що збереглися в малоруському похованні», «Малоросійські голосіння над померлим», «Народне свято св. мучеників Маккавеїв», «Уніатська колядка», «Народні пісні про чоловіків-п’яниць», «Повір’я та обряди родин і хрестин», «Культ хліба в малоруських колядках», «Колядки релігійно-апокрифічного змісту», «Весілля малоросійське як релігійно-побутова драма», «Різдвяна інтермедія» та ін.

Переважна більшість цих праць написані на основі місцевого матеріалу у с. Молодецькому, що по суті є зразком стаціонарного дослідження у фольклористиці.

Помер Хрисанф Петрович Ящуржинський у 1923 р., поховали його у рідному селі. Вдячні односельці поставили пам’ятний знак на честь славного земляка, у місцевій школі працює гурток юних фольклористів, директор – Петро Миколайович Карпенко приділяє значну увагу національно-патріотичному вихованню своїх підопічних. 2001 року студенти Уманського педагогічного університету під керівництвом письменниці, доцента Марини Степанівни Павленко у процесі фольклорної практики зібрали багатий матеріал про життя і творчість ученого, провели численні інтерв’ю його земляків. Матеріали практики зберігаються у архіві науково-дослідної лабораторії «Підготовка студентів-філологів до українознавчої роботи в школі», на їх основі написано низку кваліфікаційних робіт. Марина Степанівна у часопису «Берегиня» опублікувала статтю «Хороший був дядько…», яка стала знаковою подією в історії української фольклористики.

6. ДОМАНИЦЬКИЙ ВАСИЛЬ МИКОЛАЙОВИЧ

Доманицький Василь Миколайович (псевдонім – Василь Вітер) – філолог, історик, етнограф, літературознавець, політичний і громадський діяч. Народився у 1877 році у с. Колодистому Уманського повіту у родині священника, де було ще п'ятеро дітей: троє братів і дві сестри. Брати Платон, Михайло, Віктор були знаними відомими спеціалістами у банківській справі, громадському житті, літературознавстві, кооперативному рухові. Професор В. Поліщук вважає, що перші освітні кроки були зроблені ним у місцевій церковно-приходській школі, яка була відкрита у селі Колодистому ще 1875 року[1]. Василь Миколайович продовжив навчання у Київській гімназії, закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, де «на його становлення вплинули Володимир Антонович, Олександр Кониський, Володимир Науменко, Микола Лисенко, Євген Чикаленко, а також Іван Франко, Михайло Грушевський, В'ячеслав Липинський, Сергій Єфремов»[2], з якими він співпрацював. Під час революції 1905–1907 років був членом «Товариства українських поступовців», провадив агітаційну роботу серед селян, брав активну участь у створенні видавництва «Вік», співпрацював з редакціями таких видань, як-от: «Київська старовина», «Літературно-науковий вісник», «Нова громада», «Діло», «Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка». Також учений редагував газету «Рідна справа», яка була органом української фракції у 2-й Державній думі.

Василь Доманицький боровся з невиліковною хворобою, тому вимушений був значний період свого життя жити за кордоном. Вчені визначають 1901–1910 рр. найпліднішими у його творчій та науковій діяльності. Взимку 1904–1905 рр. провів у рідному селі Колодистому і розгорнув успішний кооперативний рух, яким налаштував проти себе владу і потрапив до списку

[1] Поліщук В. Чистий серцем. *День.* № 140 від 10–11 серпня 2012 року.
[2] Поліщук В. Чистий серцем. *День.* № 140 від 10–11 серпня 2012 року.

«неблагонадійних» і таким чином мусив решту свого життя жити за кордоном[1].

Вчені вказують на енциклопедичність його знань, про що свідчить бібліографія його наукових праць, де він проявив глибоку компетентність. Значну увагу вчений приділяв українознавству, оскільки «був українським ученим, переконано і послідовно українським»[2]. Відомі його етнографічні нариси про Галичину, Буковину, Словаччину, Гуцульщину. Він одним з перших порушив питання національної ідентичності українців у нарисі «Про Галичину», у якому висловив думку, що «галичани і ми – один народ, котрий розкинувся від Карпат аж до Дону і ще далі, до Уралу і Кавказьких гір»[3].

На початку XX століття на Київщині Губернським Статистичним Комітетом щорічно видавалися «Пам'ятні книги», в яких йшлося про селянський побут від старовинних ремесел і промислі – до обрядів і звичаїв. Саме тут у 1905 році було опубліковано статтю В. Доманицького «Сучасні колядки і щедрівки». На думку вчених, «збірка має серйозний науковий апарат у вигляді передмови, докладних коментарів, в яких простежується широке коло варіантів до кожної пісні, а також детальних пояснень щодо текстових версій та особливості побутування пісень, їх обрядової регламентації. Науковий потенціал збірки підкріплюється ґрунтовно розробленою бібліографією з проблем досліджень колядок і щедрівок та взагалі святкування Різдва, що нараховує 247 назв, які розташовані не в абетковому порядку, а в хронологічному, починаючи від 1826 до 1904 р.»[4].

Збірка містить тексти 16 колядок та 10 щедрівок, записані селянином Іваном Лисаком «добре письменним, знайомим з етнографічною малоросійською літературою». Тексти, подані у збірці, ще й сьогодні побутують на Уманщині, вони є найбільш поширеними по всьому світу, де живуть українці[5].

---

[1] Поліщук В. Чистий серцем. *День.* № 140 від 10–11 серпня 2012 року.
[2] Поліщук Володимир. Чистий серцем. *День*. № 140 від 10–11 серпня 2012 року.
[3] Поліщук Володимир. Чистий серцем. *День.* № 140 від 10–11 серпня 2012 року.
[4] Богданова Олена. Рідкісна збірка пісень з Уманщини. *Народна творчість та етнографія*, 1999. № 1. С. 87.
[5] Богданова Олена. Рідкісна збірка пісень з Уманщини. *Народна творчість та етнографія*, 1999. № 1. С. 88.

Василь Доманицький – збирач і дослідник українського регіонального фольклору, про що свідчать такі його розвідки, як-от: «Сучасна народна творчість» (1900), «Сільська сатира» (1902), «Пісні про Нечая» (1905), «Балада про Бондарівну та пана Каньовського» (1905), «Піонер української етнографії Зоріан Доленга-Ходаківський» (1905) та ін.

Неперecічне значення для дослідників творчості кобзарів та лірників має праця «Кобзарі та лірники Київської губернії в 1903 р.». Тут вміщено відомості щодо кількості (2891) і місця проживання кобзарів і лірників Київщини, Уманщини зокрема, певні факти біографічного характеру, специфіка їхнього побуту та ставлення до них людей: «…населення любить лірників і з увагою слухає їх пісні, через те, що в цих піснях викладаються моральні правила життя, висловлюється думка без дорікання зносити горе, сподіваючись отримати нагороду в царстві небесному, рекомендується любов до ближнього тощо»[1].

Василь Миколайович Доманицький прожив коротке життя – всього 33 роки, а помер 28 серпня 1910р. в м. Аркашон (Франція). Поховали його у рідному селі.

Творчу та наукову спадщину В. Доманицького досліджували А. Болабольченко, М. Гуменюк, Д. Донцов, О. Дучимінська, С. Єфремов, В. Іскорко-Гнатенко, В. Качкан, Л. Козар, О. Корнієвська, В. Масненко, Ф. Матушевський, В. Мицик, М. Наєнко, М. Павловська, В. Поліщук, О. Санівський, Л. Сквирська, І. Старовойтенко, В. Хоменко, Б. Цимбал, Є. Чикаленко та ін.

7. ФІАЛКО ТЕОФІЛ ЯРЕМОВИЧ

Теофіл Яремович Фіалко – поет-пісняр, автор збірки «Степ і місто», фольклорист, філософ, педагог народився 22 жовтня 1898 року в с. Косенівка Уманського повіту у родині хліборобів. Трудову діяльність почав рано, у сім років. Вчився у двокласній школі, яку закінчив у 1914 році. За порадою свого родича вступив до Київської вчительської школи. Про цей період свого

[1] Доманицкий В. Кобзари и лирники Киевской губернии. *Оттиск из Пам. кн. Киевск. губ. на 1904 г.* С. 11.

життя він напише у своїх спогадах: «Засоби до існування були такі: співав у хорі, готував до вступу у юнкерські школи юнаків, харчувався у монастирі за 5 крб. за місяць». У 1915 році він повертається у рідне село Косенівку, починає працювати вчителем у місцевій школі. Війна вносить корективи у життя молодого вчителя, тому 1 жовтня 1916 року він стає юнкером Київського військогового училища, бере участь у Першій світовій війні від липня 1917 року та революційних подіях. Уманський повітовий військовий комісаріат 11 травня 1921 року направляє Теофіла Яремовича на навчання до Школи Червоних Старшин, як такого, що володіє українською мовою. У цей час він видає збірку віршів «Червоний юнак», яка була присвячена 5-річному ювілею школи. В серпні 1925 року Т. Фіалко викликали на навчання до Москви для проходження курсу суспільствознавчих наук у Вищій військово-педагогічній школі. Після її закінчення служив у Туркестані, проводив показові політгодини, випускав стінну газету.

Після демобілізації Теофіл Яремович повертається на Україну, його призначають викладачем суспільних дисциплін агроспецшколи в с. Козачому Звенигородського повіту. В серпні 1928 року з сім'єю переселяється до Умані, тут йому запропонували посаду викладача індустріального технікуму, який містився у приміщенні колишньої чоловічої гімназії. «Навантаження сипалися на мене щедро. Крім індустріального, мені навантажили ще будівельний технікум. Літом 1929 року додали ще вчительські курси українознавства, а восени того ж року – садово-городній технікум у Софіївці і медичний технікум у місті. Літом 1930 року мене призначили директором будівельного технікуму», – писав у спогадах. Серед його учнів була і сестра Миколи Платоновича Бажана – Алла Платонівна. Теофіл Яремович також працював уповноваженим по колективізації у селах Уманщини: Городецькому, Громах, Верхнячці, Ладижинці, Ксьондзівці, Краснопілці. У 1931 році помирає дружина (Харитина Пилипівна похована на Міщанському кладовищі).

У 1932 році Т. Фіялка направляють на курси підвищення кваліфікації викладачів суспільних дисциплін при ЦК КУ(б) до Харкова. В березні 1934 року його призначають завідувачем

кафедри суспільно-економічних наук Харківського медичного інституту. В цей час Теофіл Яремович пише листа Сталіну, в якому висловлює невдоволення темпами будівництва соціалізму. Відповіддю вождя був арешт ученого 25 липня 1935 року. В неволі він провів 20 років, а 1956 року його було реабілітовано. Видатним явищем у фольклористиці стали його записи фольклору рідного села від матері, Ганни Махтеївни, які й стали його лебединою піснею. Помер Теофіл Яремович Фіялко у квітні 1970 року.

Свою збірочку записів фольклору він надіслав до Києва в Інститут мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. У передмові він написав: *«Моя мати, Ганна Махтеївна, була неписьменна, але мала добру пам'ять. Більшість із цих пісень вона перейняла від своєї матері, Хитри Сидоркової, яка жила майже сто років (з 1834 – по 1933 рр). Мати моя, Ганна Махтеївна, жила з 1867 по 1954 рік. Вона знала дуже багато пісень і казок. У цій збірці я подаю далеко не всі пісні, що співала моя мати, а лише ті, яких я не зустрічав ні в яких друкованих збірках пісень. Деякі з них, на мою думку, мають не тільки мовну, але й історичну цінність. Мелодії цих пісень я пам'ятаю всі, бо їх співала моя мати. На жаль, я не вмію записувати мелодій. Дуже шкода, якщо вони вмруть разом зі мною. В останній час серце моє працює з такими перебоями, що я вирішив більше не чекати і передати до Академії наук УРСР хоч цю невеличку збірку пісень без запису мелодій».*

Всього Теофіл Яремович записав від мами 167 зразків різних фольклорних жанрів, що побутують у с. Косенівка. Про те, що це лише маленька часточка словесної спадщини, яку берегла чіпка пам'ять Ганни Махтеївни, свідчать наступні рядки: «*...Я вибрав з материних пісень, казок, приказок і загадок лише те, що вона найбільше любила, розраховував на цей невеликий зшиток. Коли б переписувати все, то, мабуть, був би не один такий зшиток. ... Буду рад, як ця моя праця стане в пригоді моїм дорогим землякам*». На обкладинці звичайного учнівського зошита він написав:

«*Все, що ввібрав в себе з водою, з росою, з повітрям з рідного краю, передаю моїм шановним землякам на добрий*

спомин, аби не пропало те чарівне слово, що живило мене в часи мого трудного життя. Т. Фіялко. 1966 р. Караганда.

Нехай цей зшиток буде нерукотворним пам'ятником моїй матері Ганні Махтейовні Фіялко».

8. ДІДЕНКО ОЛЬГА ПЕТРІВНА

Ольга Петрівна Діденко народилася 5 липня 1916 року в м. Умані. Після закінчення педагогічних курсів у рідному місті (1932 р.) вчителювала у селах Уманського та Христинівського районів. У 1934 році продовжила освіту і вступила до Уманського інституту народної освіти на факультет української мови та літератури, який згодом було переведено до м. Миколаєва і приєднано до місцевого ІНО. Отож Ольга Петрівна закінчила Миколаївський інститут народної освіти і одержала фах учителя-філолога. Працювала на Донеччині, викладала українську мову та літературу до початку війни.

Від 1941 по 1944 р.р. брала участь у рухові опору фашистам, була членом підпільної групи Романщака. Після війни (1944–1960) працювала вчителькою української мови та літератури на Уманщині, Львівщині, Вінниччині. Захоплення фольклором, етнографією, археологією змусило змінити фах: Ольга Петрівна стає співробітником краєзнавчого музею м. Умані, екскурсоводом. Разом з В. Стефановичем працює над «Археологічними пам'ятками України» (1968–1975 рр.). Особливий інтерес у дослідниці викликали настінні розписи історичної Уманщини та віконниці.

Окремо слід сказати про дослідження нею фольклору нашого краю. В архіві науково-дослідної лабораторії «Підготовка студентів-філологів до українознавчої роботи в школі» УДПУ ім. Павла Тичини зберігаються записи весільних, колискових, колядкових, щедрувальних та інших пісень, здійснених Ольгою Петрівною упродовж життя.

Дослідниця брала участь у так званих «рятівних розкопках» скіфського могильника та Уманського городища (1967 р.). 1968 року активно займалася експозицією, що була присвячена

200-р. Коліївщини. У 1969 році О. Діденко на запрошення керівництва Жашківського району розпочала роботу по створенню місцевого краєзнавчого музею. Вона розробила мережу музейних кімнат та кутків з урахуванням специфіки кожного села району, однак ця справа на той час не була реалізована повною мірою з невідомих причин.

Від 1974 р. по 1993 р. Ольга Петрівна працювала науковим співробітником Черкаської обласної інспекції. В цей період вона підготувала матеріали до «Зводу пам'яток історії та культури», здійснила низку розвідок у західні райони Черкаської області.

1992 року вчену було нагороджено премією імені В. Стефановича Черкаським обласним управлінням Товариства охорони пам'яток історії та культури, а 23 грудня 1997 року Ольгу Петрівну Діденко було удостоєно премії імені Вікентія Хвойки за охорону пам'яток археології. Померла Ольга Петрівна 21 травня 2010 року в м. Умані.

9. МИЦИК МИРОСЛАВ ФЕДОРОВИЧ

Мирослав Федорович Мицик народився в Києві 10 липня 1939 року. Його батько, Федір Олексійович Мицик, за професією був журналістом, працював відповідальним секретарем центральних українських газет, загинув на початку війни. Мати, Мицик Ірина Петрівна, працювала у селі Вишнопіль Уманського району Черкаської області. У сім'ї був ще один брат, Вадим Федорович Мицик, і сестра Людмила.

В травні 1941 року сім'я приїхала з Києва у Вишнопіль на відпочинок, де їх і застала війна. Мирослав пішов у перший клас восени 1946 року. У школі брав участь у літературному гуртку, багато читав різних книжок. Закінчив школу у 1953 році і вступив до Тальянківського зоотехнічного технікуму, де навчався по червень 1956 року. Саме в цей час з'явилися його перші вірші і замітки до районної газети. В той же час юнака цікавила усна народна творчість рідного краю, яку він ретельно записує і передає до архіву Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Збирати фольклор Мирослав почав ще з грудня 1949 року. Його активну діяльність на ниві

фольклористики помітили і запросили до участі у другій Республіканській нараді збирачів усної народної творчості, яка відбулася 6–11 січня 1957 року. Тут він познайомився з М. Рильським, багатьма досвідченими ентузіастами І. Гурином, М. Колесником, О. Стеблянком, Г. Танцюрою, почав записувати народну творчість систематично, на науковій основі. Захоплення стало для нього щоденною творчістю і розрадою, найвищим смислом життя.

У 1958 році у Вишнополі побувала фольклорна експедиція ІМФЕ АН УРСР у складі І. Березовського та А. Гуменюка. Вчені зустрілися з М. Мициком, надали йому практичну допомогу в методиці записування фольклору і взяли до Києва його кращі записи.

Майже до останніх днів свого життя М. Мицик, хоча і був прикутий до ліжка важкою хворобою, не випускав із рук пера, фіксував народні скарби з уст медичних працівників і тих, хто перебував на лікуванні. Хвороба прогресувала, ускладнювалося лікування, танули останні сили, а 25 березня 1965 року Мирослава Федоровича Мицика не стало.

Із невичерпних фольклорних джерел М. Мицик зібрав 900 народних пісень, 100 казок, легенд, переказів, 2500 прислів'їв та приказок, 450 загадок, 30 скоромовок, 20 народних прикмет і прогнозів погоди. Пісні, казки, твори малих фольклорних жанрів записано ним від Горпини Захарівни Мицик, рідної бабусі, 1889 року народження; від матері, Ірини Петрівни, земляків – П. Баранюк, М. Якименко, сестри Людмили (трагічно загинула 1959 р.), Ф. Мицик, В. Рябенко, М. Пічкур, Г. Баранюк, К. Франчук, Т. Груці, Р. Якименка, Х. Баранюк, Д. Проценка, Д. Солдатової, Л. Постернак та ін. В ІМФЕ АН УРСР зберігається вісім загальних зошитів аматора.

Фольклористичну спадщину Мирослав Федоровича Мицика досліджує сьогодні кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх досліджень Гончарук Валентина Анатоліївна і її студенти з наукового товариства імені Хрисанфа Ящуржинського, що функціонує при науково-дослідній лабораторії «Підготовка студентів-філологів до українознавчої роботи в школі» УДПУ імені Павла Тичини.

10. ВОРОПАЙ ОЛЕКСА ІВАНОВИЧ

Відомо, що Олекса Іванович Воропай народився в Одесі 9 листопада 1913 року. Дитинство минуло на Херсонщині. Батько хлопчика походив з аристократичного роду, у 1919 році він був змушений емігрувати і залишити родину в скрутному стані. Матері довелося з чотирма дітьми переїхати до села Надлук і самій дбати про родину.

1933 року Олекса закінчує сільськогосподарський технікум і починає працювати агрономом на Вінниччині. Згодом вступає на агрономічний факультет Уманського сільськогосподарського інституту, але через рік покидає навчання. Закінчив Московську аграрну академію у 1938 році. У 1940–1941 роках навчався на філологічному факультеті Одеського університету. З 1944 року перебуває в еміграції разом з дружиною в таборах для переміщених осіб. У 1946 році поступає на навчання до Українського вільного університету.

У 1948 році Олекса Іванович виїжджає до Великої Британії, де спочатку працює робітником на текстильній фабриці, співробітником у бібліотеці Британського музею у Лондоні. Невтомна праця, цілеспрямованість допомагають йому стати у 1957 р. доктором Слов'янської Етнології, а в 1961 році захистити дисертацію на звання доктора природничих наук. В цей же час він входить до складу редакції журналу «Українська думка», друкується в часопису «Визвольний шлях». Олексій Іванович згодом стає старшим науковим півробітником слов'янського відділу Науково-технічної бібліотеки Великої Британії на Півночі Англії.

У процесі фольклорно-етнографічних експедицій студентів та викладачів УДПУ імені Павла Тичини було з'ясовано, що О. Воропай деякий час жив у с. Громи на Уманщині і навіть працював там учителем математики у місцевій школі і агрономом у колгоспі. У 90-х роках ще були живі учні, які в нього вчилися. У дослідженні «Звичаї нашого народу» є багато посилань на його особисті записи, здійснені у Громах. Дослідник Сергій Білокінь

стверджує, що саме в цей період вчений став збирати матеріал до цієї праці.

Олекса Іванович записував фольклор навіть у таборі для переміщених осіб. Оскільки люди боялися репатраційних комісій, тому довелося зашифровувати їх імена, щоб не нашкодити.

У 60–70-х роках праці з етнології принесли йому визнання не лише в середовищі української еміграції, а й у науковому світі Європи, його роботи друкували у США, Канаді, Франції, Німеччині, Англії.

Помер Олекса Іванович Воропай 20 липня 1989 року, а за два роки побачила світ його головна праця «Звичаї нашого народу».

Ім’я Олекси Івановича Воропая ще чекає свого допитливого дослідника.

ФОЛЬКЛОРНА ПРАКТИКА

Досвід наших предків має велике значення для розвитку системи виховання і навчання, тому перш ніж шукати шляхи її вдосконалення, необхідно знати, що було створено й накопичено в попередні віки.

Життєдайним джерелом, що несе знання про наших попередників, є фольклор, який вбирає в себе мудрість і знання народу, здобуті ним впродовж тривалого соціального досвіду. У ньому кожне слово – змістовне, щиросердне, правдиве, таке, що пройшло випробування долею і досвідом цілих поколінь і передавалось від старшого до молодшого, пропагуючи високі моральні норми й естетичні ідеали. Це свідчить про можливість використання творів фольклору як ефективного засобу у процесі виховання. К. Ушинський, підкреслюючи необхідність застосування фольклору у вихованні підростаючого покоління, справедливо зауважував: «Є лише одна спільна для всіх природжена схильність, на яку завжди може розраховувати вихователь – це те, що ми називаємо народністю. Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до Вітчизни, і ця любов дає вихователю правильний ключ до серця людини й могутню опору для боротьби з її негативними природними, особистими, сімейними та родовими схильностями. Звертаючись до народності, вихователь завжди знайде відповідь і сприяння в живому та сильному почутті людини, яке діє сильніше від переконання, сприйнятого лише розумом, або звички, укоріненої страхом покарання»[1].

Протягом віків український народ створив неперевершені зразки словесного мистецтва, які увійшли до скарбниці світової культури. У творах українського фольклору знайшов своє відображення світогляд нації, її художнє мислення, принципи філософії, народної педагогіки. Пошукова робота студентів-філологів педагогічного університету з фольклору є важливим засобом прилучення їх до української народної культури, виховання їх на кращих народних традиціях, формування

[1] Ушинський К. Д. Виховання характеру. Яку роль відіграє народність у вихованні. *Вибрані педагогічні твори.* Київ : Радянська школа, 1949. С. 80.

учителів нової національної школи. Фольклорне виховання – домінанта національного виховання. Безпосереднє знайомство студентів з народною творчістю, спостереження за її побутуванням сприяє вихованню їхньої національної свідомості й патріотизму. Цінність пошукової фольклорної роботи ми вбачаємо у тому, що вона сприяє:

а) розвитку усної та писемної мови студентів;

б) поглибленню знань з усної народної словесності;

в) формуванню навичок дослідницької роботи;

г) удосконаленню вміння студентів спілкуватися з людьми, що знадобиться у майбутній професійній діяльності;

д) прилученню молоді до витоків кращих народних традицій;

е) розвитку уміння спостерігати побутування фольклорного твору за природних обставин;

є) підвищенню загального духовного рівня;

ж) посиленню громадянської активності молодих людей;

з) поглибленню почуття патріотизму.

У майбутньому, працюючи в школі, молоді вчителі навчатимуть школярів розуміти рідне слово, пісню, стануть організаторами народознавчої роботи.

Мета цього посібника – дати поради щодо способів та методики збирання, запису різних за жанром фольклорних творів, правильного їх оформлення і систематизації. У додатку подається запитальник, який допоможе студентам зорієнтуватись у проблемах збереження української народної словесності.

Головне завдання фольклорної практики – навчити студентів бачити сучасний стан усної народної творчості й усвідомити її значення у житті людини, визначити специфіку побутування фольклору у даній місцевості, встановити причини, що впливають на деформацію фольклорної традиції. Досягти цього можна шляхом набуття певних професійних навичок, що дають змогу налагодити контакт з носіями фольклорної традиції, інформаторами, правильно записати та оформити зібраний матеріал.

Фольклорна практика включає низку завдань, зокрема навчальне, професійне, наукове. Навчальне завдання передбачає поглиблення знань з української народної словесності;

професійне – має на меті формування у студентів навичок фольклориста-збирача; наукове – виробити у студентів вміння вести дослідження, спостерігати, порівнювати, співставляти факти, емпіричні дані, автентичний матеріал.

Значна частина студентів педагогічного вузу є міськими мешканцями, городянами, а отже, вони здебільшого погано знають життя сучасного села, його проблеми, і лише під час фольклорної практики одержують можливість познайомитись з ним ближче, що для кожного з них є дуже важливим, причому не тільки як для фахівця, а й людини взагалі. Адже гіпертрофований розвиток прогресу кардинально змінив життя людини, яка «виключена з часового колообігу, в якому перебувала людина землі, себто села, вона виключена з ритуалу, з сакрального часу та дійства, вона винесена за часову лінійність, яка призвела в свою чергу до гасла: спішіть жити»[1]. Нині ми спостерігаємо, як сучасне місто «пришпорило саме життя, прискоривши природні ритми, скоротивши загальнолюдську стресовість і, як захисну реакцію, стереотипність поводження, мислення, мовлення»[2].

Люди перестали спілкуватися на побутовому рівні, не знають імен, прізвищ своїх сусідів і не хочуть знати. Стомлена щоденною метушнею, людина ховається в своїй квартирі, як равлик у мушлі. Лише в селі збереглися сусідські стосунки, які передбачають спілкування, взаємодопомогу, сердечність у взаєминах, що є виразником домінантної риси українського менталітету, кордоцентризму. Отож, для студентів є щаслива нагода навчитися спілкуватися на побутовому рівні, оволодіти навичками ведення бесіди, уміти слухати співбесідника.

Як свідчать дослідження вчених-мовознавців, сучасна міська мова переобтяжена різними формами кліше. Українське місто є українським лише географічно. А по суті – геть зрусифіковане, бідне у мовному аспекті, зокрема, тут давно зникли зі щоденного вжитку правічні харизматичні словесні формули вітання на зразок: «Дай, Боже, здоров’я!», «Зі святою Неділею, будьте здорові!», «Доброго здоров’ячка!», «Моє шануваннячко!».

[1] Мовчан П. Мова – явище космічне: Есе, літературно-критичні статті. Київ : Просвіта, 1994. С. 120.
[2] Там само.

У процесі фольклорної практики студенти мають можливість поринути у благословенну стихію мови наших предків, причаститись музикою материнської діалектної мови, засвоїти безліч фразеологізмів, привітань, побажань, зразків віншування, традиційних формул національного етикетного мовлення, які збагатять мову майбутнього вчителя, піднімуть її до рівня «явища космічного».

Відвідування респондентів, знавців народної творчості, талановитих виконавців, спілкування з ними, проживання в одному соціумі, участь у сільськогосподарських роботах поряд з ними, спостереження народних свят і буднів знайомить студентів з побутом села, його культурою, духовністю, дозвіллям, що є важливим, особливо якщо в перспективі студент буде працювати на селі.

Народна художниця Софія Гуменюк коментує зміст своїх картин

Фольклорна практика – це одночасно і педагогічна практика, оскільки у її процесі студенти знайомляться з побутом селянської родини, вихованням дітей у ній, світоглядними

уявленнями українців про дитину, її участь у трудовому процесі селянської сім'ї, іграми, піснями, родинною педагогікою.

Загалом, все це допоможе подолати низку стереотипів, породжених роками царату та тоталітаризму стосовно села, його культури, мовних особливостей, побуту, праці, натомість посіє зерно любові, поваги, врешті – співчуття, бажання краще знати свій народ. Студент почне сприймати село як колиску нашої нації, в якій навіть серед лихоліть збереглося і виплекалося наше слово, наша мова, фольклор, мораль, естетика, чесноти.

Фольклорна практика студентів 22 групи філологічного факультету. 2001 рік

Суттєвим є той факт, що під час фольклорної практики студенти перебувають у дещо інших умовах – у колективі, який не схожий на академічну групу; тут яскравіше висвітлюється поведінка, риси характеру кожного з них; вони краще пізнають один одного, мають можливість оцінити себе і товаришів в нестандартних ситуаціях, які, ясна річ, виникають за нових умов і дають можливість належним чином оцінити кожного.

Непересічна роль фольклорної практики у пропагуванні усної народної словесності. Сам факт, що в село приїхали студенти, науковці, шанувальники рідного слова, підносить авторитет інформаторів, носіїв фольклорної пам'яті. Правильно чинять ті керівники практики, які намагаються зафіксувати на фото- та кіноплівку моменти спілкування, а потім опублікувати їх

в районній газеті чи донести до громадськості якимось іншим чином.

Врешті, у процесі фольклорної практики студенти мають щасливу нагоду виявити автентичні зразки народної творчості і згодом відтворити їх на аматорських концертах у вузі.

Надзвичайно важливо визначити об'єкт роботи, яку повинні виконати студенти, оскільки від цього залежить успіх практики, а також її обсяг. Практиканти матимуть справу з живими процесами масової народної культури, де є твори справді народні, а є і стилізовані підробки. Студент повинен «чітко бачити і уміти, образно кажучи, "уловлювати у свої сіті" лише те, що йому необхідне для досягнення своєї мети, проте не перевантажити експедиційне судно надлишковим баластом». Безумовно, в центрі уваги студентів повинен бути традиційний фольклор, а не магнітофонний. Фольклор є синкретичним мистецтвом, яке поєднує музику, слово, жест, рух, отож інформатор може у процесі виконання заплакати, пританцьовувати, сміятись, що обов'язково необхідно фіксувати – бажано не тільки на папері, а й за допомогою відеокамери. Проте не варто захоплюватись і записувати все підряд, оскільки у сучасному селі студенти можуть натрапити на фольклорні підробки, які нині широко тиражуються в аудіозаписах. Важливо точно визначити, конкретизувати мету фольклорної практики – проводити суцільні дослідження фольклорної традиції, одного жанру чи декількох, об'єднаних тематикою. Вчені вважають, що зосередження на одному жанрі не виключає можливості записувати інші, отже, студенти можуть здійснювати і суцільне дослідження і вибіркове. Суцільне дослідження передбачає з'ясування питання, як знають український фольклор всі жителі даного села; хоча це завдання є складним, проте треба прагнути розв'язати його. Організована таким чином робота студентів підвищить наукову цінність зібраного матеріалу, буде добрим початком наукової діяльності студентів.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО ПРАКТИКИ

Підготовці студентів до фольклорної практики в Уманському педагогічному університеті надають великого значення. Вона проходить у декілька етапів. У процесі читання лекцій і проведення практичних і лабораторних занять викладачі орієнтують студентів на завдання майбутньої практики, використовують регіональні фольклорні матеріали, запрошують на заняття народні фольклорні колективи та окремих виконавців (лірників, кобзарів). На спеціально відведених лабораторних заняттях прослуховуються аудіокасети, проглядаються відеозаписи, що були зроблені під час попередніх експедицій, а кращі зразки вивчаються під керівництвом кваліфікованих викладачів, зокрема викладача-музиканта. За такими записами студенти вчаться визначати приналежність твору до того чи іншого фольклорного жанру, набувають знань, які потім допоможуть продемонструвати перед інформаторами свою компетентність, обізнаність, налагодити місток довіри.

У другому семестрі студентам читається спецкурс «Пошукова народознавча робота», де висвітлюються такі теми: «Стан фольклорної традиції в Уманському регіоні», «Визначні носії фольклору Уманщини», «Фольклорні колективи Уманщини», «Методика збирання фольклорного матеріалу», «Основні вимоги до ведення польових записів», «Оформлення фольклорної практики», «Ведення фольклорного архіву», «Специфіка запису окремих фольклорних жанрів».

Окрім того, на філологічному факультеті УДПУ імені П. Г. Тичини працює наукове студентське товариство імені Хрисанфа Ящуржинського, у процесі роботи якого студенти знайомляться з дослідженнями провідних вчених, переглядають відеозаписи попередніх експедиційних сезонів, обговорюють нові публікації з проблем фольклористики, зустрічаються з провідними науковцями, як-от: Степан Павлюк, Ганна Горинь, Євгенія Сявавко, Вадим Скуратівський, Микола Дмитренко, краєзнавцями Вадимом Мициком, Ольгою Діденко, кобзарем Павлом Супруном, археологом Юрієм Шиловим та ін.

Г. Горинь, Є. Сявавко, С. Павлюк – гості звітної студентської науково-практичної конференції. 2000 рік.

Це дає змогу впливати на емоційно-вольовий компонент готовності студентів до фольклорної практики. Також студенти відвідують краєзнавчий музей, знайомляться з літературою, яка

Член-кореспондент АН України, доктор історичних наук, професор С.П.Павлюк серед викладачів та аспірантів кафедри української літератури та народознавства

дає можливість заздалегідь скласти план роботи, виокремити найважливіші питання, ознайомитися з поглядами провідних учених-фольклористів на стан сучасної фольклорної традиції.

Нерідко на заняття гуртка запрошуються народні виконавці, наприклад, відбулися зустрічі з Мотроною Іванівною Сінкевич, мешканкою м. Умані, від якої було записано майже сотню пісень, фольклорним колективом «Калина» с.Черповоди, народним фольклорним колективом «Краснопільський викрутас» (с. Краснопілка). У ході таких зустрічей студенти набувають навичок записування фольклорних творів, вчаться вести бесіду з інформаторами.

Фольклорний колектив «Краснопільський викрутас» (с. Краснопілка, Уманського району Черкаської області)

Важливим чинником підготовки студентів до практики є чіткий розподіл обов'язків між кафедрою, деканатом та адміністрацією університету. Організаційно-методичний аспект підготовки належить кафедрі. Крім того, кафедра планує обсяги робіт. Дослідження регіону історичної Уманщини студентами відбувається планово і поетапно, адже це справа не двох-трьох років, а десятиліть, а поспішність тут може стати ознакою дилетантизму, аматорства, тому дослідження регіону проводиться поступово, село за селом, вулиця за вулицею.

Питання фінансової підтримки, технічного оснащення експедиції взяв на себе ректорат. Перед експедицією кожен студент повинен навчитися працювати з фотоапаратом, відеокамерою, диктофоном. За місяць до проведення практики завідувач кафедри відвідує разом з керівником групи сільраду, де має проходити практика, знайомиться з директором школи, завідувачем клубу, домовляється про житло та харчування, укладає угоду про співпрацю. В Уманському районі проведенню такої практики завжди сприяє завідувач районного відділу культури Степан Петрович Буряк, справжній патріот, краєзнавець, людина артистичної вдачі і щирого серця. Був час, коли він безпосередньо керував студентською практикою. Налагоджено контакти університету з районним відділом освіти, його завідувачкою Інною Григорівною Чиж, яка на нараді директорів шкіл повідомляє про приїзд студентів-практикантів. На засіданні районного методоб'єднання учителів української мови та літератури ми заручилися їх безпосередньою дійовою підтримкою.

За декілька днів до від'їзду студентів на практику проводяться організаційні збори, на яких керівник практики визначає основні завдання даного експедиційного сезону, його специфіку, представляє керівників груп, які в свою чергу інформують студентів про село, його історію, соціальний та національний склад населення, рід заняття, наявність школи, клубу. Акцентується також увага на організацію побуту студентів, зокрема харчування, проживання, медичну допомогу.

Село, сільська громада, її побут, мораль, спосіб спілкування мають свої особливості, з якими варто познайомити студентів заздалегідь. Наприклад, на селі заведено вітатися з кожним, а не тільки із знайомими та ріднею; одягатися належить скромно, оскільки супермодний, екстравагантний одяг може лише завадити. Студенти повинні знати, що тут не слід демонструвати свою зверхність, міський менталітет, оскільки це може стати бар'єром у налагодженні контакту з інформаторами.

Слід відмітити, що успіх практики значною мірою залежить саме від того, як налагоджено контакти між студентами-практикантами та місцевим населенням, адже звістка про приїзд практикантів миттєво облетить невеличку сільську громаду разом

зі сформованою думкою про те, як поводять себе гості. Тому правильно чинять ті керівники практики, які з метою налагодження контактів між студентами та мешканцями села організовують у перший день практики збори, концерти, залучають вихованців до спільної праці в полі. На першій зустрічі необхідно розповісти селянам про мету і завдання фольклорної практики та про те, яке значення має збереження усної народної творчості для майбутнього.

Доцільним є висвітлення факту проведення майбутньої фольклорної практики в районній газеті. Така попередня робота стимулюватиме бажання мешканців села допомогти студентам. За таких обставин навіть ті, хто не знає фольклору, активізуються, оскільки починають пригадувати імена тих, хто знає усну словесність, намагається познайомити гостей з ними. Велику допомогу у справі збирання фольклорного матеріалу надають учителі місцевої школи, філологи, завідувачі народними домами, працівники сільради, медпункту, спеціалісти сільського господарства. Так, у с. Кочубіївка Уманського району нашим першим помічником є голова КСП Володимир Олексійович Осадчий, який є справжнім патріотом, інтелігентом, його душа переповнена любов'ю до рідного слова, пісні. Він завжди радо приймає студентів-практикантів, про все дбає і в усьому допомагає.

Зібраний фольклорний матеріал служитиме основою для курсових, дипломних та магістерських робіт, а також для досліджень у науковій лабораторії, тому керівник групи повинен подбати про добросовісне ставлення студентів до виконуваної роботи, адже тут фальсифікація, найменша фальш може нанести великої шкоди. У зв'язку з цим, ми рекомендуємо керівникам груп щоденно перевіряти студентські записи і виявляти цікавих інформаторів, а найбільш цінне взяти на спеціальний облік і самому зафіксувати.

Часто буває так, що перші дні дослідження не дають позитивних результатів: люди відмовляються співати, посилаючись на погану пам'ять чи зайнятість, знаходять інші причини для відмови. У такому випадку керівнику практики необхідно зразу ж з'ясувати, що саме заважає записуванню матеріалу, адже цілком можливо, що причина – у хибній

методиці роботи з респондентами. Серед інформаторів переважну більшість становлять жінки, хоча зустрічаються поодинокі випадки, коли носіями фольклорної традиції виступають чоловіки. Студентів необхідно навчити спілкуватися як з жінками, так і чоловіками, навчити їх умінню «розговорити» співбесідника за допомогою цікавих запитань, тем, які є близькими для них, продумати кожну фразу так, щоб вона сприяла налагодженню контактів, народжувала бажання поговорити душа в душу.

Часом у процесі практики складається враження, нібито фольклорна традиція відсутня у даному селі, оскільки респонденти виконують в основному пісні літературного походження, які часто звучать по радіо, або співають «жорстокі романси». Хоча такий стан свідчить про незнання інформаторами традиційного фольклору, все ж не варто робити поспішні висновки. Цілком можливо, що інформатор співає те, що швидше виринуло у пам'яті, що «лежить на поверхні», однак за другим-третім разом зможе пригадати твори, які є справді зразками традиційного фольклору. Загальна тенденція свідчить: чим молодший інформатор, тим менше він знає зразків автентичного фольклору, і навпаки. Так, Смілянець Марія (с. Кочубіївка) знає багато купальських, русальних, весільних пісень, а її донька, Брацлавська Тетяна, співає здебільшого ліричні та жартівливі пісні.

Успіх фольклорної практики також залежить від побутових умов студентів, тому кафедрі необхідно подбати про вирішення низки проблем: стосовно розпорядку дня, проживання, харчування, дотримання санітарних норм. Робочий день в експедиції залежить від ритму життя сільської громади, яка, як відомо, більшу частину свого часу проводить у праці на городі, в полі чи біля худоби, а відпочиває лише у свята. Враховуючи це, ми рекомендуємо студентам допомагати своїм респондентам у роботі. Спільна діяльність якнайкраще сприяє встановленню належних контактів, адже відомо, що мірилом усіх цінностей на селі була і є праця: трудяща людина –шана їй і хвала; лінується, не дбає про господарство, пиячить – ганьба такому і зневага усієї громади, віри йому немає. Але хто не повірить людині, яка охоче береться за будь-яку роботу: наносить води худобі, висапає

бур’ян, викосить траву. Отож, до обіду наші студенти допомагають селянам у господарстві, а в другій половині дня зустрічаються з ними з метою збирання фольклорних матеріалів. Ввечері студенти перевіряють записаний матеріал, коректують його, прослуховують аудіо записи, а керівник практики підводить підсумки експедиційного дня, дає інструктаж на наступний день.

Необхідно дбати і про дозвілля студентів, воно теж мусить бути змістовним та високодуховним, належить вдосталь поспілкуватися з природою, один з одним, зустріти схід сонця і помріяти біля спільного вогнища під тихими зорями, поспівати улюблених пісень, послухати соловейка.

Учасники фольклорного товариства імені Хрисанфа Ящуржинського на святі Купала у Софіївському парку

В кінці практики необхідно підвести її підсумки, подякувати за гостинність мешканцям села, залишити про себе добру пам’ять. З цією метою можна організувати публічний звіт з концертом, випустити до цього дня газету, радіопередачу, а під час підсумкових зборів висловити щиру вдячність тим, хто ділився своїми знаннями, піснею, словом, шматочком свіжого хліба з печі, скляночкою молока, вручити їм невеличкі сувеніри. Особливо тепло сприймається глядачами виконання студентами-практиками записаних у селі пісень, танців, а особливо захоплено

і розчулено їх сприймають ті, від кого записано твір. Ще краще, коли інформатори і студенти-практиканти разом виконують народні пісні; село тоді радіє, бо бачить, що праця не пропала даром.

Кожен студент повинен підготувати звіт про практику, у якому подається характеристика зібраного матеріалу за жанрами. Тут поміщають розповіді про талановитих виконавців та знавців фольклору, особливості його побутування у даній місцевості, значення і місце у культурному житті сучасного села.

Окрім звіту, студенти-практиканти повинні підготувати записи спеціально для архіву. Ці матеріали потрібно оформити впродовж одного місяця. В Уманському педуніверситеті вони здаються у фонди лабораторії «Підготовка студентів-філологів до українознавчої роботи в школі». Традиційно за результатами фольклорної практики проводиться науково-практична конференція, на якій студенти виступають з повідомленнями про цікаві знахідки усної словесності. Доповіді студентів висвітлюють такі важливі питання, як побутування окремих фольклорних жанрів, деформаційні процеси у фольклорі, відображення у ньому політичних, економічних проблем сьогодення, містять інформацію про талановитих виконавців, активні і пасивні жанри фольклору у сучасному селі.

Ректор – академік В. Кузь, М. Жулинський та І. Драч у лабораторії «Підготовка студентів-філологів до українознавчої роботи в школі»

До конференції студенти готують також виставку предметів побуту, вишиванок, які були знайдені під час роботи експедиції. Окрім того, кожен бере участь у концерті, де виконуються твори, записані під час фольклорної практики.

Народний аматорський колектив «Софія»
на святі дня міста Умані, 2002 р.

Зазвичай до звітної конференції студенти кожної групи готують газету, на шпальтах якої вміщують розповіді про зустрічі з цікавими інформаторами, зразки записаних творів, фрагменти польового щоденника, нариси про історію села, його людей та літературні портрети носіїв фольклорної традиції. Як правило, демонструється відеофільм про експедиційний сезон, відзнятий і змонтований лаборантами кафедри. На засіданні Вченої ради університету кращі матеріали фольклорної практики рекомендуються до друку.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ЗАПИСУ ФОЛЬКЛОРНОГО МАТЕРІАЛУ

Серед дослідників народної культури вже давно став крилатим вислів Г. Виноградова про те, що «Етнограф відповідає своїм іменем за кожне слово, яке через нього попадає в науковий обіг».

Запис фольклорних творів передбачає дотримання низки вимог. Перш за все, будь-який текст повинен бути записаний точно, адекватно тому, що почув збирач від інформатора. Ніякого домислювання, редагування фольклорного твору збирач не повинен допускати. Навіть деформований текст не можна фальсифікувати. Якщо в ньому пропущено слово чи речення, то в належному місці це фіксується знаком /...../ і обов'язково вказується причина пропуску, з чиєї вини його допущено – з вини виконавця чи записувача. У зв'язку з цим дуже важливо морально і психологічно налаштувати студентів на недопустимість будь-яких неточностей у записах. У процесі читання спецкурсу «Фольклорна практика» викладачу, керівнику практики необхідно переконати студентів у тому, що ні в якому разі не можна додавати щось від себе під час записування. Фіксація фольклорного твору мусить зберігати діалектні особливості мови, проте не варто цим захоплюватись і перетворювати текст у звичайний фонетичний запис, оскільки навіть досвідченим збирачам важко його здійснювати. Однак це не означає, що треба уникати діалектних ознак і надавати тексту рис суто літературних. Варто зауважити, що часом діалектні риси в деяких творах набувають поетичної значущості і надають їм неповторного регіонального колориту. Один і той же діалектизм, залежно від обставин, може бути поетично необхідним або ж нейтральним.

Важливою є фіксація наголосів, особливо в тих словах, які не є літературною нормою. Наголос може міняти зміст слова. Потрібно розставляти наголоси в словах точно так, як це звучить у вустах інформатора. Студенти-практиканти повинні мати на увазі, що фіксація часток та вигуків має теж важливе значення – естетичне і наукове. У кожного виконавця є своя скарбничка улюблених часток та вигуків на зразок «гей», «ой», «ну», які є

ознакою виконавської школи співака, допомагають розмежувати різні виконавські школи, є виразниками місцевих особливостей. Точність вживання часток та вигуків є важливим моментом запису усної народної словесності. Так, у селі Кочержинцях Уманського району один інформатор співає:

Ішли воли із діброви,
А овечки з поля.
Розмовляла молода дівчина
З козаченьком стоя. } *2 р.*

А інший цю ж пісню виконує так*:*

Гей, ішли воли із діброви,
А овечки з поля.
Та розмовляла молода дівчина
Ой та з козаченьком стоя. } *2 р.*

Часом інформатори у процесі виконання пісні подають коментар до співаного тексту. Наприклад, Мотрона Іванівна Сінкевич, виконуючи пісню:

«Оре Семен, оре, на шлях поглядає –

Усі жінки обід несуть, а мої немає», – зауважує: *«Я теж в дитинстві носила батькові в поле їсти»*. Такі коментарі потрібно обов'язково фіксувати: інколи вони несуть дуже важливу інформацію про твір, його походження та особливості виконання.

Вчені радять записувати ремарки нерозривно з самим текстом твору, оскільки вони є реальним свідченням поетичного життя фольклорного тексту, їх наявність чи відсутність визначають стиль твору. Російська дослідниця А. Астахова виділяє три типи ремарок: пояснювальні, оповідальні та ліричні. Як відомо, носії фольклорної традиції – це прості сільські люди, з особливим менталітетом, домінантою якого є гостинність, щирість, тому виконуючи твір усної народної творчості, вони намагаються якомога зрозуміліше розтлумачити студентам-збирачам ті чи інші його особливості і з цією метою послуговуються ремарками першого типу:

Кину кужіль на полицю,
Сама піду на вулицю,
Нехай кужіль миші трублять,
Нехай мене хлопці люблять.

Проспівавши перший куплет, виконавиця каже: «Та ви, мабуть, діточки, і не знаєте, що воно-таке *кужіль*?». І далі йде пояснення незрозумілого.

Оповідні ремарки допомагають з'ясувати, доповнити якісь деталі сюжету фольклорного твору. Наприклад:

А в неділю рано-вранці
Усі двозни гудуть,
А дівчину молодую
До гробу несуть.

(А тут уже і хлопець іде на похорон)

Розступіться, добрі люди... [1].

Ліричні ремарки мають непересічне значення для розуміння особистості інформатора, а також для з'ясування естетичних ідеалів селян, їх ставлення до героїв:

Ой п'є чумак, п'є, в нього гроші є.
Ой за ним, за ним рідна мати
Дрібні сльози ллє (2).
*(*Кому, кому, а матері горе*).*

Часом в кінці твору інформатор може промовити: «Все», «От і все», «Більше не співатиму». Дослідники називають такі слова прозаїчними кінцівками.

Під час виконання пісні іноді чуються різного роду спотворення, отож точність запису залежить від того, як уміє студент-практикант чути текст та на скільки добре знає його виконавець. Наприклад, у тексті пісні читаємо:

«Засвіт встали козаченьки
В похід опівночі...».

А чується:

«Засвистали козаченьки в похід опівночі».

Незважаючи на оснащеність експедиції технічними засобами – відеокамерою, магнітофоном, диктофоном, все ж необхідно вчити студентів швидко писати за інформатором, оскільки від цього часто залежить успіх практики. Адже не завжди в потрібний момент під руками може бути техніка, зате олівець і папір маємо при собі. Запис ведеться на папері з одного боку, оскільки зворотну сторону можна використати для заміток

[1] Сивачук Н. П. Старовинні пісні Уманщини (записані з голосу Мотрони Сінькевич) Київ, 2001. С. 28.

до тексту. Рекомендується спочатку вести записи олівцем, маючи їх при собі декілька. Як свідчить досвід, можна прискорити швидкість запису, не фіксуючи по декілька разів повторювані слова чи цілі рядки, а лише підкресливши їх. Наприклад:

Чогось мені так важко, чогось мені так жаль,
На серденьку тривога, а на душі печаль.
Візьму я відеречка та й піду по воду,
Побачу миленького та й наберу води.

Повторювані слова можуть бути в одному й тому ж рядку, наприклад:

Ой поїхав за снопами,
Сидить діва за копами,
Я на неї подивився,
Полудрабок уломився.

Важливо також фіксувати зміну інтонацій (питальну, окличну).

З метою прискорення запису допускається скорочення слів, які часто повторюються, наприклад: «сказав – св.», «відповів – вдв», «глибокий – глб.», «матінка – м-ка», «батенько – б-ко», «серденятко – с-ко», «коханий – к-й», «кохана – к-на».

Вчити студентів швидко записувати фольклорний текст за інформатором треба на лабораторних та практичних заняттях зі спецкурсу «Пошукова народознавча робота» за допомогою відеотехніки чи аудіозаписів. Також студенти повинні оволодіти технічними засобами для записування матеріалу, зокрема магнітофоном, диктофоном, відеокамерою. Причому практикантів треба навчити користуватися цими технічними засобами так, щоб вони були помічниками, а не завадою для вільного невимушеного спілкування.

Записи вручну та за допомогою диктофона мають свої недоліки, а саме: у разі фіксації деяких фольклорних жанрів поза увагою залишається їх драматична сутність. Тому по можливості слід також користуватися відеокамерою; до того ж, відеоматеріал можна використати на заняттях не лише з фольклористики, але й з етнографії, діалектології, а також з науковою метою.

МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ЗАПИСУ РІЗНИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ЖАНРІВ

Кожний фольклорний жанр вимагає певних підходів, методичних прийомів запису. Пізнавальний інтерес до записування фольклорних творів формується під час лекційних та практичних занять. Цей компонент посідає дуже важливе місце у формуванні готовності студента до пошукової роботи. На лекціях студенти засвоюють знання з усної народної творчості, вивчають розмаїття жанрів, їх специфіку, активність чи пасивність у сучасному соціумі, деградацію, еволюцію та трансформацію їх у часі та просторі. Студент повинен мати на увазі, що «на певному рівні розвитку культури зникають причини, що сприяють виникненню чи збереженню жанру в народному побуті; його тематика, зміст, сюжети, стиль перестають задовольняти запити колективу, відповідати новим естетичним нормам. Разом з тим, його побутова функція продовжує бути життєво необхідною і є домінантою в процесі зміни жанрів. ... Відбувається не механічна зміна, а довготривала переплавка одного жанру в інший, в результаті чого народжується нова якість, нова система. Саме в характері зміни жанрів і в трансформації їх розкривається зв'язок системи фольклору з історичними, соціальними та ідеологічними передумовами»

На практичних заняттях студенти удосконалюють свої знання з фольклору, набувають потрібних навичок його збирання та опрацювання, на лабораторних – вчаться виконувати фольклорні твори у народній манері. У процесі факультативних занять розглядаються такі теми: «Актуальні питання фольклору», «Техногенна цивілізація і фольклор», «Цілісний образ українського фольклору», «Відносність жанрово-структурних типологій фольклору до історико-етнографічних умов його розвитку», «Вплив часово-просторового чинника на класифікацію фольклорних жанрів». Як наслідок, студенти одержують належну підготовку перед фольклорною практикою, що дає їм можливість вільно спілкуватись з інформаторами.

Обрядова поезія є значною частиною української народної словесності. Перш ніж приступити до її записування, студенти повинні з'ясувати суть таких понять, як «ритуал», «обряд»,

«ритуальна поведінка», «сакральне», «магічне», «анімізм», «фетишизм», «тотем»; їм належить розумітися на таких питаннях, як-от: ритуально-міфологічна суть календарної обрядовості, її жанри, її трансформація в часі, втрата нею високого призначення і набуття нового, перехід частини її у дитячий фольклор, перетворення обряду в гру, побутування у дитячому соціумі; активні та пасивні жанри обрядового фольклору. Важливим є з'ясування причин деформації обрядової поезії, втрата нею утилітарності, часові межі її активності у даному регіоні, деформація під впливом різних чинників.

Родинна обрядовість є однією з архаїчних, оскільки виникла на основі тотемічно-анімістичних вірувань, пов'язана безпосередньо з магією, з циклом людського життя. Дослідник фольклору перш за все мусить з'ясувати суть різнохарактерних та різночасових впливів на зимову поезію, виявити в ній залишки язичницьких елементів, встановити питому вагу християнських. Як свідчать дослідники, в одній з найпопулярніших народних пісень «Горіла сосна, палала» йдеться про принесення в жертву духу лісу-шумлячому молодих дівчат. Микола Костомаров вважав, що вона «є початком старослов'янського язичницько-релігійного циклу, котрий співався при жертвах і нагадує древній звичай карати вогнем дівчат, які втратили невинність, а можливо тут йдеться про принесення в жертву християнської рабині».[1] З метою достовірнішого запису весільного фольклору варто звернутися не тільки до безпосередніх виконавців, але й до людей, які досліджують цей жанр впродовж кількох років. Так, багато років поспіль досліджує календарну обрядовість українців Вадим Мицик з смт. Тального, весільний обряд – Петро Поліщук з с. Оксанине, колядки, щедрівки, колискові, весільні та русальні пісні – Ольга Діденко з Умані.

[1] Костомаров М. Слов'янська міфологія. Київ : Либідь, 1994. С. 278.

Студенти 21 групи записують весільні пісні у Гончар Наталки Климівни (с.Антонівка Уманського району). 2001 р.

Добре, коли вдається розворушити пам'ять людей похилого віку і записати весільний обряд з піснями за їх спогадами, а ще краще, побувавши на сучасному весіллі, зробити висновки про деформацію весільної обрядовості і водночас про стійкість певних її елементів. Можна рекомендувати студентам-народознавцям під час фольклорної практики записати обряд весілля у цьому селі, а у період етнографічної – у сусідньому, отримавши таким чином багатий матеріал для порівнянь і узагальнень.

Окремо слід зупинитись і на замовляннях, які Марина Новікова назвала «молитвословом язичництва». Вони пов'язані з магією, а магічні обряди та ритуали поєднують рухи, жести, маніпуляції з речовинами, рослинами, предметами і будуються на вірі в магічну силу слова, якому «приписувалась всемогутність. Слово могло надавати воді, зіллю різним предметам та речовинам лікувальної і нищівної сили чи збільшувати ту, яку знання знаходило вже в самій природі. Слово могло перетворити людину

в тварину, в дерево, в камінь. І сам володар силою слова міг літати в повітрі, не тонути у воді, не горіти у вогні»[1].

Таких людей у народі називали по-різному: це – чарівники (використовуються у магічних ритуалах чаші (чари), наповнені особливою рідиною чи водою); відуни, відьми (від відати, знати потаємне, недоступне іншим, скажімо, майбутнє людини); чорнокнижники (здійснювали ритуали за чорною магією); ворожбити (ворожили, а ворожба йшла на користь ворогові людини чи людства, нечистому, а людям на зло). Вважалося, що всі вони володіють потаємними знаннями і ділитись ними з іншими не люблять, з великою обережністю і пересторогою ставляться до тих людей, які хочуть щось довідатись про їх таємниці. Марина Новікова пише, що «замовляння – найбільш утаємничений пласт нашої культури, захований у надрах фольклору біля його серця, біля самих джерел, витоків, найбільш замкнений для невтаємничених, для профанів і чужинців»[2]. Досі вчені-фольклористи нарікають на те, як важко збирати замовляння та заклинання, як неохоче інформанти повідомляють їх тексти і описують дії, що їх супроводять. Отже, ще й донині – нехай у неясній «забобонній» підсвідомості – замовляння оберігаються від стороннього погляду, чи то буде холодно-аналітичний погляд ученого, чи люто-викривальний – «борця проти пережитків», чи зацікавлений – погляд нашого атеїстичного сучасника. Так бережуть і охороняють лише святині. Замовляння й були протягом багатьох століть серцевиною язичницького світогляду та життєвого укладу. Отже, і нині годі сподіватися на легкий контакт з такими людьми – носіями замовлянь. Знавці українських замовлянь прекрасно розуміють, що словом можна воскресити, а можна і вбити, що слово на «ложних» устах може бути небезпечним.

«Нині, – кажуть вони, – і так розвелося усякого зла, у кожній газеті пишеться, як навести порчу на людину. Ми не хочемо бути посібниками зла, а свої знання передамо тому, хто буде достойним їх, а таких нині обмаль». Керівник експедиції, перш ніж рекомендувати студенту запис замовлянь, повинен сам познайомитися з їх носієм, з'ясувати, що це за людина, чи справді

[1] Новікова М. Коментар. Українські замовляння. Київ : Дніпро, 1993. С. 28
[2] Новікова М. Коментар. Українські замовляння. Київ : Дніпро, 1993. С. 27

вона володіє давнім мистецтвом слова, чи є новоспеченим «екстрасенсом», мета діяльності якого – побільше здерти грошей з ошуканих людей.

І все ж, коли знайдено справжнього знавця українських народних замовлянь, то варто в нього з'ясувати сферу використання замовлянь у наш час, ставлення сучасників до них. Тут дослідник повинен шукати пояснення деяких фольклорних явищ пізніших періодів.

Українська народна лірична пісня є найпопулярнішим і найпродуманішим фольклорним жанром, основною ознакою якого є ліризм, естетичне сприйняття дійсності. Студенти-практиканти найбільше записують саме пісень, тому дуже важливо з'ясувати пісенний репертуар місцевості, виявити відомих піснярів, записати їх репертуар. Найважливішою умовою є запис пісні «з голосу» під час виконання. Сольні пісні записуються від одного співця, а хорові – від хору. На полях треба фіксувати оклики, частки, повтори, вставки. Важливо визначити, від кого інформатор вперше почув пісні, з ким любить їх виконувати. Якщо виконавці разом давно не співали, то необхідно надати їм можливість потренуватися, аби були якісними відео- та магнітофонні записи.

У багатьох інформаторів є так звані пісенники, в яких зафіксовано улюблені пісні, вони дають відомості про те, яке місце посідає традиційний фольклор в репертуарі, як трансформується професійне мистецтво. Необхідно з'ясувати джерела переписаної пісні, чи співають її у наш час. Серед пісенного фольклорного репертуару сучасного села дуже популярними є романси, балади, так звані «жорстокі» романси, в яких наскрізною темою є трагедія зведеної дівчини підступним коханцем:

Ой Боже, Боже, яка мне скука,
На серці туга налягла.
Тоді сміятись я перестала,
Ще й гірко плакать почала.
А як я мала першого хлопця,
Тепер його не маю я,

Через кохання я помираю,
Через любов вмираю я.[1]

Дуже популярними є жартівливі пісні, частівки про проблеми сучасного села, економічне та політичне становище в країні. Такі твори треба старанно фіксувати, оскільки вони віддзеркалюють нашу епоху. Дослідники фольклору не рекомендують записувати паремії методом активного опитування, а в процесі спілкування з респондентами виділяти прислів'я та приказки з їх мови. До того ж, дуже важливо встановити, за яких обставин народилося прислів'я, записати його в контексті сказаного. Це дає цінний матеріал для вивчення історії краю. Так, прислів'я «Це було давно: скільки світу і Гумані» свідчить про те, що місто Умань, згідно з фольклорною пам'яттю, засновано значно раніше, ніж про це свідчить літопис.

Методику збирання прислів'їв та приказок розробила дослідниця М. Рибнікова. При цьому вона пропонує використовувати три способи: перший передбачає записування «на ходу», коли почуте прислів'я миттєво фіксується; суть другого у тому, що дослідник підбирає приблизно сто-двісті прислів'їв та приказок, повільно читає їх, а інформатори спочатку слухають, а потім коментують, називають таке формулювання паремій, яке побутує у їх селі; третій спосіб збирання паремій – це індивідуальна робота. Збирач залучає слухачів до роботи особистими записами, бесідою, питаннями і потім звертається з проханням закінчити роботу самостійно. Треба сказати, що саме такі записи справді наукові: вони пов'язують прислів'я з певним соціальним середовищем, поколінням, географічним місцем..

Свою специфіку має методика запису таких паремій, як загадка. Загадки відбивають міфологічну добу з її анімізмом, тотемізмом, системою табу, вірою в магію слова, евфімізацією, коли, скажімо, не можна було називати ім'я звіра, щоб він не підслухав наміри мисливців іти на лови. Саме тому і послуговувалися словесними формулами, не називали справжніх імен, вводячи цим звірів в оману, присипляючи пильність. Наприклад, вовк – сірий, лось – россоха, лисиця – руда, заєць – косий, ведмідь – хазяїн. А звідси – лише один крок до появи

[1] Сивачук Н. П. Старовинні пісні Уманщини (записані з голосу Мотрони Сінькевич). Київ, 2001. С. 20.

загадки. Отже, загадки народилися на зорі історії людства, донесли живий голос наших далеких пращурів, коли думка людини тільки почала пробиватися і людина кам'яної доби, усвідомлюючи, осягаючи красу білого світу, задала сама собі питання:

Звідки почався білий світ?
Чому сяє сонечко?

В очах древніх відгадування загадок прирівнювалося до військової баталії, відображало не тільки уміння правильно мислити, але й знання «алфавіту світобудови». Воно носило форму ритуального діалогу, коли жрець, випробовуючи профана, поступовими питаннями-загадками відтворює процес сотворіння світу. Деякі вчені пов'язують сам термін «загадка» з ритуалом гадання-ворожіння, передбачення майбутнього. Дуже важко визначити, як далеко сягають загадки у сферу минулого і яке значення вони мали для пізнання світу нашими пращурами. Загадка була «перед наукою», тому що вперше вчила людину класифікувати і упорядковувати світ, тим самим роблячи його доступним для наступного вивчення. По суті, та ж методологія лежить в основі великої сучасної науки, коли, зустрівши незрозуміле явище, дослідник формулює для себе питання і намагається розгадати ту чи іншу таємницю світу. У багатьох народів відгадування загадок впродовж багатьох віків було засобом формування розумових здібностей людини.

Студент повинен знати, що у сучасному дитячому середовищі стосовно функціонування загадки відбулися суттєві зміни. У цьому жанрі відбилися суперечності і парадокси нашого сьогодення. Якщо раніше загадка допомагала дитині пізнати дійсність, була інструментом розваги, стимулювала логічне мислення, розвивала інтелект, то сучасна часто-густо має зовсім іншу функцію. Абсурд, абстракція, відсутність співвідношення з відомими предметами та їх якостями – головні риси сучасних загадок, які популярні у підлітків[1].

[1] Бакіна Т. Загадка у фольклорному репертуарі сучасних школярів . *Народознавчі зошити*. Львів, 1996. № 6. С. 377.

Робота з респондентами різного віку

У сучасній загадці зустрічаємо елементи анекдоту, каламбуру, небилиці, гри. Заміна функцій призвела до зміщення жанрових ознак. Наприклад:

Що таке: Летить і блищить?

(Муха вставила золотий зуб).

Фольклористи вважають, що записувати фольклор від дітей і важко, і легко. Щоб робота була успішнішою, особливо багато уваги потрібно приділити налагодженню контакту з юними рнспондентами, пам'ятаючи при цьому, що маленький виконавець, на відміну від дорослого, відчуває, так би мовити, подвійну збентеженість: і тому, що доводиться співати чи розповідати дорослій та ще й незнайомій людині, і тому, що він повинен це робити на очах у присутніх поряд товаришів. Отже, успіх залежить не тільки від професійних навичок студента-практиканта, але й від його артистичних та педагогічних здібностей, від уміння подолати віковий бар'єр, ввійти в довір'я дітей, прилаштуватися до їхнього бачення світу.

В наш час – час техногенної цивілізації рідко може з'явитися можливість записати голосіння, оскільки це зумовлено їх зв'язком з певним обрядом та імпровізаційним характером.

Якщо ж така нагода трапиться, то при цьому записувачу треба пам'ятати, що їх виконання поза конкретною ситуацією вимагає великої емоційної напруги. Поховальні голосіння можна записати і в їх природному побутуванні, однак за таких умов записувач мусить проявити не тільки максимум умінь, але й максимум такту. Не варто демонструвати в процесі похорону ведення запису у блокнот чи на магнітофон.

Записувати народну прозу важче, ніж пісні. Раніше казки виконувалися у дорослій аудиторії і були суттєвою частиною народної культури побуту. У наш час вони існують лише для дітей, побутують в родинному колі, тому фольклористи радять записувати казки таким чином: один фіксує жести, міміку казкаря, а також реакцію аудиторії, решта ведуть безперервний запис. В наш час, коли в арсеналі студента-практиканта є відеокамера, диктофон, магнітофон, у такій методі, здавалося б, відпадає необхідність, але техніка може підвести, вийшовши з ладу, чи через відсутність струму.

Неказкову прозу фольклористи рекомендують записувати зразу від декількох інформантів у процесі цілеспрямованої бесіди, яка фіксується на плівку. Такий запис дає змогу виконавцям краще згадати матеріал: співбесідники своїми ж розповідями підказують один одному теми, нагадують персонажів.

Для того, щоб студент був готовим записувати легенди, перекази (неказкову прозу), він повинен добре ознайомитися з історією району, населеного пункту, села, де йому доведеться працювати. Приїхавши в населений пункт, збирачеві слід поцікавитися назвами рік, озер, долин, кутків, гір, їх походженням, переказами та легендами, пов'язаними з ними. Перекази – усні оповідання про життєві факти, явища, драматичні ситуації пов'язані з конкретними історичними подіями, інформація про які подається не очевидцями, а шляхом переоповідання почутого (звідси і назва – переказ). Текст переказу не має традиційних зачинів та кінцівок. Від легенд перекази відрізняються більшою достовірністю та документальністю змісту і є виявом історичної пам'яті народу. Джерелом виникнення жанру є розповіді учасників чи очевидців певних подій минулого, які, викликавши зацікавлення слухачів,

почали передаватися з уст в уста. Відштовхуючись від конкретної дійсності, у процесі побутування вони набули нових рис, емоційного забарвлення, не відриваючись, однак, від реальних фактів, про які йде мова. У них відсутній надприродний елемент, минуле (навіть якщо воно доповнене новими фактами чи вигадане) змальовується правдоподібно у межах життєвої достовірності[1]. Вчені рекомендують у процесі запису переказів вести діалог з інформантами стосовно їх біографії та історичних реалій, які мають відношення до переказу. Переказ як фольклорний жанр продовжує побутувати і понині, є продуктивним жанром. У житті кожної людини чи близьких до неї є якась важлива подія, про яку вона часто любить розповідати і яка може трансформуватися в усне оповідання. Ясна річ, що не кожна ситуація може викликати появу такого оповідання, а лише та, що має особливе значення для оповідача або ж відбулась за екстремальних, незвичайних обставин. Народні оповідання – жанр не казкової прози, дуже близький до переказів. Це розповідь про сучасні події чи події відносно недавнього часу, учасником або очевидцем яких був сам оповідач, а тому їм властива форма оповіді від першої особи, емоційність і докладність викладу, а також наявність власної оцінки оповідачем зображуваних подій[2]. Науковці вважають, що до сучасних оповідань «належать передусім особисті спогади про події і факти, які мали місце в житті рідних, односельців, знайомих оповідача. Сюжет оповідання будується на одному епізоді чи містить ланцюг таких (у спогаді), об'єднаних тематично і асоціативно. Предметом зображення можуть виступати як побутові, щоденні справи, так і значні події, що торкаються інтересів певного колективу, району та всього народу»[3].

Народні оповідання можуть бути історичними, суспільно-побутовими, у них мова може йти про добу козаччини, про народні визвольні рухи, громадянську війну, колективізацію, голодомор, другу світову війну, репресії тоталітарного режиму,

[1] Лановик М., Лановик З. Українська народна словесність: Посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. Львів: Літопис, 2000. С. 537.
[2] Лановик М., Лановик З. Українська народна словесність: Посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. Львів: Літопис, 2000. С. 542.
[3] Мишанич С. В. Біля джерел народної прози. *Народні оповідання*. К.: Наук. думка, 1983. С. 23.

війну в Афганістані, перебудову, побудову незалежної держави в Україні, події останніх років, а також про характерні випадки із життя окремих осіб, наприклад, тюремно-табірне життя, туристські пригоди, випадки з життя «човників», дошлюбні та сімейні відносини людей тощо. Часто героями таких оповідань є політики, депутати, державні діячі, письменники, актори. Оскільки сучасна людина активно послуговується засобами масової інформації, то в ранг оповідань входить інформація з газет, журналів, теле- та радіопередач, інтернету. Оповідання передаються з уст в уста, кожен переповідач долучає до нього часточку своєї фантазії, і воно набуває ознак фольклорного твору.

Студентка Гоптаренко О. (21-н групи) записує від Мальованої Галини Іванівни колискові пісні

Досвід записування народних оповідань вченими-фольклористами засвідчив, що «особливість виконавця, його обдарованість надзвичайно важливі, оскільки від майстерності оповідача, художнього чуття й інтерпретації життєвого матеріалу значною мірою залежить художність самого твору, його

домінантна функція: інформативно-пізнавальна, естетична, виховна тощо»[1].

У кожному селі є люди, які відрізняються творчою уявою, умінням з особливою поетикою чи гумором передати якусь подію, вони є душею будь-якої компанії, їх беруть за старостів на сватання чи за весільного батька.

Через такий талант вони і користуються особливою пошаною односельців. І. Франко назвав уміння знайти такого «мудрагеля» дуже важливим: воно є доказом наукового підходу до збирання і вивчення народної творчості.

ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ФОЛЬКЛОРНОЇ ПРАКТИКИ

Студенти-філологи зазвичай складають зібраний матеріал у спеціальні папки. Вже стало традицією дбати про зовнішній вигляд папок, естетичне оформлення яких теж впливає на оцінку. Титульна сторінка має такий вигляд:

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
кафедра української літератури та народознавства
лабораторія «Етнологія Черкаського краю»

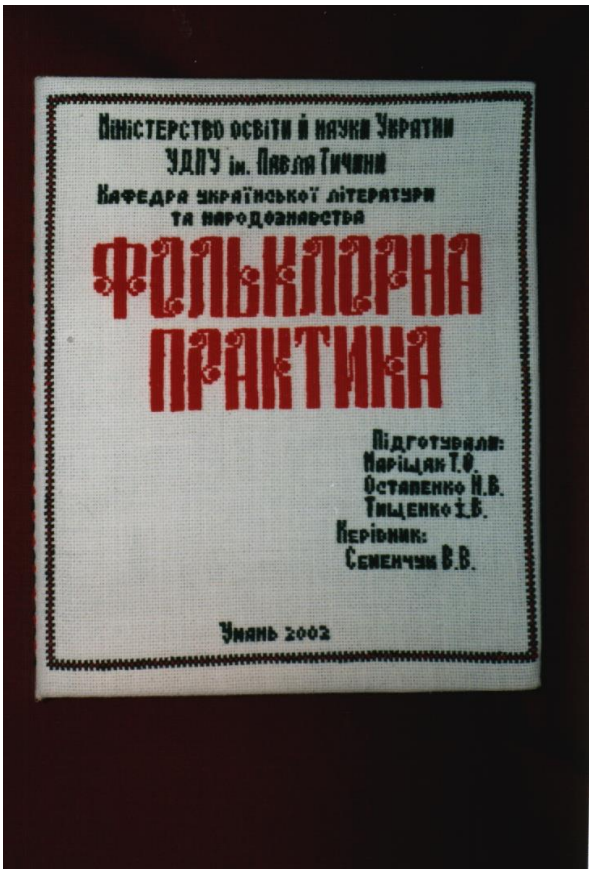
ЗВІТ ПРО ФОЛЬКЛОРНУ ПРАКТИКУ

студентки І курсу 1 групи
філологічного
факультету
Похабової Юлії Василівни

Керівник – Гончарук В.А.

УМАНЬ–2025

[1] Мишанич С. В. Біля джерел народної прози. *Народні оповідання*. Київ : Наук. думка, 1983. С. 48.

У першій частині звіту міститься історико-етнографічна характеристика місцевості (села), де проходила практика. Зокрема, подаються відомості про час заснування села, історична довідка про нього, про його розташування (за скільки кілометрів від магістральних шляхів та від районного центру знаходиться село), яка чисельність населення, кількість дворів, національний склад мешканців, рід заняття населення, наявність школи, клубу, медпункту, фольклорних колективів, поодиноких виконавців, майстрів народних промислів та ремесел. Важливо тут же навести легенди та перекази про історію села, походження його назви. Ця інформація може бути вельми корисною для встановлення та пояснення особливостей побутування фольклору у даній місцевості. Ось як подає історію села Доброводи студентка Мар'яна Кравчук: «Якщо говорити про минуле села Доброводи, то воно нараховує 4 тис. років, бо саме такий вік трипільських поселень на цій території, які розкопано київськими археологами. У південно-західній частині села ведуться і понині розкопки експедицією Інституту археології НАН України під керівництвом В. Круца. Відомості про те, що у 1775 році у селі

налічувалося близько 80 дворів, дійшли до нас з обласного архіву. В 1795 році у селі було збудовано Космодем'янівську дерев'яну церкву, яка мала в своєму розпорядженні 36 десятин землі. На 1800 рік в селі нараховувалося населення тільки чоловічої статі 278 чоловік. Знайдено відомості про те, що з 1822 року Доброводи, як і деякі інші навколишні села, не було поміщицьким, а було казенним. Це, звичайно, не означало, що тут жилося дуже добре, проте тут люди все-таки не терпіли нищівного поміщицького гніту. Під кінець XIX століття в с. Доброводи нараховувалося вже 200 дворів з населенням у 1928 чоловік (998 чоловіків, 930 жінок).

Головним заняттям селян було землеробство. Значна їх частина ішли на заробітки в Херсонську губернію. В селі було 2803 десятин землі, з них 54 належало церкві, а 2749 – селянам. Господарство велося за чотирьохпільною системою обробітку. Про господарство і культуру села можна судити за такими даними: віддаль до найближчої станції – 18 верств, телеграфна станція знаходилася в Умані. В селі була православна церква, церковно-приходська школа, водяні млини, казенна винна лавка, магазин. Школа почала працювати з 1860 року, селяни найняли для навчання своїх дітей «*відставного колезького реєстратора*».

Пронеслися над Доброводами і бурхливі вітри революції та громадянської війни, колективізації...».

У контексті історико-етнографічної довідки про село студентка також записала легенду про походження його назви:
«Повз село проходив славнозвісний Чумацький шлях, яким чумаки їздили у далекий Крим по сіль. Щоб поновити запаси води в дорозі, в деяких селах чумаки зупинялися. Обов'язковим пунктом заправки стало невеличке село, в якому, на їх думку, була дуже добра вода. Звідси і назва – ДОБРОВОДИ».

Наступна частина папки містить творчі портрети виконавців творів усної народної словесності. Тут студенту-практиканту слід якомога точніше, яскравіше подати життєвий шлях народного творця, виділити цікаві факти, важливі віхи його біографії, виокремити особливості творчої манери. Такі деталі у період фольклорної практики краще збирати непомітно, впродовж усієї роботи в селі, у час перерви між записами. При написанні такого портрета необхідно враховувати, що є важливим, а що –

другорядним. Дуже важливо, щоб студенти розуміли, що їх завдання – показати образ творця, берегиню рідного слова, глибинної пам'яті, домінантну особливість творчої манери, а не навести зовнішні, портретні дані чи просто переказати біографію. Досконало писати такі портрети студенти вчаться на заняттях літературної студії імені Миколи Бажана, якою керує член Національної спілки письменників України Марина Павленко. Ось один з таких нарисів, його автором є студентка Наталія Вдовиченко: «Народилася Явдокія Яківна Черняхівська на Явдохи в 1889 році у селі Тальянки Тальнівського району Черкаської області у сільській родині. Коли дівчинці було 13 років, то батько хотів її віддати заміж, оскільки в сім'ї було багато дітей, статків ніяких. Лише тітці вдалося умовити згорьованого батька, щоб відступився і не псував дитині життя. Видали дівчину заміж, коли їй було вже 20 за багача, який був нестерпно жорстоким, скупим і набагато старшим. Отож, особисте життя не склалося. І дівочі мрії про щасливе кохання вилилися в пісню, то сумну, тужливу, як та скрипка, що ридала у неї на весіллі, то веселу і запальну, як порив весняного вітру. З часом вона стала незмінною гостею, активною учасницею на сватаннях, весіллях, хрестинах, проводах, учасницею художньої самодіяльності. Вона співала завжди: і коли було важко, і коли було радісно. Її чіпка не по роках пам'ять зберігає велику кількість календарно-обрядових пісень, а понад усе – весільних. Її характер, ставлення до життя, до людей вона передає піснею. Будь-яку, навіть відому до оскомини на зубах пісню, вона уміє прикрасити своїм гумором, теплом свого серця, життєвим оптимізмом. Спів пісні у неї пересипається прислів'ями та приказками, які теж є цінними, оскільки ніде раніше не зустрічалися нам...».

Окрім творчих портретів, певну цінність мають нариси про зустрічі, бесіди з виконавцями фольклорних творів, опис побутових ситуацій, обставин, за яких виконувався твір. Такі живі нариси становлять велику цінність для науки, оскільки висвітлюють процес побутування фольклору. Написання таких текстів для студентів-філологів є ще однією нагодою виявити свій творчий потенціал. Обговорення їх відбувається на засіданнях наукового студентського товариства, на практичних та

лабораторних заняттях з фольклору, засіданнях літературної студії. В районній газеті «Уманська зоря» студенти кожного року публікують їх після захисту фольклорної практики, про них повідомляють на щорічній студентській науково-практичній конференції. Про важливість такої роботи писав Ю. Круглов: «Часом факт дечого з побаченого забувається, а часом факт, що видавався маловагомим і через те зниклим з пам'яті, при подальшому збиранні може виявитися важливим; з нагоди побаченого народжуються думки, які, якщо їх не зафіксувати зразу, можуть безслідно щезнути. Але перш за все щоденникові записи цінні безпосередньо збереженими (зафіксованими) живими картинами спілкування з виконавцями, часом такі картини варті багатьох записаних без коментарів текстів фольклорних творів».

Весь записаний матеріал розташовується в папках за їх жанровою приналежністю. Фольклорна проза записується з дотриманням абзаців, діалогів, пісенні жанри членуються на стовпчики-строфи з виділенням приспівів. До кожного фольклорного твору подається паспорт з такими даними:

1. Хто записав твір, коли (рік, місяць, дата).
2. Від кого записано твір (ім'я, по батькові, прізвище, місце та рік народження).
3. Звідки родом батьки інформатора.
4. Освіта виконавця фольклорного твору та його професія.

Фольклористи рекомендують до кожного тексту подавати коментар про те, до якого жанру, на думку виконавця, належить твір (визначення може не відповідати науковому); коли і за яких обставин він виконувався; від кого інформатор почув чи навчився його виконувати ; активно побутує даний твір у селі чи ні.

Як свідчать дослідження, у наш час важко визначити місцеву фольклорну традицію від принесеної, через урбанізацію суспільства, міграційні процеси, русифікацію, а тепер ще й економічну ситуацію. І все ж варто прагнути чітко визначитися з особливостями фольклорної традиції села. Виконавці фольклорних творів, особливо старожили, дуже добре знають, який фольклорний твір є місцевим, а який є «чужим». В кожному селі є коло активного та пасивного пісенного фольклору, що зумовлюється різними чинниками. Особливо важливим у

коментарі до фольклорного твору є висловлювання виконавців про нього, наприклад, з одною з них ми запитали, чому вона завжди плаче, коли співає пісню «Летів ворон через сад зелений». Жінка розповіла: «Гарно співав мій батько, робітник місцевого цукрозаводу, а понад усе любив співати зі мною, хоча і мої сестри, і брат, і мама непогано співали. І ось перед смертю тато попросив мене підспівати йому цю пісню... (Мотрона Іванівна заплакала). Тепер співаю її і плачу... Батька згадую... А йому цю пісню наспівував ще його дід. Це вже мій прадід. Він теж жив тут, коло ставка, трохи ближче до скелі стояла тоді його хата. У війну її не стало».

До матеріалів практики обов'язково додається аудіозапис творів, до кожного з них продиктовуються паспортні дані, подається невеличкий коментар на зразок: «Тихий літній вечір. Ми сидимо навкруг стола у затишній хаті Марії Михайлівни Смілянець, мешканки с. Кочубіївка Уманського району, 1921 року народження». Або: «Ми всі зібралися у дворі дитячого садочка (тут кажуть *«майдан»*). З нами Олександра Василівна Сорока, 1931 року народження, мешканка с. Кузьмина Гребля. Вона люб'язно погодилася заспівати нам колискові пісні, які колись співала їй бабуся, Онищук Катерина Максимівна (її рік народження жінка не пам'ятає)».

Зустрічі з респондентами студенти фіксують також на відеоплівку. У даний час в лабораторії є вже своя невеличка відеотека.

До звіту про практику також додається польовий щоденник, оскільки він є архівним документом і повинен завжди бути зі збирачем. До нього необхідно заносити маршрут, робити позначки про всі свої спостереження, заносити дані про знавців фольклору, про відгуки глядачів, які свідчать про ставлення населення до традиційної усної народної словесності, відзначають для пам'яті ситуації, обставини, за яких виконувався твір. Врешті, в цьому щоденнику збирачу необхідно підводити підсумки здійснюваної за день роботи. Такий щоденник рекомендується час від часу перечитувати, щоб з'ясувати, чи зроблено все те, що накреслювалось, чи немає упущень, або ж які корективи потрібно внести в роботу. Такий щоденник є

необхідним для систематизації матеріалу і для написання нарисів про майстрів та виконавців, їхніх творчих портретів.

До матеріалів фольклорної практики також подаються анкети, за допомогою яких студенти-практиканти з'ясовували, хто співав у сім'ї інформатора, хто співає нині, за яких обставин; які пісні люблять – старовинні чи сучасні; які є улюбленими і чому, коли вперше і від кого їх почув виконавець. Такі анкети розробляються заздалегідь науковцями науково-дослідної лабораторії та викладачами кафедри української літератури, українознавства та методики їх навчання.

Друкуючи результати фольклорної практики, бажано використовувати сучасні засоби зокрема комп'ютери, застосовувати різні прийоми комп'ютерної графіки, дбаючи про високу естетику оформлення матеріалів практики.

ЗАХИСТ ФОЛЬКЛОРНОЇ ПРАКТИКИ

До захисту фольклорної практики студенти готуються як до свята, оскільки вона є вінцем їх пошукової роботи, свідченням їх уміння вести польові дослідження, є першими, мабуть, дещо невпевненими, кроками у науці, перемогою у подоланні низки стереотипів стосовно нашої народної культури.

Захист фольклорної практики проходить у декілька етапів. На першому керівник практики перевіряє поданий на кафедру студентом матеріал, пропонує роботу до захисту.

На другому етапі студент повинен на засіданні кафедри української літератури та народознавства продемонструвати знання фольклорної традиції даного регіону, визначити, які жанри фольклору є пасивними, а які активними, розповісти про носіїв фольклорної традиції, народних співців та оповідачів, добре знати історію села. У процесі захисту студенту задаються питання не тільки членами кафедри, але й представниками сільської громади, де відбувалася практика, отож, за таких умов студент почуває максимальну відповідальність за кожне слово, кожен факт, висвітлений у своїй роботі, що дає можливість максимально справедливо оцінити роботу студента. Оцінювання проводиться диференційовано за п'ятибальною системою, визначаються найкращі, найдосконаліші студентські

дослідження, авторам яких пропонується виступити на звітній студентській конференції за результатами фольклорно-етнографічної практики за даний польовий сезон та навчальний рік.

Академіки АПН України І. Бех, О. Сухомлинська, М. Вашуленко під час зустрічі зі студентами-українознавцями

Науково-практична студентська конференція такого змісту є вже традиційною, оскільки проводиться щорічно, починаючи з 1996 року. Від 1998, 2000 роках вона набувала статусу Всеукраїнської, оскільки до участі в ній залучалися студенти-філологи багатьох ЗВО. На пленарному засіданні такої конференції перед студентами виступали провідні вчені, фольклористи, етнографи, зокрема Ганна Горинь, Євгенія Сявавко, Степан Павлюк, Микола Дмитренко, Василь Скуратівський, місцеві дослідники-краєзнавці Ольга Діденко, Вадим Мицик, вчителі, працівники районного відділу культури.

Перед студентами виступає вчений-фольклорист, етнограф, відомий письменник, головний редактор журналу "Берегиня" В.Т.Скуратівський

Зустріч студентів з краєзнавцем, етнографом В.Ф.Мициком

На конференції працюють секції фольклористики, етнографії, діалектології, етнопедагогіки, християнської етики. Викладачі та науковці визначають кращі виступи, які рекомендують до друку у студентському збірнику наукових праць, а один з них, найкращий, нагороджується почесним горнятком з портретом Г. Танцюри та з написом «Кращому фольклористу».

Цей приз вручається кращому студенту-фольклористу університету

Декількох студентів щорічно нагороджують іменними стипендіями імені Гната Танцюри.

Стипендію імені Гната Танцюри вручає ректор Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини доктор педагогічних наук, професор , дійсний член АПН Уаїни Кузь Володимир Григорович

Наступний етап – концерт, на якому студенти-практиканти виконують народні пісні, танці, легенди, перекази, які записали в процесі практики. Кращому виконавцю вручається «Горнятко Енея» а також грошова премія, дипломи, цінні подарунки.

«Горнятко Енея» вручається кращому виконавцю фольклорних творів

У фойє студенти кожної групи готують виставку, на якій демонструють знайдені в процесі практики побутові речі, рушники, сорочки, керамічні та дерев'яні вироби, народні дитячі іграшки.

Інформація про конференцію висвітлюється в районній пресі, на радіо та телебаченні.

ПРОГРАМА З ФОЛЬКЛОРНОЇ ПРАКТИКИ

Замовляння

1. Як називаються замовляння у вашому селі?
2. Як називають людей, що знають замовляння та оперують ними?
3. Чи відрізняються між собою знахарі, чарівники, відьми?
4. Як ставляться люди до знахарів, чарівників, відьом?
5. Що говорить священник у проповідях про відьом, чарівників, знахарів?
6. Як і від кого переймаються замовляння?
7. Чи можуть знахарі та чарівники передати текст замовляння будь-кому, чи така передача є цільовою, адресною? Які повір'я існують про це?
8. За яких умов, обставин та в який час виконуються замовляння?
9. Як озвучують замовляння (пошепки, з вигуками, з повторами, супроводжуються діями, жестами)?
10. Як залежать обставини, час, манера виконання замовлянь від їх призначення?
11. Які замовляння є лікувальними, які негативними?
12. Які замовляння оберігають людину від нещастя?
13. Які замовляння лікують людей від хвороб?
14. Які замовляння лікують тварин?
15. Які замовляння допомагають людині в господарській діяльності та громадському житті?
16. Чи побутують замовляння від мишей, тарганів, щурів, шулік, гадюк?
17. Який зв'язок між замовляннями та народною медициною?
18. Чи існують замовляння для покращення врожаю, вегетативної спрямованості?

Колядки

1. Як називають період між Різдвом та Водохрещам?
2. Як називають день напередодні Різдва та день Різдва?
3. Як прикрашають хату на Різдво?
4. Чи вносять до хати сніп?
5. Як називають цей сніп?
6. Хто заносить сніп до хати?
7. Як виглядає цей сніп?
8. Де беруть такий сніп?
9. Де ставлять сніп-дідух?
10. Куди його виносили після свят?
11. Чи ходять у вашому селі колядники?
12. Хто саме ходить колядувати?
13. Чи ходили колядувати у вашому селі у період радянської влади?
14. Яка кара чекала колядників за радянської влади?
15. Коли починають ходити по селу колядники?
16. Як відбувається колядування?
17. Чи одержують колядники винагороду?
18. Які пісні співають колядники?
19. Які колядки виконують діти, а які дорослі?
20. Які атрибути мають ватаги колядників?
21. Чи ходять вертепники в цей час по селу?
22. Хто бере участь у вертепному дійстві?
23. Який зміст вертепного дійства?
24. Чи водять «козу» у вашій місцевості?
25. Хто бере участь у цьому дійстві?
26. Коли водять «козу»?
27. Чи побутує у вашому селі вислів «козу водити», що він означає. Коли ним послуговуються?
28. Які сценки розігруються в цьому дійстві? Які звучать діалоги, монологи?
29. Символом чого є вертепна зірка, що супроводжує громаду колядників?
30. Як колядували колись?
31. Хто вам розповідав про колядування в минулому?
32. Чим різняться колядки колись і тепер?

Щедрівки

1. Коли співають щедрівки?
2. Хто зазвичай ходить щедрувати?
3. Чому, на вашу думку, ці пісні мають таку назву?
4. Які щедрівки співають діти?
5. Які щедрівки співають молодечі громади?
6. Які атрибути супроводжують щедрівників?
7. Які драматичні дійства супроводжують щедрувальників?
8. Чи водять у вашому селі «Маланку»?
9. Які пісні супроводжують «Маланку»?
10. Які сценки розігрують маланкарі?
11. Як задовго готуються до обрядодійства маланкарі?

Посівальні пісні

1. Чи ходять у вашому селі посівальники?
2. Хто зазвичай ходить посівати?
3. Які пісні співають посівальники?
4. Які дійства супроводжують ці пісні?
5. Чи ви ходили посівати в дитячі роки?
6. Від кого ви вперше почули ці пісні?
7. Чи ходять посівати ваші діти?
8. Яку винагороду мають посівальники?
9. Чому саме хлопчики посівають?

Веснянки

1. Які обряди здійснюються під час зустрічі весни?
2. Коли, в який день і час здійснюються такі обряди?
3. Як називаються такі дні?
4. Які пісні виконуються під час закликання весни?
5. Хто виконує такі пісні?
6. Які обрядодійства супроводжують ці пісні?
7. Які прислів’я та приказки промовляють під час першого весняного грому, дощу?
8. Коли починають водити весняні хороводи?

9. Як називаються такі хороводи?

10. Як водяться такі хороводи (по кругу чи кривою)?

11. Хто бере участь у цих хороводах?

12. Які дійства супроводжували хоровод?

13. Чи виконуються веснянки без хороводу?

14. За яких обставин можуть виконуватися веснянки без хороводу?

15. Хто може їх виконувати?

16. Хто тепер виконує їх у вашому селі?

17. Яка веснянка запам'яталася вам з дитинства, від кого ви її почули і в якому році виконували?

18. Кого зі своєї родини (дітей, онуків) ви навчили співати веснянки?

День Святого Юрія

1. Які світоглядні уявлення збереглися у вашому селі про цей день? Що відбувається в цей день?

2. Як зображають Святого Юрія на іконах?

3. Чому Святого Юрія так шанують українці?

4. Чи влаштовуються в день Святого Юрія обходи полів? А як було колись?

5. Які дійства відбувалися під час цих обходів, якими словесними формулами та піснями вони супроводжувалися?

6. Чи обливали водою пастухів у цей день? Який це мало зміст?

7. Які прислів'я та прикмети, пов'язані з цим днем, побутують понині?

8. Які обряди пов'язані з обмиванням росою у цей день?

9. Які легенди про цілющість роси в день Святого Юрія ви знаєте?

10. Що означає вислів *«вигонити худобу на Юрієву росу»*?

11. Якими словами, дійствами супроводжувався перший вигін худоби?

12. Яким був обряд першого вигону худоби колись?

13. Чи проганяли худобу між двома тліючими головешками? Що символізує цей обряд?

14. Якою гілкою б’ють тварину, виганяючи з двору? Що при цьому примовляють?

15. Чи закопують в землю крашанки та кістки у день Святого Юрія? Чому так чинять?

16. Яке зілля давали корові у цей день, щоб вона мала масне молоко?

17. Які легенди ви знаєте про Святого Юрія?

Зелені свята

1. Чи святкують нині у вашому селі Зелені свята? Чому вони так називаються?

2. Які часові межі мають Зелені свята?

3. Які обряди здійснюються у Зелений четвер?

4. Які пісні супроводжують завивання вінків дівчатами?

5. Чи завивали колись дівчата вінки на берізках?

6. Чи водили колись «тополю» у вашому селі? Чи водять тепер?

7. Які пісні супроводжують водіння «тополі»?

8. Коли збирають клечання до Трійці?

9. Як квітчають хату до Трійці?

10. Які пісні співають на Трійцю?

11. Які легенди ви знаєте про русалок? Хто вам їх розповідав?

12. Які пісні співають про русалок? Коли?

13. Чому з четверга Зеленого тижня дівчата не ходять в поле поодинці? Які легенди про це ви знаєте?

14. Які пісні ви знаєте про зустріч дівчини з русалкою?

15. Як діти лякають один одного на русальному тижні, що при цьому приказують?

16. Які легенди про русалок розповідають діти?

17. Якими діти уявляють собі русалок?

18. Коли і де відбуваються проводи русалок? Якими піснями вони супроводжуються?

19. Що вам відомо про поминання мертвих у цей період?

Купальський обряд

1. Як називають у вашому селі день Івана Купала?
2. Чи відбувається в цей час колективне запалювання вогнища?
3. В який час, де і хто запалював ці вогнища?
4. Чи прикрашають на Купала деревце? Як воно називається? Чим його прикрашають?
5. Які ігри відбуваються навколо цього деревця?
6. Якими піснями закликають на свято?
7. Які пісні супроводжують пускання вінків на воду?
8. Які пісні співають під час перестрибування через полум'я?
9. Які пісні супроводжують обряд спалення чи потоплення Купала?
10. Які пісні передають картини купальської купелі?
11. У яких піснях йдеться про одруження молодих людей?
12. Що означає обливання водою чи купання у річці на Купала?
13. З яких трав плетуть вінки на Купала?
14. Що означають ці вінки?
15. Коли ви особисто брали участь у такому дійстві? Якщо не брали участі, то чому?
16. Коли ви вперше і від кого почули про це свято?
17. Які купальські пісні передали вам у спадок?
18. Від кого ви вперше почули купальську пісню?
19. Чи берете тепер участь у купальському святі? Якщо не берете, то чому?
20. Чи беруть участь у купальському святі ваші рідні чи близькі?
21. Чи знаєте ви розповіді про цвіт папороті?
22. Чи ходили шукати цвіт папороті?
23. Чи чули ви щось про чудодійну силу цвіту папороті?
24. Чи згадується у купальській обрядовості Марена? Хто вона така? Чи знаєте про неї пісні?
25. Які легенди ви знаєте про купальську ніч?
26. Чи збирають на Купала лікарські трави? В який час? Хто? Що при цьому промовляють?

27. Які незвичайні явища природи можуть відбуватися у цю ніч?

28. Які замовляння, примовляння, пісні, перекази, легенди відомі про чудесні рослини та скарби?

Петрівчана обрядовість

1. Коли починалася *петрівка*?
2. Як називаються пісні, що виконуються в цей час?
3. Хто співає ці пісні?
4. Які з цих пісень ви знаєте?
5. Від кого ви почули ці пісні?
6. Як готуються у вашому селі до цього свята?
7. Як готувалися до нього колись?
8. Чи готують у цей день якусь ритуальну страву?
9. Чи відома вам назва ритуального печива «мандрики»?
10. Від чого походить така назва печива?
11. Які повір'я про кування зозулі на Петра ви знаєте? Чому кажуть: «*Зозуля мандриками подавилася*?»
12. Чи святкується нині «*полупетра*»? Що це за свято?
13. Як святкується «*полупетра*»?

Жнивна обрядовість

1. Як починаються у вашому селі жнива?
2. Як вони починалися колись, за вашої молодості?
3. Коли починаються зажинки? Чому вони так називаються?
4. Хто починає зажинки, чоловіки чи жінки?
5. Чи відомий вам ритуал досвітнього обходу поля та зав'язування із перших двох зжатих жмутів колосся зажинкового хреста?
6. Чи відбувалася спільна трапеза під час першого обходу поля?
7. Чи відомий вам обряд посвячення молодих дівчат у жниці? Як він відбувався? Якими піснями супроводжувався?
8. Скільки тривають жнива?
9. Як називається завершення збору врожаю?
10. Як воно відбувається?

11. Чи залишають женці жмут невижатих колосочків?

12. Як цей жмут називається?

13. Як називається останній сніп?

14. Як святкуються обжинки?

15. Чи відбувається ритуальне засівання біля дідуха? Хто його здійснює? З якою метою?

16. Чи поширеним є обряд плетіння вінка з колосків? Хто його здійснював? З якою метою?

17. Коли співають обжинкові пісні? Хто їх співає? Кому?

18. Чи співають пісні під час виготовлення ритуального короваю із зерна нового врожаю?

19. Які пісні співають чоловіки-косарі? Чи знаєте ви такі пісні?

20. Чи супроводжується процес згрібання сіна та соломи піснями? Як називаються такі пісні? Хто їх виконує?

21. Чи збереглися у вашій пам'яті тексти таких пісень?

Народні паремії

1. Які сталі вислови-кліше говорять у вашому селі при зустрічі знайомої людини?

2. Які ви знаєте словесні мініатюри зичення добра, щастя, матеріального достатку, що виголошують на весіллях, хрестинах, іменинах ?

3. Які відомі вам тости, застільні побажання, висловлені господарям дому або гостям?

4. Які ви знаєте побажання-подяки, висловлені з нагоди застілля?

5. Якими словесними формулами подяки послуговуються у вашому селі?

6. Які ви знаєте сталі формули-побажання, висловлені до певної події, наприклад, народження дитини, весілля, входин, поминок.

7. Які вам відомі форми прояву почуття незадоволення, прокльони? Чому ними до цього часу послуговуються люди? З якої нагоди? Чи можна було б обійтися без них?

8. Якими словесними формулами люди намагаються підтвердити свою правоту?

9. Якими висловами один співрозмовник спиняє іншого, щоб не сказати зайвого?

10. Які словесні формули-поради, пов’язані з народним календарем, вам відомі?

11. Чи відомі вам словесні вислови, в яких певні явища природи відповідно до пори року пов’язуються з кліматичними чи погодними змінами та впливом на результат хліборобської праці? Які саме?

12. Які народні порівняння вам відомі?

Загадки

1. Чи знаєте ви загадки?
2. Від кого ви вперше їх почули?
3. Хто послуговується загадками?
4. Які загадки вашого дитинства ви пам’ятаєте?
5. Чому, на вашу думку, загадку так люблять діти?
6. Чому загадка так називається?
7. Чи використовуєте ви загадку для інтелектуального розвитку дитини?

Весільні пісні

1. Яким є ритуал сучасного традиційного весілля?
2. Як відбувається сватання?
3. Як відбуваються оглядини?
4. Як називають учасників весілля з боку жениха?
5. Які пісні вони виконують на весіллі і за яких обставин?
6. Як називаються учасники весілля з боку нареченої?
7. Які пісні вони виконують та за яких обставин?
8. Які ліричні пісні співаються в процесі весілля? Хто їх виконує?
9. Які пісні співають коровайниці?
10. Які жартівливі пісні співають на весіллі ?
11. Які пісні співають на весіллі до страви?
12. Чи всі етапи весілля супроводжуються піснями?
13. Чи було у вас весілля? Коли?
14. Чим відрізняється ваше весілля від сучасного?

15. Які музики грають на весіллі?

16. Які музики грали на весіллі в 40-х, 50-х, 60-х, 70-х, 80-х, 90-х роках?

17. Яке функціональне призначення рушника на сучасному весіллі?

18. Яке було функціональне призначення рушника на весіллі колись?

19. Чим відрізняється весільний рушник від інших?

20. Хто вишивав колись рушники на весілля? Хто вишиває їх тепер?

21. Який орнамент, малюнок чи сюжет мав весільний рушник колись і тепер?

22. Чи є у вашому селі люди старшого віку, які добре знають старовинне весілля?

23. Коли перестали грати весілля по-старовинному?

24. Чим пояснити хорошу пам'ять виконавців весільних пісень?

25. Кого вибирають на весіллі сватом? Які його обов'язки? Якою повинна бути його мова? Чи потрібен йому артистизм?

26. Чи є у вашому селі люди, яких запрошують сватом на весілля?

27. Яке ставлення до традиційних обрядів молоді, людей середнього віку та старшого покоління?

Поховальний обряд

1. Які обрядові дії супроводжували похорони людини та її поминки?

2. Які фольклорні твори виконувалися під час здійснення обряду?

3. Чим відрізняються поховальні обряди чоловіка, жінки, юнака, дівчини, дитини, людини похилого віку?

4. Як ставляться до необхідності здійснення поховального обряду люди різних вікових категорій?

5. Чи помічали виконавці різницю в поховальній обрядовості колись (40, 50, 60-ті – 90-ті роки) і до сьогодні?

6. Чи супроводжується поховальний обряд голосінням?

7. Хто виконує голосіння?

8. Чи запрошують на весілля спеціально плакальниць?

9. Які голосіння вам доводилося чути?

10. Якими словесними формулами послуговуються під час похорону, поминок?

Казки

1. Від кого ви вперше в своєму житті почули казку?

2. Чи розповідаєте казки своїм дітям та онукам?

3. Які саме казки ви розповідаєте своїм дітям та онукам?

4. В який час розповідаються казки?

5. Чи розповідають нині казки діти один одному?

6. Якого віку діти розповідають один одному казки?

7. Які казки в репертуарі сучасних оповідачів-дітей є популярними?

8. Які казки є популярними серед дорослих виконавців?

9. Як розуміє респондент мистецтво оповідати казки?

10. Чи є потреба у наш час розповідати дітям казки? Вмотивуйте цю потребу.

Легенди

1. Чи пов’язана назва вашого села з якоюсь легендою чи переказом?

2. Які легенди про святих, Богородицю, Ісуса ви знаєте?

3. Які легенди про місяць, зорі вам відомі?

4. Чи знаєте ви легенди, пов’язані з курганами, козацькими могилами?

5. Чи популярні у вашому селі легенди про відьом, чарівників, знахарів?

6. Чи побутують у вашому селі легенди про цвіт папороті, «горобину ніч», русалок, домовиків, лісовиків, мавок?

7. Які легенди про покійників ви знаєте?

8. Що розповідають про походження райдуги?

9. Які легенди чи перекази існують у вашому селі про походження назв місцевих рік, урочищ, ставів, лісів, ярів, скель?

10. Що розповідають про далеке минуле села?

11. Хто з вашого села найбільше знає переказів та легенд і є прекрасним оповідачем?

Народний театр

1. Чи побутує у вашому селі звичай наряджатися у зв'язку з якими-небудь святами та подіями?
2. Хто наряджається, ким і які сценки розігруються?
3. Які маски одягають ряджені?
4. Які пісні супроводжують це театральне дійство?
5. Хто є режисером, організатором таких театральних дійств?
6. Де розігруються ці сценки?
7. Як ставляться люди до таких дійств?

Дитячі казки

1. Чи зберігається в дитячому середовищі казкова традиція?
2. Які вікові характеристики «оповідачів» та «слухачів» казок?
3. Які умови побутування казки у вашій місцевості?
4. Які кількісні та якісні характеристики репертуару «казкарів»?
5. Чи є серед дітей обдаровані «казкарі»?
6. Який казковий жанр є улюбленим серед дітей?
7. Що притаманне дитячій манері виконання казок?
8. Чи є в селі дорослі, знавці дитячого казкового фольклору?
9. Чи мають такі казкарі вплив на формування дитячого казкового репертуару?
10. Чи побутують серед дітей даної місцевості казки літературного походження?
11. Чи підвищує інтерес до казки вивчення її в дошкільній установі?

Власне дитячі пісні

1. В якому віці починають вперше співати пісні хлопчики у вашій місцевості?

2. В якому віці починають співати пісні дівчатка?

3. Чим зумовлено захоплення дитини співом: формами організованої педагогічної діяльності, музичними заняттями в дитячому садку, професією батьків, захопленням батьків та старших братів чи сестер, впливом бабусі чи дідуся, естетичними потребами дитини, дитячого середовища?

4. Які пісні стали першими піснями дитини: традиційні з фольклорної скарбниці дорослих, сучасної естради, ті, що перейшли з поезії пестування, власне дитячі, запозичені у дітей старшого віку?

5. Яка взаємозалежність пісень різноманітного походження в репертуарі дошкільнят, учнів початкових класів, учнів четвертих класів і т.д.

6. Чи входять до активного дитячого репертуару пісні (які саме), засвоєні дітьми на заняттях з музики в дитячому садочку, чи вони виконуються лише на прохання збирачів?

7. Чи існують в дитячому середовищі співочі групи, що склалися стихійно?

8. Чим зумовлено походження таких груп?

9. Чи застосовують діти для фіксації пісенного репертуару магнітофон, альбоми.

10. Яка манера співу властива дітям?

Дитячі обрядові пісні

1. Чи спостерігається у вашому селі, місцевості (колись, у наш час) участь дітей в обрядах дорослих?

2. Чи були обряди «власне дитячі», що не мають аналогії в дорослих обрядах? Як пояснюється участь дітей у таких обрядах?

3. Які з дитячих обрядів супроводжувалися поетичними та музично-поетичними творами, яка манера їх виконання?

4. Чи усвідомлюється дітьми магічна функція обрядів, чи захоплює їх обрядово-ігрова ситуація, свобода налагодження контактів з дорослими людьми, бажання одержати солодощі, подарунки?

5. Як ставляться дорослі різних соціальних та вікових груп до участі дітей в обрядах?

Традиційні рольові ігри з поетичними приповідками

1. Як часто діти різних вікових груп організовують рольові формальні ігри зі стійкими (традиційними) поетичними приповідками, наприклад: «Гуси, гуси, га-га-га»?
2. Чи є елемент імпровізації у цих іграх? Чим це зумовлено?
3. Чи вводяться як ігрові приповідки уривки з творів дитячої літератури?
4. Чи зустрічаються в іграх організаційно-ритуальні приповідки?
5. Чи застосовуються лічилки ?
6. Як застосовуються «правові» присуди у конфліктних ситуаціях, що виникають під час гри («погрози»)?
7. Як часто подібні ігри використовуються в дитячих дошкільній установах?

Рольові традиційні ігри

1. Чи зберігаються традиційні дитячі хороводно-ігрові дії з ігровими приспівами (коротенькими пісеньками)?
2. Якого віку діти беруть участь у цих іграх?
3. Настільки широким є репертуар цих ігор у кожному дитячому гурті?
4. Яка тривалість гри?
5. Чи спостерігається використання дітьми хороводних, хороводно-ігрових пісень дорослих?
6. Який характер змін, внесених дітьми у зміст, поетику, наспів, манеру виконання?
7. Чи підтримується хороводно-ігрова традиція сімейним вихованням, вихователями дошкільних установ, вчителями початкової школи?
8. Яке значення мають такі ігри у розвитку дитини?

Лічилки

1. Прелюдією яких дитячих ігор є лічилки?
2. Як визначається, хто повинен вести лічбу: старший за віком, найкращий знавець лічилок, найчесніший, визнаний лідер дитячої громади?
3. Як контролюється правильність перерахунку і як карається той, хто навмисне порушив його?
4. Чи усвідомлюють діти правову та естетичну функцію лічилок?
5. Чи застосовуються лічилки поза зв'язком з рольовою грою: як словесні забави, наприклад? Якщо так, то які лічилки і чому?
6. Яке співвідношення в дитячому репертуарі ажко поєдн, сюжетних та кумулятивних лічилок?
7. Які лічилки прийшли до дитячого репертуару з літератури?
8. Як пояснюють діти значення ажко поєдн лічилок?
9. Чи використовується дітьми «таємна мова» і чи мають вони зв'язок з дитячим розумінням ажко поєдну в лічилках?

Пісні-небилиці

1. Чи послуговуються в дитячому середовищі жартівливими пісеньками-небилицями?
2. Чи побутують пісні-перевертні, в яких спостерігається перестановка об'єкта дії?
3. Чи розуміють діти різницю між небилицями та перевертнями?
4. Як часто діти послуговуються небилицями, перевертнями, за яких обставин?
5. Чи схвалюють застосування небилиць та пісень-перевертнів батьки та вчителі?

Скоромовки

1. Які скоромовки популярні серед дітей вашого села?
2. Яка вікова категорія дітей користується скоромовками?
3. Яке ставлення дітей до скоромовок?
4. Яка реакція дітей на невдале виконання скоромовок?
5. Як ставляться діти до своїх ровесників, які вправно вимовляють скоромовки?
6. Який кількісний склад скоромовок у дітей різних вікових категорій?
7. Чи багато скоромовок літературного походження у репертуарі дітей даного села?
8. Як формується репертуар скоромовок переймається від ровесників, дітей старшого віку, від дорослих, з літературних джерел?

Гра в мовчанки

1. Чи спостерігається в даному селі побутування мовчанок?
2. Чи пам’ятають таку гру дорослі люди, якого віку?
3. Діти якого віку та за яких умов звертаються до такого типу гри?
4. Чим ці ігри привертають до себе дітей?
5. Як проходить гра?
6. Чи виділяються у грі лідери та ведучі?
7. Яка реакція дітей на ігрову ситуацію, які внутрішні імпульси та спонукальні мотиви?
8. Чи приховуються ці ігри від дорослих? Чому?

Мирилки

1. Чи побутує серед дітей дошкільного віку у вашому селі такий жанр дитячого фольклору?
2. Яка мета мирилок?
3. Які мирилки побутують – складові чи римовані?
4. З якого віку діти звертаються до мирилок?

5. Діти послуговуються ними систематично чи в певній життєвій ситуації?

6. Як ставляться дорослі до мирилок як фольклорного жанру, чи розуміють їх гуманну педагогічну суть?

7. Чи можна прослідкувати еволюцію репертуару мирилок?

Словесні ігри

1. Чи побутують серед дітей словесні ігри на зразок «Зіпсований телефон», «Вам бариня прислала»?

2. Якого віку діти захоплюються подібними іграми?

3. В яку пору року та за яких обставин виникають словесні ігри?

4. Скільки часу продовжується гра?

5. Чи спостерігається захоплення словесними іграми, чи вони є лише допоміжним засобом заповнення вільного часу дітей?

6. Наскільки обширним є репертуар цих ігор в різноманітних вікових групах?

7. Чи бачать дорослі педагогічну цінність таких ігор і як до них ставляться?

Дражнилки

1. Чи зберігається серед дітей вашого села звичай давати прізвиська?

2. Чи застосовуються складові та римовані прізвиська?

3. Діти якого віку звертаються до прізвиськ і коли втрачають до них інтерес?

4. Чи обмежується вживання дражнилок рамками сім'ї, дитячого садочка, школи?

5. Чи систематично діти звертаються до дражнилок, чи цей інтерес з'являється у виняткових ситуаціях?

6. Чи мають дражнилки сатиричний зміст?

7. Чи зумовлена сатира рисами характеру, негативними вчинками, ситуативною реакцією дітей на якісь події?

8. Яке співвідношення стійких форм дражнило і імпровізації у процесі їх створення?

9. Чи можливо прослідкувати еволюцію репертуару дражнилок, їх змісту?

Заклички

1. Чи співають у вашому селі діти пісні, звернені до сонця, дощу, інших сил природи?

2. Діти якого віку співають заклички і за яких обставин?

3. Яка манера виконання закличок переважає пісенна, пісенно-ігрова, речитативна, розповідна?

4. Чи зберігається нині в дитячій свідомості віра в магічну силу закличок, чи пісні сприймаються сучасниками як гра-забава?

5. Чи є можливість послідкувати трансформацію закличок та їх вербально-магічні функції протягом життя трьох-чотирьох поколінь?

6. Чи побутують в дитячому колективі поетично організовані (традиційні та нові) приказки-звертання до божих коровок, пташок, інших представників світу тварин?

7. Які дії діти різних вікових категорій супроводжують закличками та примовками і за яких обставин?

Страшилки

1. В якому віці дитина вперше почула страшилку?

2. Коли дитина відчула стійкий інтерес до страшилок?

3. Хто і за яких обставин познайомив дитину зі страшилками?

4. В яких дитячих гуртах складають та розповідають страшилки (хлопчачих, дівчачих, сестри, брати, сусіди)? Серед яких вікових груп?

5. Який час вибирають для розповіді страшилок (день, ніч, вечір)?

6. Хто вибирав місце для оповіді страшилок?

7. Чи створювалася штучно обстановка, відповідна до естетичних норм даного жанру (затемнення кімнат, влаштування темного куреня, вибір комори).

8. Чи є в селі визнані знавці дитячих страшилок? Що підтримує їх авторитет: різноманітність репертуару, творчі здібності у відтворенні картин жахів, яскраво виражена емоційність, манера виконання, вік, сила?

9. В якому віці діти втрачають інтерес до страшилок?

10. Чому діти втрачають інтерес до страшилок?

11. Як оцінюють страшилки батьки, вчителі, самі діти як корисне чи шкідливе заняття?

12. В чому своєрідність репертуару страшилок у вашій місцевості?

13. Чи існують можливості взаємообміну страшилками з дітьми інших регіонів? Які?

Приповідки

1. Чи є в репертуарі матерів, бабусь, вихователів та просто респондентів спеціальні пісеньки та приповідки, призначені для дітей, але не зв'язані із грою безпосередньо? Яким терміном вони позначаються?

2. Як пестувальниці визначають педагогічне значення приповідок?

3. Чи багато налічує приповідок репертуар пестувальниць різних вікових груп?

4. Який жанр приповідок переважає у репертуарі інформатора (діалогічний, кумулятивний)?

5. Чи містять приповідки небилиці, перевертні, яка їх педагогічна та естетична цінність?

6. Чи включають пестувальниці, вихователькі, матері, бабусі до тексту дитячих приповідок дорослий фольклор? Якщо включають, то яка функція цього нововведення?

7. Чи спостерігається використання творів дитячої літератури як приповідок? Яких саме творів? Чи не витіснила приповідку сучасна дитяча поезія?

8. Як впливає приповідка на формування пісенного репертуару дівчаток та хлопчиків?

Потішки

1. Чи збереглися у вашому селі ігри-забави з використанням різних частин тіла дитини (ручок, ніжок)? Як називаються такі забави?
2. Які примовляння використовуються в таких іграх: традиційні «Ладоньки», «Сорока-ворона», «Баран-баран, буць», «Коза рогата» чи менш відомі, притаманні лише вашій місцевості?
3. Скільки варіантів мають такі забави у даному селі чи регіоні?
4. Чи усвідомлюють батьки, няні, вихователі, пестувальниці педагогічні функції таких потішок?
5. З дітьми якого віку і до якого граються в такі забави?
6. Як довго можна бавитися з дитиною таким чином? Які фактори зумовлюють час забави?
7. Хто, окрім мами, тата, бабусі, дідуся, старших братів та сестер, звертається до потішок у процесі спілкування з дитиною?
8. Чи повторюють діти ці забави поза спілкуванням з дорослими?
9. В якому віці і як реагують діти на запропоновану дорослими забаву?
10. Як довго у дитини зберігається стійкий інтерес до цих забав?
11. Чи входять власне потішки в дитячий ігровий репертуар?
12. Чи використовуються тексти потішок як пісні, лічилки?

Пестушки

1. Чи супроводжується пеленання дитини якимись рухами частин тіла, спеціальними вправами? Який характер таких вправ, форми дозування, усвідомлюваний та видимий ефект (дайте опис такого ефекту)?
2. Якими примовками, словами, віршиками, приспівками супроводжується таке пестування? Як такі пестушки виконуються?

3. Чи є якась спеціальна назва цим вправам (пестушки, забавлянки)?

4. Чи існують спеціальні прийоми, вправи, що тренують різні групи м'язів? Чи супроводжуються вони фольклорними творами? Якими?

5. Чи усвідомлюють пестувальниці цінність таких вправ-пестушок для фізичного та духовного розвитку дитини?

6. Як характеризується репертуар пестушок для дітей різних вікових груп?

Колискові пісні

1. Чи співали Ви своїм дітям колискові пісні?
2. Які колискові пісні Ви співали своїм дітям?
3. Хто вам співав колискової?
4. Який зміст, назва колискових, наспіваних Вам ?
5. Як співалися колискові пісні?
6. Як називають колискові у вашому селі?
7. Які колискові пісні співають жінки до 30 років, від 30, до 40 і т.д.?
8. Чи співають колискові пісні чоловіки? Які саме?
9. Чим підтримується інтерес до колискової: звичаєвість, розумінням її педагогічної цінності, материнськими емоціями?
10. Чи усвідомлюють мами чи бабусі (інформатори) педагогічну цінність колискових пісень (пізнавальну, мнемонічну, комунікативно-мовну, повчальну, естетичну функції) колискових пісень?
11. Як оцінюють інформатори ефективність провідної функції колискової пісні – приспання дитини?
12. Одним чи багатьма наспівами користується інформатор?
13. Чи пов'язаний спів колискової пісні з колиханням традиційної колисочки, качалочки, візочка чи з ритмічними рухами як засобу приспання дитини?
14. Чи є в репертуарі інформатора колискові пісні, запозичені в інших народів? Які саме?

І5. Коли, в якому віці оволоділа інформаторка чи інформатор колисковим репертуаром: під час гри «в ляльки» в ранньому дитинстві, допомагаючи бавити та пестувати молодших

у сім’ї, пасивно сприймаючи пісні своєї матері, бабусі, від інших мам у період материнства, з дитячих книг, передач радіо та телебачення?

16. Чи співають у вашому селі колискові пісні діти під час гри з ляльками?

17. Які пісні співають діти у процесі гри з ляльками – традиційними у даній місцевості або регіоні, чи літературного походження?

18. Чи багато є нині молодих сімей, де традиційно відмовилися від колискових пісень?

19. Чому, з яких причин, на Вашу думку, нині відмовляються молоді мами співати колискові пісні?

21. Чи багато батьків замість колискових пісень використовують грамзаписи та магнітозаписи? Який, на їх думку, ефект такого виховання?

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакіна Т. Загадка у фольклорному репертуарі сучасних школярів. *Народознавчі зошити.* 1996. № 6. С. 377.
2. Баклаженко С. До питання про вивчення народної творчості. *Новим шляхом.* 1922. № 1–2. С. 53–56.
3. Буасло В. Казка в системі національного виховання (дискусійна). *Радянська освіта.* 1929. № 12. С. 41.
4. Верменич Я. В. Здійснення українізації у 20–30-х роках XX ст. : автореф. дис. … д-ра іст. наук : 07.00.01. Київ, 1993. 23 с.
5. Виховський О. Соціальне будівництво та українська інтелігенція. *Радянська освіта*. 1929. № 7–8. С. 5–8.
6. Возовий Й. Етнографія в сільській школі. *Радянська освіта*. 1929. № 9. С. 72–74.
7. Галюн І. До питання про організацію шкільних музеїв краєзнавства. *Шлях освіти.* 1926. № 3. С. 88–89.
8. Гарбуз Т. По свіжих слідах учительських курсів перепідготовки. *Радянська освіта*. 1925. № 8. С. 65–66.
9. Грушевський М. С. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання. *Україна*. 1925. № 5. С. 9.
10. Дмитрук М. Практична участь освіти у краєзнавстві. *Радянська освіта*. 1929. № 11. С. 54–56.
11. Кашинський С. Основи сучасного краєзнавства і як вони переломлюються в школі. *Радянська освіта*. 1926. № 5. С. 49–54.
12. Кириченко С. За якість учителя. *Радянська освіта.* 1926. № 6. С. 177.
13. Костомаров М. Слов’янська міфологія : вибрані пр. з фольклористики й літературознавства. Київ : Либідь, 1994. 384 с.
14. Кучерук О. Більшовицька політика українізації у 20-х роках. *Рідна школа*. 1993. № 10. С. 29.
15. Лазаріс А. Українське народознавство та перспективи його розвитку. *Радянська освіта*. 1925. № 5. С. 49–54.
16. Лановик М., Лановик З. Українська народна словесність : посіб. для студ. гуманіт. ф-тів ВНЗ. Львів : Літопис, 2000. 537 с.

17. Литвинів С. Учитель і весняна антирелігійна кампанія. *Радянська освіта*. 1929. № 4. С. 37–44.

18. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985) / за ред. В. І. Лігового. Київ : Либідь, 1992. 196 с.

19. Миловидов Л. Краєзнавство в нових програмах підручників 1-го концентру. *Радянська освіта*. 1930. № 4. С. 42–45.

20. Мишанич С. В. Біля джерел народної прози. *Народні оповідання* / упоряд. С. В. Мишанич. Київ : Наукова думка, 1983. 501

21. Мовчан П. Ми: касетна свідомість чи самоусвідомлення. *Мова – явище космічне* : есе, літ.-критич. ст. / П. Мовчан. Київ : Просвіта, 1994. С. 119–128.

22. Невіра Х. Школа і ... Різдво. *Новими стежками.* 1922. Листоп.-груд. С. 3–6.

23. Новікова М. Коментар. *Українські замовляння* / упоряд. М. Н. Москаленко. Київ : Дніпро, 1993. С. 3–59

24. Парадиський О. Українська школа в Північно-Кавказькому краї. *Радянська освіта.* 1926. № 5. С. 16–17.

25. Пастернак С. Постановка справи підготовки учителя за часи революції в Росії і на Україні. *Вільна українська школа.* 1918–1919. № 6–7. С. 140–143.

26. План управління освітою на Вкраїні. *Вільна українська школа*. 1918. № 5–6. С. 34–37.

27. Попович О. Проблема підготовки соцвиховника. *Шлях освіти*. 1924. № 10. С. 17.

28. Про вивчення української мови в установах освіти : Постанова МО від 21 вересня 1920. *Інформаційний збірник НКО.* 1920.

29. Про українізацію учбових закладів: Постанова НКО від 29 жовт. 1925 р. *Інформаційний збірник НКО*. 1925.

30. Про українознавчу підготовку працівників освіти : Постанова МО від 28 черв. 1920 р. *Інформаційний збірник НКО*. 1920. С. 30.

31. Русова С. До сучасного становища народного вчителя. *Світло*. 1912. Кн. 6. С. 36–43.

32. Самрич Ю. Перепідготовка вчительства на Сумщині. *Радянська освіта*. 1924. № 1. С. 102–104.

33. Сивачук Н. П. Старовинні пісні Уманщини : (записані з голосу Мотрони Сінькевич). Київ, 2001. С. 20–28.

34. Стешенко І. До питання про концепцію національної школи в Україні в період 1917–1920. *Відродження*. 1993. № 2. С. 9–14.

35. Сухий А. Курси перепідготовки в Кам'янську-Подільському. *Радянська освіта.* 1924. № 8. С. 74–76.

36. Ушинський К. Д. Виховання і характер. Яку роль відіграє народність у вихованні. *Вибрані педагогічні твори.* Київ : Радянська школа, 1949. С. 80.

37. Чепіга Я. Народний учитель і національне питання. *Світло.* 1912. Кн. 1. С. 15–25.

38. Чепіга Я. Самовиховання вчителя. *Світло*. 1913. Кн. 8. С. 9–18.

39. Чепіга Я. Школа і освіта на Вкраїні. *Вільна Українська Школа.* 1918-1919. № 6–7. С. 62–66.

40. Черкасенко С. Народні вчителі і рідна школа. *Світло*. 1913. Кн. 1. С. 7–20.

41. Шамро-Вовк В. Перспективи перепідготовки вчителя. *Радянська освіта.* 1925. № 5. С. 9–10.

42. Яновська Є. Чи потрібна казка пролетарській дитині? Харків, 1926. С. 101.

43. Ясинський М. Українознавча робота Всенародної бібліотеки. *Шлях освіти.* 1924. № 11–12. С. 259.

ДОДАТКИ

Рекомендації ЮНЕСКО державам-членам про збереження фольклору

Генеральна конференція Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури на своїй 25 сесії в Парижі з 17 жовтня по 16 листопада 1989 р., виходячи з того, що традиційна народна культура становить частину спільної спадщини людства і є могутнім засобом зближення різних народів та соціальних груп, утвердження їх культурної самобутності, відзначаючи її соціальне, економічне, культурне та політичне значення, роль в історії народу й місце в сучасній культурі, підкреслюючи специфічну сутність і важливість традиційної народної культури як невід'ємної частини культурної спадщини і живої культури, визнаючи нетривкий характер деяких форм традиційної народної культури, особливо аспектів, пов'язаних з усними традиціями, і ризик того, що ці аспекти можуть зникнути, підкреслюючи необхідність визнання в усіх країнах ролі традиційної народної культури та небезпеку, якій вона піддається під дією різноманітних факторів, вважаючи, що урядам слід відігравати вирішальну роль у збереженні традиційної народної культури і діяти якомога швидше, відповідно до постанови 24 сесії з питань збереження фольклору і підготовки рекомендацій для держав-членів ЮНЕСКО, приймає дану рекомендацію.

Генеральна конференція рекомендує державам-членам ЮНЕСКО ввести в дію положення про збереження традиційної народної культури, керуючись в законодавчому та інших планах заходами відповідно до конституційної практики кожної з них для втілення в життя на своїх територіях принципів, викладених у даній рекомендації.

Генеральна конференція рекомендує – державам членам ЮНЕСКО довести цей документ до відома властей, служб та органів, відповідальних за збереження традиційної народної культури, а також до відома організацій та установ, що

займаються питанням традиційної народної культури, сприяти контактам з відповідними міжнародними організаціями.

Генеральна конференція рекомендує державам-членам ЮНЕСКО подати Організації в той термін і в тій формі, які визначила Генеральна конференція, доповіді про заходи, здійснені ними по втіленню в життя даної рекомендації.

А. Визначення традиційної народної культури

Традиційна народна культура становить сукупність заснованих на традиціях культурного співтовариства витворів, створених групою чи індивідуумами і визнаних як відображення прагнень співтовариства, його культурної та соціальної самобутності; ці зразки і цінності передаються усно, шляхом імітації чи іншими способами. Форми включають, зокрема, мову, літературу, музику, танці, ігри, міфологію, обряди, звичаї, ремесла, архітектуру та інші види художньої творчості.

Б. Виявлення традиційної народної культури

Традиційна народна культура, як явище культури, повинна зберігатися в інтересах конкретної групи людей і самою групою (сім'я, професійні, національні, регіональні, релігійні, етнічні та інші групи), самобутність якої вона відображає. З цією метою державам-членам ЮНЕСКО необхідно заохочувати проведення відповідних досліджень на національному, регіональному та міжнародному рівнях з тим, щоб:

(а) скласти національний перелік установ, що займаються традиційною культурою, з метою його включення до регіональних та міжнародних реєстрів подібних установ;

(б) створити системи виявлення та обліку (збирання, каталогізація, письмове фіксування) або розвивати вже наявні системи за допомогою довідників, посібників по збиранню, типових каталогів тощо, враховуючи необхідність координації систем класифікації, використовуваних різними установами;

(в) стимулювати розробку стандартної типології традиційної народної культури шляхом створення: 1) загальної схеми класифікації традиційної культури, яка могла б правити за зразок

на міжнародному рівні; 2) детального каталогу традиційної народної культури і 3) регіональних класифікацій традиційної народної культури, зокрема, за допомогою проведення досліджень на місцях.

В. Збереження традиційної народної культури

Збереження стосується документації, пов'язаної з традиційною народною культурою, і має за мету дати можливість дослідникам та носіям традиції одержати в своє розпорядження дані, що дають змогу вивчати процес зміни традиції у тому випадку, якщо ці традиції не використовуються або перебувають у розвитку. Якщо жива традиційна народна культура, враховуючи її мінливий характер, не завжди може стати об'єктом прямої охорони, то зафіксована традиційна народна культура повинна ефективно охоронятися.

З цією метою державам-членам слід:

(а) створити національні архіви, де зібрані матеріали традиційної культури можуть належним чином зберігатися і надаватися в користуванні;

(б) створити центральний національний архів з метою надання певних послуг (централізоване каталогування, поширення інформації з матеріалів традиційної народної культури та норм роботи з ними, включаючи аспект їх збереження);

(в) створити музеї або відділи традиційної народної культури в історичних музеях, де можуть влаштовуватися відповідні виставки;

(г) надавати перевагу таким способам репрезентації традиційних народних культур, які популяризують живі або колишні свідчення цих культур (ті, що виявляють середовище їх існування, спосіб побутування, досягнуті навички та вміння);

(д) гармонізувати методи збирання та архівації;

(е) здійснювати професійну підготовку фахівців по збиранню таких матеріалів, архіваріусів, спеціалістів у царині документації та інших фахівців з питань збереження традиційної народної культури, починаючи з фізичного збереження і закінчуючи аналітичною роботою;

(є) надавати технічні засоби для виготовлення архівних і робочих копій зі всіх матеріалів традиційної народної культури, а також копій для регіональних організацій, забезпечуючи таким чином відповідному культурному співтовариству доступ до зібраних матеріалів.

Г. Забезпечення охорони традиційної народної культури

Забезпечення охорони стосується захисту традицій традиційної народної культури та її носіїв, виходячи з того, що кожний народ має право на свою власну культуру і що його вірність цій культурі часто виявляється підірваною внаслідок впливу індустріалізованої культури, поширюваної засобами масової інформації. Необхідно вжити заходів для гарантування статусу та економічної підтримки традиційної народної культури як в угрупуваннях, що їх творять, так і за їх межами. З цією метою державам-членам ЮНЕСКО необхідно:

(а) розробити і ввести програми як шкільної, так і позашкільної освіти відповідне викладання і вивчення традиційної народної культури, приділяючи особливу увагу її підтримці в найширшому розумінні цього слова, з врахуванням не тільки селянських, але й культур, створюваних у міському середовищі різними соціальними і професійними групами, організаціями тощо, і тим самим сприяти кращому розумінню культурної розмаїтості і різних світоглядів, особливо тих, які не репрезентовані в домінуючій культурі;

(б) гарантувати право доступу культурних угрупувань до їх власної традиційної народної культури шляхом сприяння праці в царині документації, архівної справи, дослідження тощо, а також запровадження традицій на практиці;

(в) створити на міждисциплінарній основі національну раду з традиційної народної культури чи будь-який інший подібний координаційний орган, в якому будуть представлені різні групи по відповідних зацікавленнях;

(г) виявляти моральну і економічну підтримку окремим особам і установам, які вивчають, пропагують, культивують чи володіють матеріалами традиційної народної культури;

(д) заохочувати наукові дослідження, що стосуються забезпечення збереження традиційної народної культури.

Д. Популяризація традиційної народної культури

Серед населення слід пропагувати значення традиційної народної культури як елемента культурної самобутності. Щоб дати можливість усвідомити цінність традиційної народної культури і необхідність забезпечити її збереження, вельми важливо широко розповсюджувати цю культурну спадщину. Однак у ході такого поширення слід уникати будь-якого спотворення її з метою збереження цілісності традицій. З метою заохочення сумлінного поширення традиційної народної культури державам-членам ЮНЕСКО необхідно:

(а) сприяти організації таких національних, регіональних і міжнародних заходів, пов'язаних із традиційною народною культурою, як ярмарки, фестивалі, кінофільми, виставки, семінари, симпозіуми, навчально-практичні семінари, навчальні курси, конгреси і т. ін., і виявляти підтримку поширенню їх матеріалів, доповідей та інших наслідків;

(б) сприяти широкому висвітленню матеріалів традиційної народної культури у пресі, публікаціях, на телебаченні, радіо та іншими національними і регіональними засобами масової інформації, наприклад, шляхом субсидій, створення робочих місць для спеціалістів з питань традиційної народної культури у цих підрозділах, забезпечення відповідного архівного збереження і поширення матеріалів традиційної народної культури, зібраних засобами масової інформації, і створення відділів традиційної народної культури у цих організаціях;

(в) заохочувати районні та муніципальні органи влади, асоціації й інші групи, що займаються питаннями традиційної народної культури з метою створення штатних посад спеціалістів з питань традиційної народної культури для сприяння і координації відповідних заходів у регіоні;

(г) виявляти підтримку діючим і створювати нові підрозділи для виробництва навчальних матеріалів (наприклад, відеофільми на основі останніх робіт на місцях) і сприяти їх використанню в школах, музеях традиційної народної культури, на національних і

міжнародних фольклорних фестивалях і виставках традиційної народної культури;

(д) забезпечувати відповідною інформацією з питань традиційної народної культури з допомогою центрів документації, бібліотек, музеїв, архівів, а також спеціальних бюлетенів і періодичних видань, присвячених традиційній народній культурі;

(е) сприяти організації зустрічей та обмінів між особами, групами і установами, що займаються питаннями традиційної народної культури як національному, так і міжнародному рівнях, з врахуванням двосторонніх угод про культурне співробітництво;

(є) сприяти розробці міжнародним науковим співавторством відповідних етичних норм, що забезпечують необхідний підхід до традиційних культур і повагу до них.

Е. Захист традиційної народної культури

Традиційна народна культура, яка є виявом індивідуальної чи колективної інтелектуальної творчості, заслуговує правової охорони, подібної до охорони, яка надається творам інтелектуальної творчості. Така охорона традиційної народної культури виявляється необхідною як засіб, що дає можливість розвивати, забезпечувати спадкоємність і ширше розповсюджувати цей вид спадщини як у межах країни, так і за кордоном, без ущемлення відповідних законних інтересів.

Крім аспектів охорони проявів традиційної народної культури, пов’язаних з інтелектуальною властивістю, наявні різні категорії прав, які уже забезпечуються і мають далі забезпечуватися правовою охороною в центрах документації і архівних службах, що займаються питаннями традиційної народної культури. З цією метою державам-членам ЮНЕСКО необхідно:

(а) що стосується аспектів «інтелектуальної власності»:

звернути увагу відповідних органів влади на важливість діяльності ЮНЕСКО і ВОІВ (Всесвітньої організації інтелектуальної власності) в галузі інтелектуальної власності, визначаючи разом з тим, що ця діяльність стосується лише одного аспекту охорони традиційної народної культури і що

настійно необхідне проведення самостійної діяльності по охороні традиційної народної культури;

(б) що стосується інших пов'язаних з цим прав:

(1) забезпечити захист носія інформації, пов'язаної з традиційною народною культурою, як носія традицій (захист особистого життя і конфіденційності);

(2) охороняти інтереси збирачів з тим, щоб зібрані матеріали зберігалися в архівах в належному стані з певною методикою;

(3) вживати необхідних заходів для захисту зібрання матеріалів від їх навмисного неправомірного чи іншого протиправного використання;

(4) визнавати, що архівні служби є відповідальними за використання зібраних матеріалів.

Є. Міжнародне співробітництво

З врахуванням необхідності розвитку співробітництва і культурних обмінів, зокрема, на основі спільного використання людських і матеріальних ресурсів для реалізації програм розвитку традиційної народної культури, спрямованих на активізацію останньої і дослідних робіт, здійснюваних спеціалістами однієї держави-члена в іншій державі-членові, державам-членам необхідно:

(а) співробітничати з міжнародними асоціаціями, інститутами і організаціями, що займаються питаннями традиційної народної культури;

(б) співробітничати в галузі вивчення, поширення і охорони традиційної народної культури, зокрема шляхом:

1) обміну різного роду інформацією і публікаціями науково-технічного характеру;

2) підготовки спеціалістів, надання стипендій для поїздок і направлення наукового і технічного персоналу та матеріалів;

3) сприяння двостороннім чи багатостороннім проектам в галузі документації сучасних записів традиційної народної культури;

4) організації зустрічей між спеціалістами навчальних курсів і виробничих груп по певних темах, особливо по класифікації та

індексифікації даних про традиційну народну культуру і її вияви, а також про сучасні методи і техніку дослідження;

(в) тісно співробітничати з метою забезпечення в міжнародному плані для різних зацікавлених сторін (співтовариство чи фізичні або юридичні особи) дозволу користуватися майновими і немайновими чи так званими «суміжними» правами, що витікають із досліджень, творчості, композиції, виконання запису чи поширення традиційної народної культури;

(г) гарантувати державам-членам ЮНЕСКО, на території яких проводились дослідні роботи, право одержувати від відповідних держав-членів копії всіх документів, записів, відеофільмів, фільмів та інших матеріалів;

(д) утримуватися від будь-яких дій, які можуть викликати руйнування матеріалів традиційної народної культури, приниження її цінності чи створення перешкод для поширення і використання, незалежно від того, чи знаходяться ці матеріали в країні їх походження чи на території інших держав;

(е) вжити необхідні заходи для збереження традиційної народної культури від загрози, що виникає внаслідок збройних конфліктів, чи інших порушень громадського порядку.

Друкується за виданням:
Рекомендації ЮНЕСКО державам-членам про збереження фольклору. *Народна творчість та етнографія,* 1990, №2.

Микола Жулинський

Національні культури і проблеми глобалізації

Критична уява націй-аутсайдерів змальовує глобалізацію в образі шекспірівського Макбета, який здобув королівство ціною втрати душі. Адже теоретичні візії світових авторитетів надійно опанували суспільну свідомість постулатами про кінець історії, завершення протистояння великих ідеологій, вигасання епохи націй і національних культур… Безперечно, для таких візій та узагальнень були серйозні підстави. Невипадково наприкінці сімдесятих років XX століття «Римський клуб» проголосив ідею нового гуманізму, яка передбачала зміни сучасної культури світу.

І хоча проголошувалось чимало оптимістичних передбачень, які базувалися на тезі про своєрідний стрибок людства у розвитку світової духовної культури, проте реальні свідчення руйнації духовного середовища багатьох суспільств тим чи іншим чином адресувалися глобалізації. На жаль, створення «світової спільноти», заснованої на новому міжнародному порядку й системи взаємодії центрів, що діють на всіх рівнях людської цивілізації, після терористичної акції 11 вересня 2001 року стає проблематичним.

Західний світ із гнівом та подивом на грані шоку зреагував на ісламський світ, який не був включений у їхній уяві в нову – демократичну, цивілізаційну – світову структуру, в ту ж систему глобалізації, яка так вписується в американський спосіб життя, у виплекану, вирощену на фінансових дріжджах Північно-Атлантичного альянсу систему цінностей та пріоритетів. Світосприймання пересічного американця, почасти й західноєвропейського обивателя, одразу ж після 11 вересня відокремило світ західний, майже досконало цивілізований, від світу східного, вульгарно націоналізованого, проклавши уявний кордон між християнством і ісламом. І цей кордон переступити з кожним днем буде дедалі важче й важче, оскільки західному світові з його наднаціональними економічними й політичними структурами не дається модифікувати свою стратегію цивілізаційного розвитку в русло органічної взаємодії з ісламським світом. Очевидно, що терористичний виклик західній, а точніше, американській цивілізації не є конфліктом релігійним у плані протистояння ісламу християнській релігії. Проте мусульманський фундаменталізм ґрунтується на системі універсальних для мусульманського світу культурних цінностей, і це вже змушує адептів ісламського фундаменталізму протестувати тієї моделі глобалізації, базовим елементом якої є цінності західної цивілізації.

Активне впровадження, передусім через світову інформаційну мережу, глобалізаційного поступу США з демонстративним хизуванням перевагами західної цивілізації інспірувало роздратування й стимулювало нарощення настроїв безнадії та обурення в суспільствах третього світу, для яких розмови про технократичне, інформаційне, постмодерне

суспільство – велика ілюзія й водночас серйозна загроза втрати своєї ідентичності, врешті-решт, національного типу цивілізації.

Отже, проблема глобалізації вийшла на найвищу орбіту планетарної конфліктності, бо порушує найважливіше питання людства – перспективу світосистемності. Без рівноправного діалогу культур, без урахування духовного потенціалу і перспектив розвитку кожної цивілізації важко формувати ефективні механізми взаємодії суспільства в глобальному цивілізаційному поступі. Для нас, українців, формування державницького світогляду, опертого на патріотизм, на почуття національної гідності, національної гордості, на соціальну справедливість і загальнолюдську відповідальність за долю нашої планети, за духовність і моральність, є необхідною запорукою нашого цивілізаційного розвитку. Саме на основі рівноправного діалогу культур і цивілізацій можна виробити механізми взаємодії, діалогу й порозуміння в епоху глобалізації.

Чи не визначальною причиною цивілізаційного протистояння євроамериканської цивілізації та ісламського світу є відсутність ідеологічно сформованих систем цінностей і пріоритетів, які б могли стати базовими для ефективного діалогу з метою визначення реальних горизонтів нового цивілізаційного розвитку. Тільки у сфері ідеології й можливе формування такої універсальної системи цінностей. «Спроби деідеологізації» історії закінчилися провалом. Людям потрібен загальний духовний стрижень, який би визначив мету, сенс і смисл їх буття в світі, забезпечував їх духовну єдність, згуртовував діяльність, спонукав до соціально-практичної творчості, ідеологію, таким чином, аж ніяк не можна зводити до «ілюзій свідомості», своєрідного пустоцвіту на тілі культури. Вона є явищем більш глибоким і вагомим, складним і функціонально визначеним»[1], – стверджують автори колективного дослідження «Культура. Ідеологія. Особистість».

Не дивно, що з’являються зараз принципово нові ідеологічні доктрини. На жаль, більшість із них формується на релігії та агресивному націоналізмі, тоді як для глобального суспільства необхідні ідеології, вибудувані на історичних і культурних

[1] Губернський Л., Андрущенко В., Михальченко М. *Культура. Ідеологія. Особистість*: Методологічний аналіз. Київ, 2002. С. 195.

традиціях та на осмисленні сучасного досвіду на основі загальнолюдських цінностей.

Духовне знекровлення світової цивілізації очевидне. Національні культури як системи цінностей видозмінюються відповідно до вимог глобалізації, внаслідок чого розмиваються кореневі системи культурних конфігурацій. Очевидне вигасання духовного потенціалу «старих» цивілізацій, про що свідчать їхня ослаблена реакція на культурну «колонізацію» шляхом «масовізації» життя і культури. Висловлені свого часу О. Шпенглером і Х. Ортегою-і-Гассетом застереження щодо загрози регіональним або класовим субкультурам з боку такого явища, як «масова культура», на жаль, підтверджуються. Взаємодія людини з навколишнім середовищем за допомогою культури не тільки не поглиблюється, не гармонізується, а, навпаки, ускладнюється, обростає новими конфліктами – як екологічними, соціальними, так і морально-етичними. Невипадково бельгійський прем'єр Гі Вергофстадт звернувся до лідерів найрозвиненіших країн світу з відкритим листом, в якому закликав шукати відповіді на антиглобалізм, пропонуючи «глобальний етичний підхід одночасно до довкілля, професійних відносин і монетарної політики». Бельгійський прем'єр закликав «не гальмувати глобалізацію, а вміщувати її в етичні рамки, ось у чому проблема. Я б назвав це «етичною глобалізацією», – уточнив він, – трикутником, куди входять вільна торгівля, знання й демократія»[1].

Оскільки ідеологія фінансового успіху виступає сьогодні домінуючою, інспіруючою бізнес силою, вирощується тотальна, хижа квазіекономіка, яка ігнорує етику, мораль і розгортає свої темні крила на нові простори національних держав, що з'явилися на руїнах СРСР. Прагматичне бажання прискорити процеси технологізації, комп'ютеризації та лібералізації фінансово-валютної діяльності неминуче втягує нас у пащу нової глобальної субкультури – фінансової цивілізації. Світова економіка ще не є головним гравцем на нашому національному полі, але це проблема часу. Але вже зараз ми зримо бачимо, як світова економіка, поки що в особі російського капіталу, зазіхає на

[1] Манжерін В. Мислити глобально, діяти локально. *Дзеркало тижня*. 2001. № 44 (368).

систему управління українським суспільством. А що нас чекає в недалекому майбутньому? Очевидно, що економіка формує вже зараз визначальні політичні пріоритети в глобалізованому світі, а отже, економіка перебирає на себе функції ідеології. Постмодерний економічний універсум ігнорує кордони традиційної національно-державної системи, яка не може почувати себе активною в світі різноманітних співтовариств – інтеграцій. Формування нових геоекономічних просторів загрожує нівеляцією культурно-історичних ареалів, роль яких в умовах фінансової цивілізації пасивна. Вже зараз фінансова цивілізація як модерний Голем зазіхає на національно-державні суверенітети, ігнорує політичну рівність та закони міжнародного права.

На жаль, сьогодні важко говорити про «етичний глобалізм», бо антиглобалізм та його крайня форма – тероризм демонструють повне ігнорування моралі й етики, безглузду жорстокість і вандалізм. Що ж, кожна революція, а формування тотальної індустріальної цивілізації невипадково називають новою глобальною революцією,[1] неминуче призводить до руйнування культурних систем, до переривання культурних традицій, насильства, жорстокості, безмежного владарювання стихій зла.

Очевидно, що запровадження нової ідеології світового розвитку й нової форми соціальної організації – глобального корпоративізму – веде до глобального технотронного закабалення людської особистості і «виведення» її з органічної для її саморозвитку й самоздійснення національної системи цінностей.

Національні культури або цивілізації, за Е.-Б. Тайлором, здатні перед цим планетарного масштабу викликом історії організуватися, самостимулюватися задля самозбереження особистості, її творчої здатності до саморозвитку. Тільки національні культури спроможні вистояти в цьому навальному зіткненні з раціоналізмом і прагматичністю глобального технотронного Великого Модерну й уникнути гуманітарної

[1] Як узагальнив Збігнев Бжезінський, «Наша епоха не просто революційна. Ми ввійшли в фазу нової метаморфози всієї людської історії. Світ стоїть на порозі трансформації, яка за своїми історичними і людськими наслідками буде більш драматичною, ніж та, що була викликана французькою і більшовицькою революціями…».

катастрофи. Національні культури як цілісні системи цінностей, вирощених на дріжджах народної культури, моралі, знань, традицій, мистецтва, науки, філософії, вірувань, загрожені інтегруванням у нову глобальну субкультуру, в якій вони приречені на розчинення й знеособлення, на втрату свого цивілізаційного обличчя.

Ми, українці, жили в ідеократичній державі під космополітичною назвою СРСР, яка не лише ігнорувала, а й свідомо заперечувала національну ідентифікацію. А для України, як і для інших союзних республік, це означало руйнування внутрішньої структури суспільства, позбавлення імунітету, який би захищав націю від «зараження» бацилами вульгарного інтернаціоналізму та класово-ідеологічного знеособлення. А якщо враховувати інспіровані та впроваджувані більшовиками процеси секуляризації та втрати релігійного світогляду, то легко уявити, які плоди виростали на цьому, засіяному «російським комунізмом» ідеологічному полі. Найголовніше, що ми втратили, це тяглість традиції, її вирощення в історичному часі, національну культуру, яка так і не змогла пройти природний процес самоздійснення та можливість розвиватися, формуватися українській цивілізації. Наш духовно-культурний організм був настільки несформований, що й годі було говорити про творення на його основі модерної української цивілізації. Ми опинилися перед проблемою, яка не передбачає вибору – тільки складний шлях культурно-історичної творчості на основі власної культурної традиції та діалогу з відкритим світом з метою формування виразного цивілізаційного профілю.

Україна приречена в силу реалізації глобального, планетарного, геоекономічного проекту шукати свого місця і, ясна річ, не пасивного, а передусім авангардного, в складному процесі творення регіональних коаліцій та союзів. Найяскравіший приклад – ГУУАМ, де наша роль чи не визначальна, принаймні найбільш ініціативна. Це той приклад «нового регіоналізму», який є ефективним плацдармом для вступу в ЄС і, сподіваємося, водночас джентельменською відмовою від вступу до Євроазійського Союзу. Україна активно формує макрорегіональний геоекономічний простір у своїх

інтересах, і це вселяє надію на збереження України як національної держави.

Здавалося б, Росії ніщо не загрожує, проте там звучить стільки стривожених голосів, які пророкують втрату власної державності, що мимоволі починаєш замислюватися над істинними причинами проголошення тотальної тривоги. Очевидно одне, хвилює майбутнє Російської держави як великого суперетнічного простору, в ідеалі єдиної батьківщини народів, зцементованих одною великою ідеєю. І ця ідея є, вона має солідну історію і набула світобудівничої формули: «Москва – Третій Рим».

Росіяни не соромляться говорити про вселенське покликання Росії, про свою відповідальність за «духовні перспективи сучасного світу в цілому», про особливі права російської нації як титульної нації в сучасній Росії, про велику духовну місію Росії у відродженні тотального, начебто здеморалізованого світовим ліберальним гегемонізмом Заходу. Отже, на їх думку, необхідна альтернатива, яка здатна народитися лише в лоні великої традиції. «У Росії є така традиція: це християнство, візантизм, православ'я».

Те, що ми і росіяни перебуваємо зараз у небезпечній зоні національної та цивілізаційної кризи, важко заперечити, але як вибудувати свою власну, якісно нову ідентичність як активного повноправного суб'єкта історії, як мобілізувати суспільні настрої на ефективне державне самоздійснення, де шукати моральні резерви й духовні сили для переборення суспільної апатії, моральної розгубленості й духовної анемії, які паралізують національну волю, ослаблюють дух народу і не дозволяють ефективно перетворювати культурні цінності в енергію самореалізації людини і нації?

Ясна річ, мова йде про національну ідею як ефективний фактор консолідації українського суспільства, але найдосконаліше з теоретичної точки зору її визначення не наближає до реалізації цієї ідеї. І знову ж, ми в цьому не одинокі. Відомий російський політолог і філософ Олександр Панарін констатує: «Про актуальність великої національної ідеї сьогодні твердять представники всього політичного спектру Росії – від комуністів – до єльциністів».

Справді, говорять багато і в Україні, і в Росії, але переважна більшість тих, хто прагне сформувати велику національну ідею для нової Росії, сходиться на традиційній імперській формулі: «Москва – Третій Рим». Її реалізація передбачає звернення до власної цивілізаційної традиції, заповіданої Візантією, оскільки, як стверджує Олександр Панарін, «Росія ж одержала римський принцип із рук християнської, православної Візантії».

Одна справа сформулювати й обґрунтувати національну ідею, інша, і більш важлива – реалізувати. І тут з'являється в російських політологів історичний ключик – «Візантійська Співдружність Націй». Звучить величаво, зразу ж напрошується аналогія з «Британською Співдружністю Націй», а головне, імперська уява малює засновану Костянтином Великим християнську Візантію, яка протистояла республіканському, язичницькому Риму, спадкоємцями якого є тепер Захід і США. Отже, Росія, твердять апологети формули «Москва – Третій Рим», успадкувала велику християнську традицію Другого Риму – Візантії, тому їй далі призначено стати Третім Римом. Але виникає перед ідеологами Третього Риму вкрай складна проблема, як бути з Україною, яка не може не враховуватися, коли мова заходить про візантійську спадщину, про християнські традиції тощо. Що ж, вихід є, і його пропонує від імені Російської академії державної служби при президенті Російської Федерації Андрій Окара, а саме: вибудова альтернативного Європейського Союзу «цивілізаційного простору, здатного повернути баланс сил на континенті – «Європи-2» – збирання в нього близьких в цивілізаційному відношенні держав»[1].

А щоб приспати пильність України, яка має, за їх задумом, стати формотворчим суб'єктом нової держави-системи на зразок Європейського Союзу, Китаю, США і в минулому СРСР, то їй пропонують роль «подвійного (Київ-Москва) центру східноєвропейської Ойкумени».

Як бачимо, знову розчинення національного суверенітету в ефемерній Співдружності східнослов'янських народів із метою протистояння начебто бездуховній, аморальній, вестернізованій Європі під заманливими гаслами збереження за умов глобальної

[1] Окара А. Европа-2. Альтернативный проэкт для Украины и России. *Киевский Телеграфъ*. 2001.

конкурентної боротьби державності, власних національних культур, геополітичної та макроекономічної суб'єктності. І все це подається під відомим, виготовленим в умовах Російської імперії, ідеологічним соусом, головним ідейним компонентом якого є збереження російського православ'я як символу візантійської спадкоємності перед агресивним вторгненням у стародавній ареал слов'янства – в простір Київської Русі, в стратегічний район гирла Дунаю, Чорного моря – латинства.

Зарядженого тоталітарними ідеологами на зразок «Захід – ворог СРСР», а отже, й нової Росії, російського обивателя зразу ж залякують, відкриваючи «істинне» обличчя його ворога: «На наших очах Захід втілює вже неприховану мету всього XX століття – нищення великодержавності і російської історичної особи в усіх їх геополітичних і духовних вимірах». А найбільшою втратою, якої зазнала велика Росія, є, на переконання Наталії Нарочицької, відрив Києва від Москви, що є начебто наслідком в світлі релігійно-філософських основ історії багатовікового наступу латинства на православ'я. Вихід один: відновлення Візантійської Співдружності Націй – і Київ знову в обіймах Москви як Третього Риму.

Та ви запитаєте: «А при чому тут глобалізація?» Ясна річ, глобалізація – це привід закликати під знамена відродження великої Росії як спадкоємиці Візантії усіх тих, хто не може і не хоче змиритися з розпадом СРСР, втратою Росією ролі супердержави і не готовий до діалогу з демократичним Заходом.

Безперечно, глобалізація – явище складне, неоднозначне, загрозливе для молодих національних організмів, які ще не встигли витворити надійну систему захисту і самозбереження.

Німецький політолог Ганнс В. Мауль, змальовуючи конфліктуючі формації майбутньої геополітики та окреслюючи «стратегії виживання» національних держав, узагальнює: «Світ глобалізації – це світ чіткого та все нерівнішого розподілу благ та життєвих шансів, розмитих і водночас дуже неврівноважених співвідношень сил та влади, це світ чітко виражених, тенденційно антагоністичних культурних і ідеологічних відмінностей.

Значення культури та ідеології полягає в їхній ролі в процесі пошуку ідентичності[1].

Щоб уникнути тотального підкорення глобальним технотронним світом і зберегти себе як носія певних національних традицій, цінностей і уявлень, людині необхідно мати систему самозахисту, якою є культура, духовність, мораль, традиція[2]. Та забезпечити збереження, розвиток і вдосконалення цієї системи самозахисту особи, а отже – самої цивілізації може лише національна держава, яка повинна зберегти за собою значення як стратегічна інстанція і посередник у діалогічному процесі пристосування до умов глобалізації. Тільки нації-держави володіють тим комплексом солідарної відповідальності і правових гарантій, який забезпечує і зобов'язує збереження і розвиток мови, літератури, науки, релігії, народних традицій, історичної пам'яті, мистецтва – всього того, що ми називаємо національною культурою. Більше того, *«національна держава є необхідною умовою світової свободи і гармонії»*[3], бо на сьогодні це найдосконаліша форма організації і забезпечення життєдайності нації. Саме тому на національну державу і покладається функція центральної політичної інстанції в умовах супернаціонального розв'язання ідеологічних, релігійних, етнічних чи національних проблем і конфліктів. Вихід національних культур на планетарний простір діалогу з метою гуманізації глобального партнерства й соціальної солідарності, від загрози уніфікації та стандартизації людини і цивілізації повинен бути ініційованим і забезпеченим саме національними державами.

Самостійне історичне буття будь-якого народу може реалізуватися за умов вільного цивілізаційного самоздійснення, гарантом якого є духовність, культура. А збереження і розвиток культури, духовності визначальним чином залежить від рівня організації і функціонування національної держави. Для України, яка стоїть лише на порозі формування національної держави,

---

[1] Мауль Г.В. Геополітика 21 століття: яке майбутнє чекає національні держави?. *Deutschland.* 1999. № 6. С. 27.

[2] Див: Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала. Київ, 1999; Жулинський М. Духовна спрага по втраченій Батьківщині. Київ, 2000; Дзюба І. Спрага. К., 2001; Білоус О. Глобалізація і національна стратегія України. Броди, 2001.

[3] Smith A. Theories of Nationalism.. N.Y., 1973. P. 358.

вкрай важливо зберегти власну культурну ідентичність та ефективно вести інтеркультурний діалог. Уже сьогодні українське суспільство затопила споживацька техногенна субкультура; ми зримо бачимо, як російські мас-медіа окупували національний інформаційний простір, і як ними розмивається культурна, мовна, релігійна, морально-етична унікальність української нації, як різко деформується національний культурний горизонт і ослаблюється духовна та моральна потуга нації. А все це не дозволяє українській культурі брати активну участь у формуванні національного неоекономічного континууму, виходити на пріоритетне місце в цивілізаційному діалозі задля увиразнення перед усім світом свого національного образу, свого цивілізаційного «я». Тільки в системі національної держави нація здатна зберегти свій образ, відкрити його світові та забезпечити свободу творчого самоздійснення людини. Свобода і незалежність – гарант розвитку культури, а без культури немислиме цивілізаційне майбутнє.

Отже, свобода, є головною, визначальною передмовою того, щоб вільна людина могла бути носієм культури. А культура творить цілісну людину, здатну до формування цивілізаційної системи влади. Цивілізована система у формі національної держави спроможна витворити необхідні для самореалізації особливості умови, розвинути та реалізувати її індивідуальну духовну свободу й вийти на рівень міжцивілізаційного культурного діалогу задля розвитку й гармонізації людської цивілізації. Тільки за цих умов і можна говорити про гуманізацію технотронної епохи, про людський вимір та людське обличчя глобалізації, про «етичний глобалізм», про врешті-решт формування гуманітарної глобальної цивілізації.

Друкується за виданням:
Жулинський М.
Національні культури і проблеми глобалізації. *Слово і час.* 2002. № 12.

Михайло Грушевський

Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання

Між завданнями і обов'язками цивілізаційної держави звичайно рахується також і береження та роблення приступним для досліду і вивчення культурних вартостей, які служать або можуть послужити до пізнання краю та її людности, їх сучасного і минулого життя. Іще з часів «просвіщенного абсолютизму» ввійшло в звичай і державний обов'язок творення музеїв і обов'язок збирання до них усяких природних та історичних раритетів і курйозів, котрі можуть придатися до науки, охорона вимираючих родів звірят та рослин. Пізніше з цього розвиваються ідеї охоронних парків, нерушених працею людини заповідників і т. д. – включно до визначних своєю красою і оригінальністю феноменів природи і краєвидів. Американська Унія системою резервованих для тубільців територій зберегла до наших часів в життєвім стані фрагменти примітивного населення, їх мову, культуру й побут і зробила їх приступними для всебічного соціологічного і історично-культурного дослідження і т.д.

Від старої держави цю спадщину приймає нова соціалістична, прикладаючи всі старання не тільки для того, щоб в цілості заховати перебрані лишити це пізнішим часам, багатшим технічними і науковими засобами. Зате існують знов такі сфери, де всяке гайнування часу, відкладання на пізніше збирання, дослідження та консервування останків старого життя безсумнівно являється непростимою провиною перед будучими поколіннями, і вона всім тягарем своєї відповідальності лягає на державні установи, – оскільки вони в своїх руках концентрують всяку культурну ініціативу, всі засоби і можливості науково-дослідної праці!

Таким от добром являються всякі пережитки старої техніки, продукції і господарства, які ще тримаються на поверхні землі в різних глухих кутках нашої території, ще не вповні захоплених більш інтенсивними, краще удосконаленими формами й методами продукції, або припадком доживають свій вік серед новіших знарядів і приладів, як підсобний елемент в інвентарі,

зберігаються з пієтизму до батьківських пам'яток, чи просто через недогляд криються де-небудь у купах старого зужилого, непотрібного господарського терміття. Кожне десятиліття кожний навіть рік робить тут жахливі спустошення, котрі нічим не можуть бути заступлені ні нагороджені, особливо після того великого струсу, пережитого народнім життям в останніх роках – під час світової війни і виходу на фронт мільйонів нашої людности, однаково з культурніших і найбільш відсталих місць, і за пізніших революційних бур, громадянських війн і нового соціального й економічного будівництва. Перебування на фронтах, в полонах, в концентраційних таборах, на роботах в різних краях вищої культури, праця чужих полонених на наших ланах, фабриках і майстернях, революційна і соціалістична агітація, участь в радах, комітетах, колективах – поставили навіть найбільш консервативний елемент нашої людності навіч з новими формами господарства, поліпшеними технічними методами, удосконаленими знаряддями, поступовішими поняттями і поглядами. Вони наповнили їх уяву, думку і досвід безконечним рядом нових ідей, аспірацій і планів, і під їх натиском летить в огонь старе знаряддя, касуються перестарілі форми техніки і господарства, давні навички і методи праці, зв'язані з нею обряди, вірування і практики, і разом з корисними здобутками творчої енергії жалісно гине цінний з культурно-історичного погляду матеріал технічної археології, останки старого господарства, документи пройдених, перейдених і засуджених на забуття, але важливих для історії матеріальної й інтелектуальної культури примітивніших форм продукції й економіки.

Очевидно, що державні органи, які з одного боку, повинні підтримувати всі змагання нашого люду до досконаліших і видатніших форм і методів продукції й господарства, – так з другої сторони, мають обов'язком підхопити останки старої техніки і форми старого господарства, щоб зафіксувати і зберегти в можливо повних і докладних взірцях для наукового досвіду і для свідомості нових поколінь пройдені форми господарства, образи цих вислужених, але й заслужених помічників людської праці, цих інвалідів техніки, які стають непотрібними в

організації праці, але повинні мати своє місце в історичній галереї, в музеї нашої краєвої культури і продукції.

На превеликий жаль, ми досі не маємо чогось такого, навіть в приближенню, хоч декотрі з наших етнографів чимало потрудилися над збиранням українського матеріалу для чужих збірок, за недостачею своїх. Так в 1880 і 1890-х рр. пок. галицький етнограф Вол. Шухевич, знавець Гуцульщини, зібрав колекцію гуцульського побуту, техніки і народного мистецтва для львівського музею краєзнавства ім. графів Дзєдушицьких, заложеного гр. Вол. Дзєдушицьким. Пок. Ів. Франко з Мих. Зубрицьким, прегарним знавцем Бойківщини, й інших місцевих знавців народного життя, зібрали колекцію пережитків сільського господарства для віденського музею народознавства, фундованого одним з австрійських принців і організованого німецьким етнографом Габерляндом. Пок. Ф. Вовк, при підмозі членів львівського наукового т-ва Т. Шевченка, зібрав прегарну колекцію для етнографічного відділу петербурзького, теп. «Русского» музею, в котрім був консерватором. Інший заслужений наш етнограф Мик. Янчук працював для етнографічного відділу (т. зв. Дашковської колекції) Московського Рум'янцевського музею, котрим завідував і т.д. По наших же музеях існували, або й не існували, – тільки невеличкі колекції, доволі припадкового характеру, різної господарської археології – котрим найчастіше бракувало ще й відповідного приміщення, як найменш показному і модному матеріалові, котрому не надавалось майже ніякого наукового значення, а в кожнім разі – не надавалось такого, якого він варт.

Розуміється, те, що могло б бути в якійсь мірі витолковано умовинами нашого життя 20–30, чи навіть 10 років тому, – являється кричущою аномалією, що ми і досі в Українській Рад. Республіці, де дослід робітничої і селянської праці повинен займати центральне місце, не маємо такого «Музею Праці», чи «Музею Народного Побуту», де на тлі розвитку засобів техніки і форм господарства був би представлений розвиток народного життя в його побутових формах. Я вважаю, що це крайній час, аби на місці скромного Етнографічного Кабінету Академії Наук, де силами співробітників, без усяких спеціальних засобів і дотацій, збирається різний матеріал нашої сільськогосподарської

археології, постав відповідно закроєний, на широку ногу поставлений такий-от музей-городок, який би не в вітринах (а ще гірше – в неприступних звичайному смертному оку коморах та складах, де найчастіше досі спочивали такі речі), а в відповідній обстановці була б представлена еволюція людської страви, одежі, житла, знарядь праці і техніки праці. Аби екскурсант побачив перед собою і різні форми захисту – почавши від примітивного шалашу, прихапцем спорудженого для охорони від спеки чи дощу, від огорожі від звіря, призначеної для себе чи худоби, до дерев'яної хижі, чи колиби, землянки, бурдея, глиняної ділянки і нарешті – до вповні культурної хати. І асортимент ловецьких приладів – знов-таки не на музейнім столику, а так як та лапка чи принада стояла в натурі. І примітивне огнище, і сховок для припасів. Мусить бути показана модель – натуральної великости – і печери, викопаної в лесі, котрих класичним осередком був і зістається Київ, з останками їжі, огнища і з усім знаряддям, і глиняна мазанка т. зв. трипільської культури, зі своїми робітнями, святощами, похоронними коморами, з асортиментом своєї мальованої і різьбленої кераміки, і з самою робітнею, де той посуд робився і випалювався – все, що так добре стало звісно завдяки розкопкам 1890-х рр. Дякуючи новішим відкриттям в техніці кам'яної доби, зробленими американськими етнологами на живих індіанських пережитках, тепер може бути в усій повноті розгорнена картина неолітичної техніки, ілюстрована багатими прикладами, напр., Овруцького Полісся, а в бідніших формах і палеолітична техніка Гонців, Мізеня, Кирилівської вул. Повинно бути реконструйоване і мандрівне шатро чужоземного металіста-бронзівника, асортимент повного знаряддя, рухомий горн і майстерня направок. Має бути дана і модель примітивної шахти і образ добування і перероблення металу, і поліська залізна руда, з картиною добування металу з місцевих торф'яників, і тогочасна кузня з усім набором інструменту. Між місцевий ловецько-хліборобський побут вріжеться й ятка мандрівного купця з грецьким чи арабським крамом, і пристанок північних вікінгів з арсеналом скандинавської зброї, зі взірцями північних виробів, включно до рунічного монументу на згадку якого-небудь страченого в дорозі товариша зброї – хоч би модель могили на о. Березані. А раз

пущена в цім напрямі реконструкційна праця, певно, приведе незадовго і до реконструйованого городища з його укріпленнями і будинками боярського двору, княжого терему. Київ з його околицею настільки багатий такими останками різних епох, що тут можна-б реставрувати й печеру, і городище, і княжий двір; але я думаю, що було б вандалізмом реставрувати для цього старі будівлі! Моделі мусять бути дані нові, можливо типові, і вже по огляді їх екскурсія огляне автентичні останки тої чи іншої категорії: після реставрованої будови ці бідні автентичні останки оживуть в її уяві в своїх колишніх барвах, об'їдені віками тощі скелети обростуть м'ясом і покровами, і встануть в усій яскравості колишнього життя.

Тим самим методом повинні були б бути представлені й пізніші епохи в їх найбільш типових і яскравих взірцях побуту, пластики і монументальних пам'яток, – не ганяючись за розкішшю чи мальовничістю і не забуваючи в інтересах зовнішньої декоративності менш показного, але більш важного і сущного для пізнання дійсних підстав побуту і культури, – та не поминаючи і того, що дає собою найвищі верхи творчого досягнення даної доби.

В 1911 р. я мав нагоду оглядати в Римі історичну панораму Італії, споряджену під час світової вистави. Вона мала на меті доповнити пам'ятки мистецтва Риму моделями всього найбільш характеристичного і цікавого, що знаходиться в Італії поза Римом, а ілюструє історію її культури й мистецтва. Зроблено це було незвичайно ефектно, мальовничо, а при тім – інформативно і переглядно. Екскурсант в цім історичнім городі на кількох гектарах ґрунту справді міг в типових образах побачити найважніше, що дає Італія для пізнання розвою її культури і мистецтва. Гарно зроблені моделі запечатували в його уяві в яскравих, виразистих образах цю величаву історію безмірно краще, вимовніше і тривкіше, ніж це могли зробити якісь атласи, музеї і навіть оглядання на місці, – бо там дуже часто найбільш характеристичні і важкі риси пам'ятки губляться серед пізніших додатків і сторонніх деталей. От чогось такого, тільки в ширше взятій історичні перспективі, хотів би я й для України. Те, що в римській виставі зроблено було протягом кількох місяців, – тут для такого постійного музейного городка, як я вище казав, може

робитись поволі, роками і на роки, для постійного вжитку! Ставитись основно і фундаментально, в рамах поставлених ширше – аби лише був для того уставлений постійний бюджет і вироблений постійний план.

Може б і якась вистава могла пришпорити і прискорити таку реконструкційну роботу! Була б дуже ефектна панорама, інтересна не для самих тільки українців, але і всього культурного світу: побачити в такій виставі історію матеріальної культури, техніки і господарства, з його історично-мистецькою надбудовою, як це все розвивалось на такій інтересній ділянці світового життя як наша Україна, від найдавніших слідів людського життя до наших часів. Тому, думається мені, що коли будуть пройдені і переможені нинішні економічні і всякі інші труднощі, нічим би іншим не можна було б краще показатись нам перед цивілізованим світом, як таким історичним образом своєї цивілізації: історії техніки, господарства, побуту і мистецтва, від найраніших пам'яток палеоліту до першого розквіту української культури в київській добі, і далі, через часи литовсько-польські і козацькі до нинішнього державного, культурного і економічного будівництва. Побачити було б що! Пам'ятки візантійських і романських впливів, готики і відродження, бароко і рококо в їх українських переробках: вплетенних в барвисту течію українського народного мистецтва, давнішого і новішого, включно до сучасної етнографії, з усім їх незрівнянним багатством, многостороннім синкретизмом і оригінальними народними досягненнями, дали б панораму незвичайного інтересу!

Але під цією ефектною, барвистою надбудовою, відповідно нашому нинішньому розумінню, мусіли-б бути з усією виразністю і багатозначністю розгорнені її менш показні скромні і сірі в вигляді, але тверді і міцні, основні в своїм значенню, підвалини розвою господарства, техніки і хазяйства сільського і міського, форми сільськогосподарської продукції і ремесла, далі виробництва міського, торгівлі, класового розподілу продукту, контрасти різних соціальних типів ужиткування і споживання: розкоші і комфорту владущих, убожества і невгасимих культурних потреб владомих, їх культурного голоду, – та й самі побутові форми панування і володіння.

Так взята і освітлена історія господарства, побуту і культури дала б дійсно не в абстрактних словесних образах, а на конкретних матеріальних предметах і доказах історію народного життя, її нерва і душі: праці, – різнорідних її відмін і змін продукції. Аж у такій живій перспективі історії побуту й історії праці знайшли б відповідне пояснення і виступили у всім своїм значенню багаті монументальні пам'ятки Києва, культурно-історичні та мистецькі вартості, згромаджені тепер в київських та столичних музеях, вирвані в них з суспільного зв'язку і відокремлені з реального історичного процесу.

Коли поруч Київської Софії, Михайлівського й Кирилівського монастиря, Лаври, Братства, подільської старої кафедри, академії стануть моделі Чернігівського Спаса, П'ятниць, Іллі, канівського св. Юрія, овруцького св. Василя, галицького св. Пантелеймона; поруч реставрованої моделі Київських Золотих воріт – вежі Холма і Кам'янця на Лосні, луцькі і кам'янецькі фортифікації; коло ренесансових і барочних будов львівських, Богданова церква, чернігівський «Мазепин Дім» і все інше монументальне багатство України, аж тоді знайде воно своє історичне освітлення і, заразом промовисто засвідчить культурно-історичну єдність Української землі й її народу. І з другого боку, – визначиться відповідне місце цій культурі «верхніх десятків тисяч» в масовім економічнім і культурнім процесі цієї землі: досягнення десятків і сотень на тлі праці мільйонів.

Тільки вже тепер зараз і негайно, треба приложити енергію, працю і засоби для того, щоб цю досі тільки загально окреслену, на підставі літературного та юридичного матеріалу – схему еволюції народного господарства, техніки і культури має виповнити таким же реальним, різностороннім і багатим матеріалом, як досі це робилося головно тільки для історії мистецтва, монументального і практичного.

От я й повертаю тут до того, з чого почав. З огляду на швидке зникання останків старого хазяйства і техніки, їх знаряддя і методів, держава та її органи повинні негайно приступити до обслідування цих пережитків і збирання останків старого знаряддя. Всі державні апарати, зв'язані з селом, повинні поучити своїх представників і агентів про вагу і негайність цієї

справи, зложити на них обов'язок помогти її переведенню і по змозі самим брати в тім участь. З участю їх, і всякого роду культурних робітників села: учителів, агрономів, кооператорів, лісового, водного, дорожнього, фабрично-заводського і всякого іншого персоналу, – з людей хоч трохи освічених, але головно відповідно розвинених і охочих до такої роботи, при участі інтелігентнішого селянства, робітництва і всякого стану людей, мусить бути утворена густа сіть кореспондентів-збирачів, обсерваторів і записувачів, заінтересованих ідейно, а в деякій мірі і матеріально, в успіхах своєї роботи. За поміччю спеціальних інструкторів, періодичних курсів по дослідженню народної техніки і культури, та спеціальних підручників, інструкцій і квестіонарів, ця сіть місцевих кореспондентів повинна неустанно виховуватись, підійматися в розумінню ширини і глибини обслідування. Спеціалісти-етнографи, історики культури, техніки й мистецтва, соціального побуту і права, за поміччю світового соціологічного досвіду, мають намічати головні завдання цього обслідування і крок за кроком його деталізувати. Заразом та спеціальна технічна місія, що вестиме організацію музейного городка, зі свого боку даватиме спеціальні завдання дослідникам і збирачам прогалин в наявнім запасі матеріалу, який виявиться при укладанню перспективи типових взірців продукції, господарства і побуту, котру вона буде конструювати для загального образу історії життя і праці.

Робота велика, і завдання – аби його порядно виповнити, так щоб не стягнути від будучих поколінь докору за злочинне занедбання його, – доволі таки тяжке і складне. Воно вимагає інтенсивної помочі державних органів, і не тільки грошової і організаційної, але і науково-дослідної, популяризаційної, і знов-таки агітаційної. Правда, наші старші етнографи, економісти й історики культури, як Зібер, Єфименко,Чубинський, Русов, Вовк і ін., вже від початків 1870-х рр. почали роботу на сім полі, і викладали дуже цінні, особливо як на свій час, інструкції по деяким галузям історії техніки, побуту і соціальної економіки. Проте одно осталось таки недоробленим, інше потребує тепер ґрунтовного доповнення, або й перероблення, з огляду на поступи зроблені загальною наукою в останніх десятиліттях. А й те, що заховало свою вартість (як напр., показчики,

виготовлені Вовком для львівської етнографічної комісії або вказівки, дані ним в огляді укр. побуту в II т. видання «Украинский народ в его прошлом и настоящем»), все вимагає передруку і розповсюдження в загальноприступних виданнях, бо ж ті видання, де воно свого часу з'явилось, тепер стали зовсім або майже неприступними, а кореспондентам на місцях інструктивний і інформативний матеріал мусить бути даний до рук в дарових виданнях. Отже все доцільне повинно бути переглянуто, передруковано і доповнено наново всім потрібним.

Щоб все це могло бути підняте і пущене в рух, неминуче потрібно, щоб в свідомість керуючих державних органів увійшло переконання, що мова йде про справу державного значення: про один з культурних обов'язків перед своєю суспільністю, нинішньою і будучою, від котрих держава не може ухилитись. При тім – що це обов'язок такий, що гаятись і відкладати його ніяк не можна, супроти швидкого зникання матеріалу**.** Тому при недостачі у держави матеріальних засобів на негайне переведення цілого плану в його широті, приблизно як я його накреслив, може бути дискусія над тим тільки, що з того мусить переводитись зараз, а що може бути розложена на роки.

Очевидно, праця збиральна і дослідна мусить бути проведена негайно, а так само і вся інструктивно-інформативна робота. Приготовлення відповідної літератури й підготовлення інструкторських і кореспондентських кадрів стає на найближчу чергу і вимагає дотації й організації тепер же зараз.

Але поруч дорогоцінних документів до історії матеріальної культури, в народній масі, особливо в верствах і місцевостях слабше захоплених новою міською культурою, залягає не менш цінний, але ще більш крихкий і зникомий, без порівняння делікатніший і на культурні зміни чутливіший матеріал по історії культури інтелектуальної. Це передусім сільськогосподарський календар, і зв'язана з ним емпірична агрономія: космічні поняття, почасти випроваджені колись нею ж таки, почасти віддані іншим процесам примітивної психології; далі – обрядовість, що супроводить всі моменти господарського, родинного й суспільного життя людини; саги і легенди, що пояснюють і санкціонують її; мораль і право, що нормують відносини колективу; нарешті поетичні: ліричні, епічні і драматичні (ці в

зародкових, розуміється, формах) перетворення індивідуальних і колективних переживань і уявлень. Загалом уся інтелектуально-естетична надбудова, яка виростає з економічних господарсько-продуктивних відносин, але в вищих верствах своїх, чим далі тим більше і ширше комбінується не тільки з пережитками попередніх стадій життя свого колективу, а і з міжнародним обміном, по аналогії і асоціації, і дістає в цих комбінаціях свої власні опорні точки, які надають її існуванню і розвоєві деяку самостійність від продуктивних змін. Загально-соціологічне спостереження (чи то звуть часто – соціологічний закон) говорить, що ця інтелектуально-естетична надбудова завдяки отсій частинній самостійності не йде в парі з економічно-соціальними змінами, відстає від них і через те в своїй ідеології відбиває не раз давно перейдені економічні стадії свого окруження, а з другого боку – такі є давні стадії переживань інших впливових колективів. Але з другого боку, з тим як одмирає соціально-економічна база такої надбудови, її спадщина схематизується, скорочується, тратить поволі свій багатий зміст і зводиться до тощого і бідного кістяка – який нарешті кришиться і руйнується під тими різнородними наверствуваннями нових тем і мотивів, своїх і чужих, що на нім осідають.

Бачили ми, напр., як ті різкі політичні й соціально-економічні зміни, пережиті українським народом протягом XVIII–XIX: скасування гетьманщини, Січи і козацького устрою, розділ Польщі, ліквідація кріпацтва, – ослабили і до найзагальніших мотивів звели всю безконечно-багату, барвисту і незвичайно розгалужену поезію козаччини, що була захопила, перетворила і почасти покрила і приглушила, почасти змінила старіші поетичні верстви і цикли. У другій половини XIX в. майже без останку вимер козацький епос: з дум остались тільки деякі моралістичні теми, з історичних пісень – головно т. зв. нижчі епічні пісні, або балади; майже перевелись пісні гайдамацькі, пісні про зруйнування Січи, пісні чумацькі; козацькі мотиви взагалі – ледве живі, зведені до чисто декоративних мотивів. Така ж редукція традиційних мотивів відбувається в репертуарі обрядовім, в епосі – сазі і казці. Безмірно збідніла обрядовість – ритуали, скажімо, новорічні, весняні, великодні, весільні, похоронні; страшенні спустошення поніс весь святочний

річний народний круг (Festjahr). Порівнюючи етнографічні образки, схоплені в Центральній або Східній Україні в першій половині XIX в., з нинішнім станом, знаходимо тільки слабкі фрагменти! По аналізі мусимо думати, що той величезний економічний й ідеологічний переворот, який маси пережили протягом останнього чверть століття, в Центральній і Східній Україні приведе майже до повного знищення стару народну поезію, обряд і світогляд, і поробить величезні спустошення, навіть в найбільш законсервованих, найменш приступних місцях – в Північній і Західній Україні. Всяке затягнення, проволікання стає небезпечним: нема часу!

Бо треба мати на увазі, що в порівнянні навіть з побутовим матеріалом: по історії господарства і матеріальної культури взагалі, матеріал фольклорний дуже легко підлягає коли не повному знищенню, то такому обіднінню, котре межує з повним знеціненням його. Кінець кінцем якесь господарське знаряддя або держиться – або пропадає, але поки держиться, то воно говорить про себе і про певний продуктивний процес чи певну форму матеріальної культури ясно і повно. Фрагмент орнаменту чи твору народного мистецтва може говорити також виразно, як цілість. Але обряд, переказ, пісня, збідніла, деградована, зведена до голої схеми, уже не скаже того, що говорили її поетичні деталі, її оповідальні подробиці, її варіанти. Бо важний не факт існування обряду, чи переказу, чи пісні, а те, як вони виглядали колись, як оповідали свою тему, в якій формі. Не раз така подробиця оповідання, деталь форми раптом відкриває перед нами цілу складну, широко розгалужену, не знать як давніми обставинами чи зв'язками витворену чи передану систему: філяцію* *(залежність між текстами),* комбінацію мотивів, і являється першорядним культурно-історичним документом, незмінним і неоціненим в своїй вартості. Коли даний фольклорний акт чи поетичний твір буде охоплений не з цією подробицею, а пізніше, коли ця подробиця випаде і забудеться, а зостанеться позбавлена цих деталей схема, кістяк, рудимент, – можливо, що він і не дасть ніяких натяків на ці культурно-історичні факти, котрі він відкрив перед дослідником ще сорозмірно недавно!

З другого боку, отся обставина, що тут в поетичних творах в широкім значенню слова, особливо *не що, а як*, вимагає переведення збирання цих пам'яток в особливо широких розмірах, особливо густою сіттю. Коли варіанти мають не раз таку самостійну вартість або тільки зібрані разом у великім числі дають можливість реконструкції напівзабутого, знищеного, до крайності схематизованого архетипу, то ясна річ, що тут ніяким чином не можна вдовольнитися тим, що от, мовляв, такий чи інший фольклорний документ уже вхоплений в своїм типовім вигляді, тому можна про варіанти його й не дбати. Ми в цім моменті не можемо знати, які подробиці цього обрядового акту чи поетичного твору будуть мати вартість, з якого погляду вони будуть оцінені колись істориком поетичної творчості, чи істориком мислі, чи істориком інтернаціональних впливів. Досліди в цім напрямі, які ведуться в світовім зв'язку, можна сказати, – з дня на день відкривають все нові перспективи, все нові точки погляду, і те, що десять-двадцять літ тому могло здаватись просто «грою уяви», тепер стає не раз дорогоцінним зв'язком в якому-небудь ланцюгу культурної революції або інтернаціональних взаємовідносин. Річ зрозуміла, що дальші студії в цім напрямі, які власне тепер подекуди тільки починають розгортуватися, обіцяючи незвичайно важні придбання нашому розумінню еволюції людської мислі, творчості, естетично відчування (згадати, напр., працю Леві-Брюля, по історії примітивного мислення, досліди Дюркгеймової школи соціологів у сфері історії культу і релігійні гадки, і под.), – відкриють в нашім матеріалі такі елементи, установлять для його студіювання такі точки погляду, котрі для нас навіть не існують. Тому було б помилкою ставити завдання так: зібрати все, що може мати вагу для наукового досліду, так як він ставить свої проблеми в нинішнім часі. Ні, очевидно, – треба збирати все, що скільки-небудь характеризує стару психіку, старий світогляд, стару словесну творчість, хоча ми в даний момент не могли б знайти наукового вжитку для цього матеріалу. Це так, як з матеріалом архівним. Його звичайно викартовувано: вибрано матеріал з наукового погляду інтересний, а решту продано на фабрики і в крамнички «на масло». Тим способом збережено може яку десяту, соту частину, а решту знищено – як невжиточну для

науки. Але ж бо критерії цієї ужиточности змінялись! Сто літ тому важним для науки матеріалом уважавсь той, що говорить про політичні події, державні справи, високі особи; завдань історії побуту, господарства, економіки, життя трудящих класів, масових обставин їх існування «наука» не знала, і матеріал безмірно цінний для нас тепер з цього становища, тоді нищився без усякого вагання. Річ очевидна, що те саме може бути і з матеріалом фольклорним: те, що тепер нічого не говорить уяві дослідника і принотовується запопадливим збирачем часу тільки хіба «для повноти», може з часом заговорить сильно й промовисто для дослідників, озброєних новими методами фольклорного досліду, новими підходами до історії людської мислі, чуття, творчості. Так, напр., як набирають незвичайної ваги які-небудь єзуїтські місіонерські записки або адміністративні повідомлення XVII–XVIII вв. для сучасного фольклориста, який вишукує в них відбиття, фрагменти, вказівки на давно завмерлі тепер, віджиті й забуті факти життя – іноді цілком вимерлих уже племен.

Треба зберегти для майбутнього досвіду якнайбільше фольклорного матеріалу, взятого якнайширше з різних точок погляду, можливо найчисленніших. Але тут не можна поставити питання так, як з матеріалом архівним, зберігаймо по можливості все! Це все не лежить реально, готове і придатне до збереження, так що тільки його треба зложити в сухім приміщенню, охоронити від шкідників і повісити на дверях велику колодку. Фольклорний матеріал треба зібрати, вибрати, висіяти з плинного потоку життя. Кадри збирачів мусять бути ще більш докладно й тонко, ніж при збиранню останків старої матеріальної культури і народного мистецтва, відчувати в словеснім і фольклорнім матеріалі, який пливе перед їх очима і слухом, присутність цінного: вибрати те, що може відбивати в собі пережите старе: вмираючу психіку, мораль, уяву. Інтуїтивно, на підставі відповідного наукового підготовлення, відчути, що як не тепер, то з часом зможе придатись для дослідження і його вхопити. Цих збирачів треба незмірно більше, щоб вони могли відсіяти цей безконечно тонкий, непомітний словесний матеріал, і вони мусять бути далеко краще підготовлені – ознайомлені з сучасним станом фольклорних дисциплін, з їх точками погляду,

проблемами і перспективами. Мусять бути зараз же пороблені енергійні заходи для підготовлення таких збирачів інструкторів і дослідників, для популяризації інтересу цього матеріалу, відповідна література – почасти деякі старі інструкції й квестіонарії, відповідно перероблені і доповнені (як, напр., пок. М. Дикарева про організації молоді), почасти наново зложені, відповідно новим підходам і точкам досліду фольклорного матеріалу.

Особлива увага при тім, як я вже зазначив, повинна бути звернена на північний: польсько-підляський і гірський, карпатський район – найбільше консервативні в народній традиції і найменше захоплені змінами життя в останнім століттю, а з них найбільше обіцяє найменше досліджене і найбільш неприступне і консервативне київсько-волинське-підляське Полісся: поріччя Прип'яті і суміжні краї. Ця територія повинна бути в найближчім часі прорізана етнографічними екскурсіями для дослідження матеріальної культури, мистецтва, фольклору і діалектології, і створена на місці найгустіша сіть дослідників і кореспондентів, заінтересованих збиранням матеріалу. Заінтересувати їх треба як мотивами науковими, так і більш реального характеру: невеликими гонорарами, преміями, одержуванням літератури, якогось періодичного видання, присвяченого інтересам дослідження народного життя і краєзнавства, і под. Приклад того ж пок. Дикарева, що вмів витворити таких незвичайно цінних кореспондентів: обсерваторія життя і збирачів матеріалів, щиро відданих цьому ділу і перейнятих любов'ю до нього, серед сільської і міської інтелігенції, з самих же селян і робітників, може переконати, як це корисно для досліду народного життя – і який цінний елемент воно вносить в саме сільське життя, в селянські та робітничі круги, формуючи людей з одвертими очима і розкритим розумом, які ставляться уважно і поважно, свобідно від конвенціональної моралі і «доброго тону», до людської мислі і психіки, до життя в усіх його проявах, «приємлють» його реально: студіюють, «нічого не пропонуючи, а тільки викладаючи».

Підносячи ще раз з усім притиском, що я вважаю збереження і дослідження цього матеріалу за один з обов'язків державної організації, які випливають з самої її ідеї, я позволяю

собі на закінчення підчеркнути кілька конкретних побажань, котрі мали б вести до зазначеного завдання:

При науково-дослідчих кафедрах історії, літератури і краєзнавства повинні бути заведені секції фольклору і матеріальної культури (передісторичної археології, історії господарства і техніки і народного мистецтва), щоб підготовляти дослідні сили в цій сфері.

Якнайскоріше повинен бути перенесений на Україну і відповідно дотований «Український Соціологічний Інститут», що ставить своєю метою на студіях примітивної культури вияснити пережитки примітивного побуту, мислення і творчості в побуті і фольклорі України, і дійсно дав цінні почини на цім полі.

Для ознайомлення з сучасними методами наукової праці на Заході, з кращими етнографічними музеями, фольклорною й етнологічною літературою, котрої нема змоги в ближчій будучині зібрати у нас, треба відповідно підготовлених наукових робітників висилати до найбільших центрів соціологічних та історико-культурних студій, як Париж, Лондон, Вашингтон, Берлін тощо.

По різних вищих школах, а особливо по інститутах народної освіти повинні бути заведені курси етнографії й історії матеріальної культури, щоб розвинути інтерес до цих дисциплін серед людей, яким доведеться працювати безпосередньо серед народу, або мати діло з сільською молодіжжю тощо.

Якнайшвидше повинна розпочатись планова робота по організації «Музею Праці» в дусі висловлюваних вище побажань, і збирання для нього матеріалу.

Організація екскурсій і кореспондентської сіті, інструкціювання кореспондентів і збирання матеріалу повинні одержати, зараз по підготовчих заходах, тверду і постійну дотацію в бюджеті Республіки на ряд літ.

Повинна була заложена популярна часопись – місячник або ще краще – двотижневик інформативно-заохочуючого характеру по краєзнавству, історії культури і фольклору, загальному і спеціально українському. Ця часопись розсилалась би безплатно кореспондентами тих центральних установ, які вестимуть організаційну дослідну роботу, подавала б інструкції, квестіонарії, й містила б кращі відповіді на анкети – як взірці для

кореспондентів. За кращі відповіді на квестіонарії й анкети добре було б установити невеличкі премії.

Ознайомлення з народним побутом і фольклором, виявлене отакими відповідями та збірками матеріалу, мусить прийматись на увагу при всяких призначеннях на посади, де приходиться мати діло з селянською та робітничою людністю.

Думаю, що ці заходи, проведені в відповідних розмірах, не тільки забезпечили б збереження многоважного наукового матеріалу, але і в життя громадське і держав внесли б елементи сильні, здорові, правдиво конструкційні, дуже корисні для розвою Республіки.

Друкується за виданням:
Грушевський М.
Береження і дослідження
побутового і фольклорного матеріалу
як відповідальне державне завдання.
Народна творчість та етнографія.
1996. № 4.

Іван Франко

Як виникають народні пісні

Народні пісні на протязі віків переходили ті самі шляхи, що й багато інших предметів сучасної науки. Довгі віки не зверталося на них жодної уваги, вчені відносились до них з погордою, як і взагалі, звичаїв і звичок, як ставились з погордою і до самого народу. Лише під кінець минулого століття під впливом народжуваного в літературі сентименталізму і звернення до природи, а також під впливом нових напрямків суспільних, історичних та філологічних наук, кинулися в різних країнах до їх збирання.

Само собою зрозуміло, що перші збирачі народних пісень передусім звертали увагу на такі пісні, які найбільше відповідали їх науковим або політичним інтересам, чи нарешті пануючим в літературі смакам. <…>

<…>Романтична школа в Польщі проголошує вустами Міцкевича народну пісню «святою скрижаллю», в якій народ зберігає свою звитяжну зброю, пряжу своїх дум і квіти своїх

почуттів: річ очевидна, що кожна національна група, в якої розбуджується свідомість, прагне не лише мати таку скрижаль, але й прагне мати її в себе в цілковитій чистоті й недоторканості. Мало того, що кожна група звертається до своєї скрижалі, щоб в ній відшукати саме те, чого в цій групі потрібно, відшукати зброю, здатну відстояти вали народної самостійності. Народна пісня зі святої скрижалі сама стає зброєю, яка діє за і проти. Міфологи, філологи, історики і політики беруть її in erudo[1]*, як доказ до своїх тверджень і теорій: що не підходить до тих тверджень і теорій, те або відкидається як не варте уваги, або намагаються його підмалювати чи витлумачити по-своєму. А коли нарешті демократичні та революційні рухи нашого століття в деякій мірі примусово звернули увагу мислячих людей на народ, на необхідність пізнання його й вивчення, коли з розпливчатих давніших доктрин – старовинності, міфології, лінгвістики і т.д. – почала відокремлюватись нова потужна наука етнографія, то й тут спочатку влазив хто хотів із своїми упередженими поглядами і намагався під виглядом пізнання поглядів народу на підставі його власних пісень втлумачити народу ті погляди, які сам шанував. Так, в українській літературі ми бачили теологів, які на підставі народних пісень та прислів'їв приписували народові повне і детальне знання християнської догматики, але бачили також і соціалістів, які на тій самій підставі оголошували, що поняття українського народу в суспільних справах хоч не ясні, проте близько підходять під ідеал соціалізму.

Тільки в найповніший час чимраз ширше починає торувати собі шлях цілком наукове розуміння і пояснення пісень та інших усних народних творів як матеріалу до народної культури, а отже як матеріалу історичного, як документа; як в сучасній історичній науці зникло або поволі зникає апріористичне трактування предметів, тобто підтягування чи навіть підфарбовування історичних документів під певні наперед взяті схеми та конвенції, і вступає місце індуктивному відбудуванню минулого за допомогою якнайдокладнішого критичного розгляду і дослідження кожної цеглини, кожного документа і кожної

[1] *Без опрацювання, і сирому стані (лат.).

вміщеної в ньому деталі, – так і в етнографічній науці, яка під впливом вищезазначеного методу стає частиною історії культури, на місце давнішого некритичного користування сирим матеріалом усної народної літератури поволі вступає критичне опрацювання того матеріалу для наукових цілей. І як при критиці історичних документів першим і найважливішим питанням є питання автентичності, а отже, генезису, походження даного документа, так тут висунено тепер на перший план питання: *як виникають і звідки походять народні пісні?* Без певної і рішучої відповіді на те питання неможливе наукове використання нагромаджених за сто років етнографічних матеріалів, бо ті матеріали, взяті разом, являють таку масу суперечностей, оригінальних рис і зворотів чи мотивів, спільних різним, далеко один від одного розташованим народам, що саме підняття питання в такий спосіб відкрило перед дослідниками цілий світ таємних духовних зв'язків, вікових течій, впливів і взаємних стосунків, до того часу мало досліджених чи навіть не підозрюваних. Виявилося відразу, що в тій «святій скрижалі» не жоден окремий народ, але цілі століття найрізноманітніших впливів і зв'язків склали свої крихти і що це є радше великий геологічний поклад, де всуміш зберігаються чи то в цілості збережені, чи то до невпізнання поруйновані і твори місцевого життя, і тисячні мандруючі пам'ятки, занесені морем і суходолом, вітрами і хвилями і льодовиками, асимільовані більше або менше, так що повністю розмотати той закручений клубок в межах одного краю і народу зовсім неможливо без одночасного здійснення такої праці справді у всіх народів нашої раси і навіть інших рас, з якими історія вводить нас в стосунки. До здійснення такої велетенської праці ще дуже далеко – перед нами окреслюються її контури, хоч велика маса дослідників невтомно працює над нею; і якщо в наступному нарисі я хотів би подати читачам кілька рис з тієї нової науки, то роблю це скоріше з тим наміром, щоб звернути увагу на цей досить цікавий, а у нас до цього часу мало відомий предмет, ніж з претензією подати тут щось не тільки нове, але хоч би повністю стверджене і всюди прийняте наукою.

Не так давно в звітах історично-літературної комісії Краківської академії наук ми читали розвідку доцента

Львівського університету Кравчинського, в якій той учений муж серйозно твердить, що саме поняття народної пісні, тобто колективної творчості, є абсурдним і що пісні, які сьогодні живуть в устах народу або записані з його уст, є витвором «моральних та інтелектуальних вождів народу», тобто напевно тої самої «суспільної ієрархії», якій завдячуємо в Галичині так багато різноманітних добродійств. Подібне твердження не тільки не заслуговує на заперечення, але само по собі є найкрасномовніше свідоцтво, що автор не має уяви про суть і історію поезії і що в тій матерії знаходиться в стадії того, що німці називають «der Kohlerglaube»[1]*.

Український народ пояснює походження українських пісень міфологічно. Авторами народних пісень є морські люди, що співають їх, плаваючи по хвилях. Чумаки, що працюють при добуванні солі, підслуховують ті пісні і приносять на Україну. А народна пісня говорить:

Співаночки мої любі, де я вас подіну?

Збирав я вас в лісах, борах, по полю посію.

Легко зрозуміти, що оповідання й пісня вказують тут на одне з джерел поетичної творчості взагалі, на запас вражінь, які знаходить людина в природі (над морем, в горах, лісах і т.д.). Лише питання про виникнення народних пісень і про те, що властиво робить їх народними, залишається нерозв'язаним.

Для вияснення того питання нам передусім треба уявити собі поетичну творчість сучасних нам поетів-митців. Митець, який свідомо створює поетичний твір, перш за все вибирає предмет, найбільш відповідний його індивідуальності, вдачі і характерові його таланту, намагається вивчити, опанувати той предмет, вдуматися і вслухатися в нього і потім заповнити його рамки, так сказати, викристалізуваним змістом свого власного я. Звідси виходить, що кожен твір професійної поезії, чим він є досконалішим і глибшим, тим в більшій мірі носить риси доби і обставин, серед яких він виник, риси поглядів, спрямування, ідейності, одним словом, індивідуальності самого поета. Це найпереконливіше стверджує визнання великого німецького

[1] * Сліпа віра (нім.).

майстра Гете, котрий всі свої художні твори назвав (і цілком слушно) Gelegenheitsgedichte[1]*.

Цілком інакше стоїть справа з народними піснями. Що в них перш за все вражає нас, так це не відсутність індивідуальності. Навіть на думку нам не приходить дошукуватись автора кожної поодинокої пісні, а що стосується їхньої хронології, то тільки більші історичні періоди витискають на них свої окремі знаки, що їх і так пізніші періоди намагаються чимраз більше затирати.

Чим же це пояснити? Здається, що найпростіше і найдоречніше буде пояснення, коли звернемо увагу на середовище, в якому виникає народна пісня. Народ, що створює пісні, є народом неосвіченим, він не читає газет, живе життям патріархальним або військовим. Всі члени його стоять на однаковому ступені розумового розвитку, інтереси, стремління і заняття їх є більш-менш ті самі. Народний же поет творить свою пісню з того матеріалу вражінь та ідей, яким живе ціла маса його земляків. Творячи її, він не стає і не може стати вище від інших; із скарбів своєї індивідуальної душі він в головних контурах не може зачерпнути ані іншого змісту, ані інших форм крім тих, що становлять щоденну поживу цілої маси. Його пісня є, отже, якимось виразом думки, вражінь та стремління цілої маси, і тільки таким чином вона стає здатною до сприйняття і засвоєння її масою.

Ми розповіли вище, що народний поет, творячи якусь нову пісню, користується зі змісту і з форм тих, які вже застав. Що ж то за зміст і за форма? Це питання, досконало сформульоване, приводить нас до самих початків всякої поезії, до тієї «праісторії поетичного і загалом мистецького розвитку», в якій з одного джерела випливали і первісні релігії і обряди, і пісні. Джерелом їх не є, як це донедавна охоче стверджували, багатство фантазії в первісної людини, що живе в безпосередньому зв'язку з природою: первісна людина нічого майже не творить з фантазії і не може творити, бо ця фантазія у неї надзвичайно убога через малу кількість і малу різновидність сприйнятих вражінь.

[1] *Вірш на який-небудь випадок (нім.).

Джерелом первісних епічних мотивів є, скоріше, та відсутність межі між сприйняттям і дією, та надзвичайна живість і різкість проявів почуття, яка в диких людей і тепер ще б'є в очі кожному європейцю. Всякий незвичний факт, незвичне явище порушує розум до найвищого ступеня, проявляється в криках, рухах, жестах і звертаннях, які посилюючись завдяки своїй масовості, переходили в пісню. Кожне нове повторення подібного факту або явища викликає новий вибух спільного почуття, нову імпровізацію на давній мотив і одночасно нове збагачення, розвинення її тексту, підпорядкування його до певної міри під такт спільного танцю і під акомпанемент спільних мімічних рухів.

Отже первісна поезія була, по суті, колективним вибухом почуттів, збірною імпровізацією, рівночасно співаною, танцьованою і представленою мімічно. Рештки цієї первісної поезії збереглися до цього часу ще в деяких обрядових піснях, які співаються а такт танцю, в супроводі характеристичних рухів. В цій поезії ще все перемішане: оповідання, і лірика, і драма. Її основа займає живо цілий колектив, збуджує настрій його почуттів і тому відтворює завжди всі загальні прояви «святого шалу», що був джерелом першого вибуху.

З часом, проте, почуття охолоджуються, лишається тільки інтерес із-за самого змісту, із-за самого факту, який дав привід до утворення пісні, з лірично-епічно-драматичної імпровізації робиться вона піснею, а пізніше епічною повістю, співаною або рецитованою спокійним тоном, жадібно слуханою, проте вже не збуджуючою ні вибухів гніву, ні сліз, ні шаленої радості в цілій масі.

Таких пісенних мотивів з часом у кожного народу повинно назбиратися менш або більш значний запас. Вони є пнем, з якого розвинулась не тільки дальніша народна поезія, але й поезія артистична: епопея, лірика та драма, а також міфологія. Епіка переважно іде слідами реальних фактів. Бачити в давніх епічних піснях міфи, в давніх богатирях богів, одягнених в людські постаті або персоніфіковані явища природи, як це донедавна робила ціла школа вчених етнографів (Маннгард і т.д.) – це значить йти проти течії.

Антропоморфічні міфи складалися дотепер на зразок епопеї, а не навпаки: Гомер (а скоріше ті епічні пісні, з яких він черпав) були властивим джерелом грецької міфології.

Як спомин дитинства і молодості у кожної особи, так і первісні епічні мотиви у кожного племені залишалися в пам'яті багатьох поколінь, перетворюючись під впливом нових шляхів далі, або також під впливом запозичених звідки-небудь мотивів. Часто бувало так, що чужі мотиви перемагали свої, затирали їх характеристичні риси, залишаючи з них ледве крихти, які входили в склад нових творів, іншим разом знову чужі мотиви вливались у свої форми, і навпаки. Таким способом протягом сторіч вироблялась та скарбниця понять, уявлень і форм, в значній мірі загальна (спільна) всім народам нашої раси, в сфері якої обертається кожний народний поет, з якої найбільші поети-артисти всіх часів і народів добували метали, які, переповнені в їхніх умах, робляться шедеврами людського духу, – так назвемо тут тільки всі твори грецьких трагіків, багато драм Шекспіра («Король Лір», «Макбет», «Буря» і т.д.), «Фауст» Гете, «Балладину» Словацького і т.п.

Проте того недосить, що народний поет черпає з тієї одвічної скарбниці зміст і форму своєї пісні, що складає її з готових почасти матеріалів на готовій канві. Вже складена, та пісня переходить в уста народу, який завершує в ній те, що в артистичній поезії називається шліфуванням. В кожній околиці, відповідно до діалекту, клімату, місцевості і звичаїв нова пісня потроху змінюється: незвичні або надто індивідуальні її риси затираються, провінціалізми з однієї околиці поступаються місцем іншим; в міру кращої або гіршої пам'яті співака одні строфи випадають, прибувають інші, вирвані з якоїсь іншої пісні, ті знову підлягають повільній зміні та скороченню, і в такий спосіб пісня повільно розщеплюється на велику кількість варіантів, в яких первісний мотив з часом підлягає перетворенню, затемненню або розвиненню то в один, то в другий бік і з яких потім при відповідних обставинах можуть виробитися окремі пісні на близькі, але мало між собою схожі мотиви. Значить, маємо тут в сфері колективної творчості те саме явище, що представляє нам біологія, пояснюючи механічним способом виникнення та розвиток видів тварин і рослин. Розуміється, таке

зближення є тільки аналогією і нічим більше; мотиви змін в одному і другому разі є зовсім відмінні.

Друкується за виданням:
Франко І. Вибрані статті про народну Творчість / упоряд. О. І. Дей. Київ, Вид-во АН УРСР, 1955. С. 51–57.

М. Дмитренко

Генетичний код нації

Усна народна традиційна культура для України завжди відігравала вирішальну роль у збереженні мови, духовності, національної ідентичності й перспективи існування. Нині історія, писав академік Іван Дзюба декілька років тому, дає Україні шанс самоздійснення, хоч «надто складна комбінація сприятливих умов потрібна для його справдження», бо «глобальна ситуація вносила і вноситиме свої істотні, часом геть несподівані, корективи і в перспективи розвитку національних культур, і в їхні «діалоги», а тому необхідне «реальне освоєння всієї повноти культурної спадщини, перетворення її в актуальний чинник самоусвідомлення суспільства…»[1].

За глобалізації ситуація в Україні погіршилась, держава перебуває в стані економічно-соціального шоку, національно-культурного нокауту. Демократичні процеси відбуваються хаотично у зв'язку із слабким законодавчо-правовим полем; ліберальні та консервативні ідеї не спрацьовують у суспільстві, позбавленому єдності, ідеалів і спільної мети. Глобальне все більше й більше превалює над суспільним і національним.

Академік Микола Жулинський наголошував: «Національні культури як системи цінностей видозмінюються відповідно до вимог глобалізації, внаслідок чого розмиваються кореневі системи культурних конфігурацій», а відповідно «запровадження

[1] Див.: Дзюба І. Національна культура як чинник майбутнього України. Київ : Просвіта, 2002. С. 49–50.

нової ідеології світового розвитку й нової форми соціальної організації – глобального корпоративізму – веде до глобального технотронного закабалення людської особистості і «виведення» її з органічної для її саморозвитку й самоздійснення національної системи цінностей»[1].

Для України, на мій погляд, порятунком від хвороб цивілізації завжди був фольклор – та усна народна творчість, що пройшла органічний шлях еволюції від архетипу до стереотипу й генетично закодувала в образах-символах безсмертні смисли життя. У фольклорі закодовано вічність гармонійної творчості розуму й серця багатьох поколінь. Фольклор твориться безперервно, повсюди і скрізь, стверджував геніальний Олександр Потебня.

В умовах транснаціональної культури на фольклор іноді дивляться як на продукт віджилих епох, як на певну декорацію-ілюстрацію, що заважає сильним світу цього фантастично збагачуючись, формуючи повальну індустрію шоубізнесу і розваг, єдиний тип світової монокультури масового вжитку переважно для підлітків та молоді. Тенденції відлучення дітей, молоді від чистих джерел національної самобутності й культурного розмаїття, від усвідомлення власної причетності до унікальної культури предків створюють загрозливу ситуацію розриву духовно-культурних зв’язків між поколіннями, зниження загального рівня культури, ведуть до втрати морально-етичних норм і формують філософію песимізму, соціальної пасивності, самотності, безпорадності й безвиході (фаталізму). Усе це стає підґрунтям для збагачення представників світової глобалізаційної макроекономіки і злочинного світу через культивування антигуманних виробничих технологій, активізації процесів куріння, алкоголізму, проституції, торгівлі дітьми тощо. Зупинити згубні тенденції в житті людства здатна усна нематеріальна традиційна культура кожного народу за умов справжньої державної турботи про збереження, охорону, пропаганду й відродження фольклору в живих, прийнятних для сучасності формах.

[1] Жулинський М. Національні культури і проблеми глобалізації. *Слово і час*. 2002. № 12. С. 6–7.

З різних причин (глобалізаційні процеси, деформаційний вплив радянської доби, відсутність чіткої державної політики в галузі підтримки національної традиційної культури) спостерігаються тенденції до згасання усної традиційної творчості, забуття й відмирання багатьох автентичних явищ народної обрядовості, звичаєвості, пісенності, оповідальності. Загрозу збереженню й поширенню традиційної матеріальної культури становить у нас тривала відсутність загальнодержавницької ідеології, що ґрунтувалась би на українській національній ідеї з відповідними ціннісними орієнтаціями на утвердження парадигми власної природовідповідності, а не на глобалізаційні чи локально-глобалізаційні стереотипи підпорядкованості, залежності й духовно-культурної аморфності. Нині експансія чужого в Україні загрожує знищенню власне українського національного духовно-культурного продукту, що вироблявся впродовж багатьох століть. Криза української влади спричинилася до того, що й досі не вироблено чітких пріоритетів щодо підтримки національного виробника в галузі народної традиційної культури – чи не в єдиному видові творчості без цензури; відсутні значні державні капіталовкладення у збирання (фіксацію), дослідження, збереження й пропаганду усної народної творчості.

Україна вкотре переживає період переходу, от тільки біда, що її провідники не знають, куди «переходити». Намагання розпорошитися то в європейському, то в євроазійському чи в американському просторі призводить до помітних втрат не тільки в політико-економічній сфері, але й – насамперед – у сфері духовно-культурній. Усна нематеріальна традиційна культура – основа основ української нації, незамулене джерело мови, народного світогляду, професійного мистецтва. Неувага до фольклору – це втрата того ґрунту, на якому ростуть і плодоносять генетична пам’ять народу, його розум, душа й серце, формується дерево буття держави. Отже, соціальне, економічне, політичне й культурне значення фольклору в історії надзвичайно велике; завдяки фольклору збережено самобутність нації і культур, забезпечено розмаїття й багатство загальнолюдської культури. Втрата чи знищення усних традиційних культур, їхній

занепад може призвести до морально-духовних і світоглядних катастроф людства, на перетворення родючих життєдайних нив на смердючі смертоносні полігони.

Особливо небезпечна втрата традиційних надбань фольклору для України, адже він справіку творився в єдності з Космосом, у поєднанні з працею, побутом і дозвіллям, формував ідеальний світ майбутнього. Позбавити українців можливості образно-емоційно й раціонально-прагматично пізнавати світ, відтворювати спадщину поколінь і творити рідною мовою нове – це позбавити їх власної духовно-культурної сутності, національної ідентичності, що рівнозначно фізичній загибелі.

Внаслідок зменшення (з об'єктивних і суб'єктивних причин) питомої ваги фольклору в суспільному житті й житті індивіда відбулися й певні трансформації в свідомості та діях багатьох людей: виродження ідеального світогляду й формування надмірної залежності від матеріальної субстанції; породження таких явищ, як перекотипольність (манкуртизм), знецінення статусу національної належності, соціальна пасивність, ізоляційність (індивідуалізм), конформізм, потурання носіям атеїстичних ціннісних орієнтацій, послаблення рівня самодисципліни, подвійна мораль, відсутність мети, ідеалів тощо. Натомість роль фольклору у навчанні й вихованні особистості штучно принижується на всіх рівнях: у засобах масової інформації поширюються негативні оцінки українського національного субстракту; викривлено й спотворено тлумачиться менталітет українців; висміюються українські обереги (зокрема, вишиванка).

У навчальних програмах для загальноосвітніх шкіл вихолощується український національний елемент. Скорочується кількість годин на вивчення української мови, літератури. Курси народознавства, українознавства з волі державницьких опікунів освіти стали українським дітям не обов'язковими, загальноосвітні школи намагаються перетворити на церковно-приходські та футбольно-спортивні…

Освітня система України потребує оновлення змісту та методів навчання, суттєвих змін у підходах до викладання предметів народознавчого циклу у загальноосвітніх навчальних закладах.

Задля успішної розбудови Української держави особлива роль належить формуванню національної свідомості, патріотизму юного громадянина. Реалізація такої надзвичайно важливої місії сприятиме обов'язкове викладання в загальноосвітніх навчальних закладах окремого (не спеціального, не в межах програми з літератури) курсу українського фольклору як навчальної дисципліни. Упродовж тисячоліть українці творили свою усну традиційну культуру. Розмаїття фольклорних творів, досконала, відшліфована віками поетика, своєрідні стилістичні й композиційні прийоми засвідчують глибоке художнє пізнання народом і світу, і самого себе.

Український фольклор – як визначальна складова традиційної народної культури – засіб вираження ментальності українців і важливий чинник формування національної самосвідомості, формування духовного світу особистості, її морально-етичного розвитку, психологічної самодостатності й комфорту. У курсі українського фольклору учням слід подати систематизовані знання й про фольклористику – науку, що вивчає усну народну творчість. Становлення української фольклористики відбувалося в період романтизму – у першій половині – всередині XIX ст. (видатні представники: Михайло Максимович, Йосип Бодянський, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш). У другій половині XIX – на початку XX ст. теоретичний потенціал українських учених засвідчив власний іманентний шлях розвитку вітчизняної фольклористики, її академічну фундаментальну сутність. Визначний внесок в українську фольклористику зробили Олександр Потебня, Михайло Драгоманов, Павло Чубинський, Микола Лисенко, Микола Сумцов, Іван Франко, Михайло Павлик, Борис Грінченко, Дмитро Яворницький, Володимир Гнатюк, Михайло та Катерина Грушевські, Климент Квітка, Філарет Колесса. Етапи криз і піднесень пройшла українська фольклористика радянського періоду. Звільнена від ідеологічних пут тоталітарної системи, своєрідно формується фольклористика незалежної Української держави. Сучасний її стан характеризується поглибленим вивченням давніх пластів фольклору, класичних і новітніх форм художнього відображення дійсності, увагою до історії наукової галузі. Внаслідок цього з'ясовано чимало щодо

природи фольклору, його пізнавальних можливостей, національної та жанрової специфіки, функціонування в обрядах, комунікативної ролі в межах суспільства, родини, міжособистісних взаємин тощо.

Фольклор не втрачає свого пізнавального, етико-виховного, естетичного значення й сьогодні, у час новітніх комунікацій. Поряд із збереженням традиційних пластів фольклорної творчості, що побутують безпосередньо в усній формі і передаються від покоління до покоління, існують інші способи збереження та донесення усних скарбів до сучасників – через публікації зразків у збірках, випуск аудіопродукції, відео-телепродукції, електронних версій (компакт-дисків), фольклорні фестивалі, через Інтернет. Крім того фольклор як вид мистецтв, своєрідна форма суспільної свідомості існує, твориться безперервно, це не тільки традиційна спадщина, а й творчість сучасників (скажімо, майданний фольклор, фольклор мовленнєвих ситуацій).

Література як вид мистецтва також є своєрідним ретранслятором фольклору. Індивідуальна авторська письмова творчість саме й виникла на основі усної традиційної. Навіть письмо модерністів не позбавлене фольклорних елементів. Шкільний курс літератури передбачає вивчення сучасного літературного процесу та нинішній творчості народній, на жаль, місця в програмах нема.

Відомо, що поява справжньої великої творчості, генія відбувається завдяки єдності народу й окремого індивіда через мову і фольклор, через творчість попередніх і сучасних поколінь. Зневажати рідним – це втратити себе, відійти від свого берега, а до чужого не пристати, канути в Лету. Культура не має кордонів, меж поширення, але завжди має творця, автора. Творець усної нематеріальної культури – народ. Саме тому діалог держав – це діалог політиків, а діалог народів – це діалог культур. Фольклорна культура кожного народу – це творчість без цензури, та творчість, що не залежить від «флюгерності» тимчасовиків-правителів. Ставлення владної еліти до мови і фольклору – лакмусовий папірець її справжніх намірів у будівництві соборної самостійної держави національного типу й збереженні

матеріального й духовного процвітання народу загалом і кожного громадянина зокрема.

Друкується за виданням:
Дмитренко М.
Генетичний код нації.
Літературна Україна,
30 листопада, 2006 року, С. 7.

В.Триліс

Про передачу традиційної пісенної культури дітям

1. Що і кому і навіщо передавати?

Попри всю невизначеність поняття «традиційна культура», ніхто, мабуть, не сумнівається в тому, що відповідне явище існує. Принаймні щодо української пісенної культури сумнів може бути скоріш зворотній: чи відповідає термін «традиційна культура» всьому наявному багатству? Адже, наприклад, між обрядовою архаїкою незапам'ятних часів і розкішною лірикою XIX ст. лежить значно більша прірва, ніж між тією ж лірикою і сучасною естрадою, яка теж претендує на традиційність (і небезпідставно, – бо її ознаку – принцип мавпування – таки можна прослідкувати як завгодно далеко), але аж ніяк не може бути віднесена не те що до традиційної, а й взагалі до будь-якої духовної культури.

Отже, необхідно домовитися, про яку традицію, про яку пісню і про яку культуру йдеться.

У самому сполученні слів «традиційна культура» нібито закладено тавтологію, бо traditio (лат.) – це просто «передача», і в той же час культура – це те, власне, що, на відміну від природних багатств та природних даних, люди творять і передають одні одним, включаючи сюди й сам процес передачі, його, так би мовити, технологію. Проте тавтологію можна виправдати, навіть перекладаючи термін буквально: «передана передача». Ті, хто сидів у в'язниці, знають, що буває й непередана передача.

Буває й непередана культура. Це теж добре відомо. І ці втрати, і їхні наслідки можуть бути трагічними для цілого народу.

З іншого боку, передати все, що накопичується століттями й тисячоліттями, немислимо. Виникають музеї, архіви, сховища, з'являються надпотужні засоби фіксації та зберігання інформації – але жодній живій людині за все життя не осягнути й мільйонної частки отих упакованих знань. Навіть цілому народові це не під силу. Виникає питання: який же сенс у такому накопиченні? Відповідь може бути лише одна: ніхто достеменно не знає, яка саме інформація, які елементи культури знадобляться майбутнім людям, а тому зберігати треба ВСЕ (в межах технічної можливості), та ще дати якісь орієнтири, засоби навігації в неосяжному океані знань.

Приміряючи це загальне правило до нашої пісенної культури, бачимо, що найпершою проблемою сьогодні є фіксація й збереження тих пісень, які існують у «живому» вигляді, і забезпечення їх подальшої фіксації і збереження. За принципом: клади все в торбу, там розберуться. На жаль, цей прекрасний теоретичний принцип не працює на практиці. По-перше, згадані вище «межі технічної можливості» значно вужчі, ніж цього вимагає гігантський потік пісенного матеріалу. По-друге, вкрай важко в тому потоці встановити якісь орієнтири – навіть такий необхідний, як критерій відсіву явного непотребу. Вже ці дві обставини змушують різко обмежити відбір того матеріалу, який належить передати. Та головна проблема попереду: уявімо собі, що всі зразки й матеріали зібрано, впорядковано, орієнтири встановлено, що це «повне зібрання» традиційної культури обладнано найпотужнішими комп'ютерними засобами інформатики і нашому нащадкові залишається тільки натиснути кнопку, щоб перед ним довірливо розкрились усі таїни й тонкощі, скажімо, чумацьких пісень; чи можна в такому разі вважати, що «передача передана»? Звичайно, не можна. Звичайно, щоб нащадок знав, яку кнопку натиснути, в його голові вже мають бути якісь дуже важливі, фундаментальні знання. Для того ж, щоб чумацька пісня викликала той ефект, заради якого вона колись складалась, – глибоке душевне потрясіння, прозріння, нехай хоч тимчасове, божественної Краси і Істини, що їх зуміли збагнути й показати нам наші прості й геніальні прадіди – ніяких знань не вистачить: для цього потрібна ще

особлива навичка, досвід переживання простої й геніальної таїни, народної пісні. Як це передати, як цього навчити?

Втративши свою пісенну культуру в її прямому, очевидному аспекті (Україна давно вже не має сучасних Леонтовича, Кошиця, Оксани Петрусенко, а за останні 20-30 років практично зник побутовий спів), ми втратили не так уже й багато, якщо порівняти цю видиму частину з гігантською підводною частиною айсберга – пасивними та підсвідомими покладами пісенного культурного багатства. Але ми можемо втратити й цей – визначальний – масив, якщо виростимо ще одне покоління безбатченків, бо навіть пасивні, підсвідомі культурні знання передаються виключно культурним шляхом, тобто навчанням. Казочки про «генетичну пам'ять» слід викинути з голови як украй безграмотні й небезпечні.

2. Вчитель – дресирувальник-наглядач

Ключовою фігурою в такому становищі стає не міністр, і навіть не носій культури, а вчитель – людина, яка розуміє, що і навіщо передавати, та ще й уміє це робити.

Добрий учителів в Україні мало. Більшовицька система обов'язкової загальної неосвіченості покликала до життя, виховала й загартувала могутню когорту наглядачів та дресирувальників. Саме їх стрічає юний в'язень дитячого ГУЛАГу на кожному кроці, скрізь там, де має бути вчитель. Саме вони пильнують, паралізують, обезкровлюють і знищують кожного, хто бодай виявить бажання бути вчителем, – і в такий спосіб забезпечують стабільність і самовідтворення геніально простої, дешевої, універсальної Системи. Саме вони вирощують масовими тиражами homo sovieticus – знамениту химерну істоту, яка, нічого не знаючи, нічого не вміючи і ні про що не дбаючи, все ж таки вважає себе повноправною людиною і кумедно гнівається, коли в кориті чомусь не стає юшки.

Наглядач і дресирувальник – дві головні спеціальності, правильно сказати, функції в цій Системі. Часом вони суміщаються, але це буває вимушено й неефективно, бо обидві даються від Бога або від диявола, дивлячись для якого «навчального закладу».

Наглядач. Забезпечує «порядок», тобто виховує у дітей брехливість, спритність, байдужість до справедливості та істини, а головне – постійний, пожиттєвий страх. Це не так важко, як здається. У «школі» заведено такі правила дисципліни, які неможливо виконати, і таку навчальну програму, яку неможливо засвоїти; тому юний homo змушений все своє шкільне життя почуватися злочинцем і рятуватися – брехнею, шпаргалками, лицемірством, підлабузництвом, доносами на товаришів і т.п. і, природно, весь час боятися, що накриють. Але добре розвинена спритність і природна спостережливість допомагають зрозуміти, що все це можна витримати, навіть з успіхом: можна, скажімо, вибиватися в наглядачі…Треба тільки заощадити сили і не засмічувати мізки якимись там науками та ще якимись там моральними принципами. І, звісно, боятися. Бо як помітять, що не боїшся… О, цього жоден наглядач не стерпить! Бо якщо дитина не боїться (а не боїться найчастіше дитина здорова і талановита), то вона вільно чи не вільно, покаже наглядачеві, що він таки наглядач і ніщо більше, – а це йому нестерпно, бо він дуже хоче вважати себе вчителем. Методи зацьковування «трудних», тобто нестандартних, талановитих, неслухняних (небоязких) дітей добре відомі і, головне, не вимагають високої кваліфікації наглядачів.

Дресирувальник. Завантажує дитячі голови спеціально відібраними масивами інформації, які називаються «знаннями». Ні до практичного вжитку, ні до серйозної науки ці масиви не придатні. Жоден інженер у своїй практиці ніколи не застосовує премудрості Сканеві та інших збірників дресирувальних задач, на боротьбу з яким він, інженер, поклав найкращі роки свого життя. Дресирувальна робота трохи складніша, ніж наглядацька, бо й самого дресирувальника хтось колись мав видресирувати. Проте ця функція дуже гарно вписується в Систему: треба ж чимось завантажувати голови тих дітей, яким природа дала нестримний потяг до знань. Цим же таки дітям відкрита дорога в дресирувальники.

І тому наші діти справляють неабияке враження за кордоном. Ці залякані, брехливі дикунці, що не вміють на стілець сісти, не пам’ятають імені свого дідуся (не кажучи вже про рідну мову або рідну пісню), не знають, звідки береться хліб, – раптом

вирішують на міжнародних олімпіадах такі задачі, які й не снилися їхнім іноземним однолiткам! Як же не дати їм диплома!

Можуть наші діти й заспівати, і то надзвичайно майстерно, – але після відповідної дресури. Батьки охоче віддають музично здібних дітей дресирувальникам, бо це вже якась гарантія пробитися крізь незліченні іспити, конкурси, прослухування та відбори до омріяного диплома, знання, а відтак і до кусня хліба. На цих батьківських струнах уміло грає армія дресирувальників…

І де вже тут говорити про вільний, самобутній розвиток талановитої дитини, якщо дитина змушена ставати професіоналом замало не в дитячому садочку, втрачаючи останній шанс на загальну освіту Стаючи вузьким професіоналом, людина нерідко ненавидить і свою професію, яка є однобокою, фальшивою й виснажливою, і дітись від неї вже нікуди, бо іншої освіти не здобуто. А як же її здобудеш, коли Система – скрізь.

На цих питаннях доводиться зупинятись так детально саме для того, щоб усвідомити, з чим маємо справу. Ми маємо справу з системою загальної обов’язкової неосвіченості – потужною, грандіозною і консервативною (як і вся шкільна система: згадаймо, що навіть благеньку царську систему освіти, яку так безжально випаскудив на весь світ Лев Толстой, швидким на руку більшовикам довелося ламати років п’ятдесят). Ця система практично не змінилася за останнє десятиріччя, і вона ще довго функціонуватиме, незважаючи на те, що вже виникли умови для її знищення і що це знищення неминуче. Але потрібен час.

І саме за цей час треба правильно зорієнтуватись у найважливіших питаннях:

– Що саме з традиційної культури необхідно зберегти й передати нашим дітям?

– Якої мети ми хочемо цим досягти: готувати професіоналів, знавців традиційної культури, чи впровадити загальне масове народознавство на зразок загального масового знання тригонометрії, яке вже маємо? – Чи існує третя, розумна і реальна мета, чи ми приречені на сізіфів труд і відтак глибоку зневіру у своїй гідності?

– І якщо на ці питання існує позитивна відповідь, то яким має бути вчитель? Який Божий дар має бути йому перепусткою, дозволом на участь у процесі «передачі традицій», і які власні його зусилля (освіта, кваліфікація, самовідданість) перетворюють той дозвіл на повне право?

Останнє питання можна було б поставити й першим, бо лише ключова позиція вчителя, його повновладність і достойність уможливлюють вирішення решти питань. Але об'єктивно всі ці питання пов'язують так, що утворюють зачароване коло, та й ще одне. Так, для того, щоб щось змінити в Системі, яка так жорстоко визначає долю наших дітей, треба апелювати до дорослих, котрі Системою керують і водночас їй служать. Плоть від плоті Системи, дорослі будуть усіма засобами захищати її. Діти ж, які могли б бути зацікавлені у зміні Системи, потребують для цього саме тієї освіти, якої Система їм нізащо не дасть. Подібна ж ситуація й з батьками. Вони теж не можуть не катувати своїх дітей, бо вже давно втратили той шанс, який Природа дає кожному і який діти ще могли б реалізувати.

3. Вчитель і самопізнання

Вчитель має знати те, чому він навчає інших. Це аксіоматична умова обов'язкова, але не достатня. Знати свій предмет, у нашому випадку традиційну пісенну культуру, не означає знати всі народні пісні складені за останні чотири століття, і всі манери народного співу: це неможливо технічно і непотрібно практично. Надзвичайно небезпечна помилка (в Системі це не помилка, а обов'язок) – викладати учням те, чого сам як слід не розумієш. Тому нехай учитель навчить дітей однієї пісні, але такої й так, щоб вони все життя її пам'ятали й не розлучали з образом учителя.

Вже з цього видно, що вчителем може бути кожна людина. Вона ним є, незалежно від бажання й усвідомлення, і саме завдяки цьому фактові існує той процес, в якому діти, часто всупереч наявній шкільній системі, здобувають реальні знання. Саме в такому процесі відбувається передача традиційної культури. У здоровому суспільстві можна було б і не докладати спеціальних зусиль до цього тисячоліттями відрегульованого механізму.

Але якщо в суспільстві виникли й діють чинники, що так чи інакше знищують традиційну культуру, принижують її роль, звужують сферу її дії й самого існування, то суспільство має захищатись або лікуватися. Втрата традиційної культури – це каліцтво, неповноцінність цілого суспільства. Вчительство стає в такому разі не простою суспільною функцією на зразок бджільництва чи ткацтва, а набирає значення системи національної безпеки.

Відповідно, вчитель стає не просто носієм культурної традиції, але й свідомим і вмілим її пропагандистом. Більш того, зважаючи на хворобу суспільства й обмежені власні сили, вчитель зобов'язаний шукати той контингент учнів, якому доцільно передавати традицію, і постійно відбирати ті елементи культури, котрі, як краплини чистої роси, несуть на собі відбиток, віддзеркалення всієї культури.

Таких учителів в Україні мало. Ніякий університет і ніяке міністерство не готують і не випускають в обіг. На вирішальних етапах історії кожного народу виступає на кін його релігійність, його віра. Якщо народ вірить у свої сили, то шукає порятунку. І тоді з'являються провідники – люди, яких ніхто не навчав спеціально, яких ніхто не посилав на цю роботу і яким ніхто за неї не платить. Усвідомивши свою місію – порятунок жертв шкільного ГУЛАГу, – справжній учитель сам себе поневолює і прирікає на труд, який зрештою, приносить найвищі заробітки – відчуття участі в духовному розвитку суспільства. Про ці заробітки найкраще сказав Т. Шевченко: «А слава – заповідь моя».

Від редакції: Роздуми В. Триліса мають дискусійний характер. У багатьох читачів вони викличуть несприйняття або заперечення. Відтак ми свідомо вміщуємо цей нетрадиційний матеріал стосовно виховної системи, щоб у такий спосіб започаткувати гостру дискусію.

Друкується за виданням:
Триліс В.
Про передачу традиційної пісенної культури дітям. *Берегиня.* 1999. № 2 (21). С. 64–69.

Іван Голубенко

Народні пісні – національне багатство України і його збереження та популяризація

Видатний знавець народної поетичної творчості М. Драгоманов зазначав, що фольклор України не поступається своїми якостями усній творчості найрозвиненіших народів Європи. На думку вченого, український фольклор є втіленням високого духовного потенціалу його творців і носіїв, їх віковічних прагнень до волі і незалежності. Драгоманов писав, що усна творчість і, думається насамперед, народна пісня, були засобом виховання духовних якостей українця, засобом відчуття рідної землі, чесної праці, високої моральності людини.

Недаремно свого часу Тарас Шевченко говорив:

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине,
От де, люде, наша слава,
Слава України.

Не загине і не може загинути Україна багата піснями. Патріарх нашої літератури Олесь Гончар вимірював їх числом триста тисяч. Це щодо числа. А щодо віку? Вчені доводять, що українській ліричній пісні понад тисячу років. Відомий фольклорист Володимир Гнатюк також наголошував на великій чисельності українських пісень, називаючи їх «розрізненими перлинами великого намиста».

А Марко Вовчок писала, що «краще від українських пісень нема в усьому світі великому». Високо цінував українську пісню ліричну П. Грабовський і захоплювався нею: «Що за милозвучність та краса, не кажучи вже про класичну простоту та безпосередність натхнення! Се джерело, з якого на здоров'я довго ще будуть пити нащадки. Влучність вислову надзвичайна, а стисліть просто непередатна»[1].

М. Костомаров указував на розмаїтість тематики в піснях і підкреслював, що в них замальовується народний побут, відбиваються погляди народу на себе і на все оточуюче. А на

[1] Грабовський П. Дещо про творчість поетичну. *П. Грабовський. Зібр. творів*: У 3 т. К., 1960. Т 3. С. 125.

думку П. Чубинського, «Пісня – найкращий приятель людини чи то в смутку, чи в радості». Олександр Довженко вважав, що «Українська пісня – це геніальна поетична біографія народу».

Позбавлений державності, український народ, тягнувся до свого минулого, до вивчення української пісні і водночас був змушений долати значні перепони на цьому шляху.

Німецький філолог, письменник і фольклорист Йоганн Гердер 1799 року вмістив до збірника «Голоси народів у піснях» немало українських пісень і зазначив: «Пісні – це архів народів, скарбниця їх науки і релігії, відбиток їх серця». Інший німецький дослідник пізнішого часу Ф. Боденштедт, що переклав українські пісні німецькою мовою і видав у Штутгарті 1845 року збірку «Поетична Україна», в передмові до збірки українську пісню оцінює так: «У жодній іншій країні дерево народної поезії не дало таких величавих плодів, ніде дух народу не проявився в піснях так жваво і правдиво, як в українців»[1].

Пісень багато і вони неабияк важать у житті народу. Їх не можна не берегти, розгубити. Багато вже й так втрачено. Якщо греки, наприклад, почали записувати свій фольклор у VI ст., то українці кинулися до записів народної мудрості лише на початку XIX ст. і то не так і дружно.

На зламі XIX–XX століть Леся Українка нагадувала, що треба поспішати записувати фольклор, бо немало вже навіки втрачено. За свій рахунок поетеса спровадила фольклорну експедицію.

Нагадує про втрачені шедеври і М. Драгоманов, видаючи разом з В. Антоновичем двотомний збірник «Історичні пісні малоруського народу». (К., 1874, 1875). У вступній статті автори нарікають на наше безпам'ятство, на наші лінощі щодо запису і публікації фольклору. Багато нами втрачено, тоді як інші народи можуть похвалитися непоодинокими пам'ятками типу нашого «Слова о полку Ігоревім».

Збирання й записування фольклору залишилося надзвичайно актуальним завданням і нині. Зокрема, складовою частиною навчального процесу студентів-філологів університетів і педінститутів є запис фольклору. Студенти Українського

[1] Штутгарт–Тюбінген, 1845.

педагогічного університету регулярно вирушають у експедиції записувати фольклор і повертаються не з порожніми руками. Цінні матеріали ще можна почерпнути в районах Івано-Франківщини, Львівщини, на Буковині. Та процес вишукування й записування фольклору потребує посиленої підготовки керівника експедиції.

Перед тим, як вести групу у обраному регіоні, треба побувати заздалегідь, поговорити з людьми, визначити носіїв фольклору, підготувати їх до «розкриття» перед групою.

Так само слід підготувати й записувача до вмілого, доброзичливого контакту з людьми. Не треба забувати, що носіями фольклору є переважно люди похилого віку і в їх мові можливі шамкання, шепелявість, деяка плутанина. Потрібно зважати і на фізичну перевтому.

Якщо людина помітить іронічну посмішку на обличчі записувача, а ще гірше – тінь глузування, можна вважати, що успіху не буде. Керівникові експедиції слід потурбуватися і про зовнішність студента. Мода, звичайно, не стоїть на місці. Але якою б не була мода, хлібороб завжди надасть перевагу природній вроді молодого записувача. Як правило, до перефарбованої студентки у спідниці-шортах поставляться не дуже прихильно, не поспішатимуть розкрити їй свою душу, поділитися сокровенним. Коли ж бути вимогливим до себе, то успіх забезпечений <…>.

Друкується за виданням:
Голубенко І.
Народні пісні – національне
багатство України і його збереження
та популяризація. *Народна
творчість та етнографія.* 1998. № 4.

Віктор Петров

Місце фольклору в краєзнавстві*

З питанням про місце фольклору в краєзнавчій роботі взагалі й краєзнавчій шкільній зокрема не все гаразд. Проти фольклору, збирання й дослідження усної народної творчості найсуворіші догани висловлювано й найгостріші обвинувачення

висувано. Краєзнавству минулого часу та й теперішнього закидувано, що «в краєзнавстві головним чином історично-філологічний або-ж етнографічний напрямок панує, закидувано, що студії над природою, цим джерелом сил і багатства місцевого краю, не провадиться, а коли їх і роблять, то організовуються вони шляхом академічним, неприступним і незрозумілим для місцевої людности». Краєзнавчі праці в її етнографічних ухилах закидувано, що «її одірвано від дійсного життя, що вона на життєвих потребах місцевого краю не ґрунтується, не вивчає чергових болячих питань краєвого життя, не переходить до розв'язання завдань поліпшення місцевого життя». А звідсіля робили висновок, що за умов післяжовтневого життя так у галузі краєзнавства працювати взагалі не можна. І тому й відповідне гасло проголошується:

– Геть *«побут селян»* та *«світогляд і творчість»*. Все це, як щось надто складне і, кінець-кінцем, як таке, що дуже мало дає в практичному житті, треба рішуче відкинути.

Щоб з'ясувати, оскільки ці закиди справедливі й мають рацію, слід зупинитись на питанні, що таке краєзнавство.

Основа громадського життя – це трудова діяльність людей, а тому виробничі процеси й повинні лягти в основу краєзнавчої роботи. Краєзнавство – це наукові досліди над продукційними виробничими силами певної території (села, району, округи), що здійснюється зусиллями місцевої людності. З такого погляду краєзнавство можна визначити, як ***виробниче краєзнавство***. Воно пристосовується до життя, до повсякденних практичних потреб. Звідсіля природно повстає твердження про необхідність практичного ухилу а краєзнавстві[1].

Пропаганду виробничого ухилу в краєзнавстві проваджено свого часу за рахунок фольклору. Щоб довести важливість і потребу вивчати продукційні сили, дискредитували фольклор. Тепер, коли питання про необхідність практичного виробничого підходу до краєзнавчих проблем вирішено остаточно, можна значно спокійніше підійти до питання про місце, що належить фольклорові при вивченні продукційних сил та виробничих

[1] Докладніше див. в нашій статті: «Сучасні завдання краєзнавства й етнографії». Життя і Революція. ч. I–II, 1925 р., ст. 86–90.

відносин. Для цього розглянемо докладно пораду, що в їй негативне відношення до фольклору відбилось:

– Досліджуйте, казали, працю сільради, землеустрій, кооперацію, нарсуд, ролю комсомола, то-що. Все це матиме значно більше значення аніж збирання приказок і частушок.

В цих порадах почувається повна нез'ясованість як того, що є предмет фольклорного досліду, так і того, оскільки методи фольклорних записів можуть бути придатні чи непридатні для виробничого краєзнавства. Тимчасом треба завсіди мати на увазі те, що виучувати працю сільради, землеустрій, кооператив, комсомол і т. ін., і т. ін., можна або-ж «фольклорно», через фольклор, використовуючи властиву фольклорові техніку, або-ж «поза фольклором», уживаючи різних інших спеціальних метод праці. Візьмімо, приміром, досліди над працею сільради. Тут можна взяти матеріал архівний і офіційний, ознайомитись із справами сільради, з протоколами, зі схемою відділів, зі сферою прав і обов'язків, зі взаємовідносинами з РВКом і т. ін..; за матеріал правитиме інформація, обіжник, інструкція й протокол. При тому списано все це й буде мертвою й умовною мовою канцелярії, різними «позаяками» й «з огляду», усталеними підходами протокольного викладу, з його схемами розграфленого паперу: слухали-ухвалили. Але можна цим не обмежитись, а списати живих людей, автобіографію голови сільради, оповідання й спомини про колишніх голів сільради, про боротьбу незаможників з куркулями, спомини про колишню харчрозкладку й думки за харчподаток на цей рік, записати на засіданні сільради промови найколоритніші, найяскравіші. Списати це живою мовою живих розмов, записати гостре слово й окремий вираз, приказку чи оповідання, розказане як приклад і дотепний довід з того чи іншого приводу сільського громадського життя, взагалі дати живе й жваве фольклорне оповідання. Виучуючи соціально-економічні процеси, треба на увазі мати не тільки методу цифр та підрахунків, але й ***факт, слово, людину***. Все залежатиме від доцільності й потрібності тої чи іншої підхідки викладу. В деяких випадках техніка протоколу при краєзнавчих студіях не тільки не принесе жадної користі, а, навпаки, заважатиме в праці. В багатьох випадках дослідник повинен бути не людиною канцелярії й статистиком, а

фольклористом, що бере життя в його творчому вияві. Частушка скаже іноді значно більше од загальних, протокольних слів з їх загальним значенням.

За джерело негативного відношення до фольклору була нез'ясованість для широких кіл того, що все, кожне явище господарчого й виробничого життя, коли його виучують у процесі життєвих стосунків так, як воно відбилось у творчій уяві й висловлювалося в усному оповіданні селянина чи робітника, може стати за предмет фольклорних записів. Оповідання з соціальним і економічним, ***виробничим*** змістом являють такий самий законний і необхідний відділ фольклору, як і побутові та фантастичні казки й оповідання. В кожному навіть давньому, збірникові фольклорних матеріалів, візьмімо от хоча-б Грінченків, знайдемо низку оповідань і переказів про панщину, кріпацтво, наймитів, господарів, про соціальну ворожнечу багатих і бідних. Фольклор – це не тільки казка про відьму та пісня про козака й дівчину, ба й оповідання про те, як у дядька Семена «деники»*[1] коня забрали, про те, як у голодні роки по сіль їздили, про боротьбу з самогоном, події під час революції, про місцевого агронома, лікаря чи міліціонера… Візьміть те текстуально-записане оповідання Семена Приходька, що ми нижче друкуємо. В цьому оповіданні відбилась історія «денікінщини», певна сторінка з соціального життя України за часів революції. І заразом – це чудовий зразок цікавого фольклорного запису. У Семена Приходька, людини одного оповідання, непрофесіонала оповідача, його оповідання лишилось оповіданням «розмовної мови»; у інших сільських оповідачів, оповідачів з фаху, професіоналів, спомини про революцію набувають уже певних специфічно-літературних форм, форм новели з усіма особливостями, що відзначають стиль цього літературного жанру.

Переходимо до питання, чого важать «переживання» в краєзнавчій праці.

Нам скажуть: «Гаразд! Ми згодні, що фольклор вивчає й повинен вивчати життя, що фольклорними спостереженнями можна охопити найгостріші питання сучасности, що з фольклору

[1] * *«деника»* – так у народі називали денікінців.

може бути одна з найживіших, найдинамічніших і найпродукційніших метод у краєзнавстві, оскільки фольклор має за предмет свій сучасне життя в його творчому виявленні. Але, – скажуть, – як бути з переказами про мерців, упирів, вовкулаків, відьом, обаясників, перелесників, мавок, із закрутками, прикметами, замовами? Навіщо збирати оті обжинкові пісні, гаївки, весільні, петрівки? Яка питома вага колискових пісень? Навіщо всенька ця магія й міфологія, всенька ця нісенітниця диких і темних забобонів?»

Коли-б хоч найменшою мірою закиди проти дослідів над оцими фольклорними первісними переживаннями мали рацію, то треба було-б не поширювати, а викинути книжки Кунова, Ліперта, Ельдермана, Мюллер-Лієра й викреслити в збірках творів ті томи, що їх у Плеханова, Кавтського, Лафарга присвячено питанням первісної культури, культури безкультурних народів, питанням, звідки взялися міфи і початкові вірування, що й досі зберігаються в житті.

І. Степанов у своїй передмові до книжки Кунова каже про необхідність ***пізнавального*** перемагання релігії. «Одкривши її коріння, ми там з'єднуємо умови, що при них у неї не буде жадного ґрунту. Релігійні уяви, каже Степанов, гублять всю владу, як тільки розкрити, що в основі сучасної релігії лежить світогляд дикунів. Звідсіля виникає потреба якнайуважнішого виучування міфологічного світогляду.

Дослідник підкреслює значення пізнавального перемагання приватної власності, а разом і капіталістичної власності. Власність перемагається, коли з'ясовується історична обумовленість походження й розвитку власності себ-то, коли з'ясовується, що капіталістична власність у процесі історичної еволюції виникла, а тому в процесі дальшого руху й зникне. В порівнянні з пізнавальним перемаганням власності пізнавальне перемагання релігії, коли підкреслюється подібна історична обумовленість тих чи інших релігійних форм, має ще більшу вагу. Студії первісного світогляду робляться актуальним питанням наших днів[1].

[1] Див. Кун Г. Возникновение и происхождение религии. Перевод и предисловие И.Степанова. Київ, 1919.

<…> Краєзнавча праця це синтетична праця. Вона – всебічне вивчення сучасного життя. При краєзнавчому підході до досліду природа, економіка, техніка, промисловість, людина, як творча сила, народний побут, – все це досліджується в реальній комплексній зв'язності цих життєвих явищ.

При краєзнавчому підході ми не одриваємо питань техніки від питань побутових, побутових від економічних, питань фольклору від питань соціальних. Фольклор комплексно зв'язано з виробничими процесами і тому виривати фольклор з виробничого процесу значило б нищити цілісність комплексу даних життєвих явищ.

Виучуючи, приміром, жнива, як суцільний комплекс явищ, зв'язаний з певним виробничим процесом, ми жодного права не маємо відокремлювати пережитки примітивної культури, давніх первісних звичаїв, як щось побічне й цілком нібито зайве. Коли школа чи краєзнавчий або ж сільськогосподарський гурток при хаті-читальні береться студіювати комплекс: жнива, в ці студії обов'язково треба ввести окрім спостережень над *«технікою та економікою жнив»*, суто виробничими елементами, ще й спеціальні спостереження над обрядами під час жнив (обряди з останнім снопом – *дід, спасова, ілліна борода*). Ці спостереження дадуть можливість з'ясувати виробничу, практичну природу міфологічних і магічних звичаїв, продукційно-господарчі мети обрядів.

Є. Анічков <…> висовує думку, що «вивчати обрядовий ужиток і зв'язані з ним гри, забавки та пісні треба, безперечно, виходячи з побутових відносин». Найбільш послідовний щодо цього був Ю. Ліперт. Ледве, каже В. Рожіцин в передмові до ліпертової книжки, чи треба підкреслювати величезне значення ліпертового засобу вивчати свята в безпосередній та найміцнішій залежності від економічних відносин і в зв'язку з господарчим побутом. Первісні побутові основи свят затьмарено пізнішими нашаруваннями, і наука тільки з великими труднощами має можливість з'ясувати економічні їх джерела. На прикладі книжки Ю. Ліперта, каже Рожіцин, ми можемо уявити, яка важка ця праця, як обережно доводиться розплутувати питання, щоб розкрити справжню природу народних свят. Цю працю ще не закінчено і, на нашу думку, тільки колективні досліди, до яких

буде притягнуто найширші кола працівників, зможуть дати відповідні матеріали для дальших подібних студій.

Карл Бюхер в своїй розвідці «Робота й ритм» досліджує питання про зв'язок трудових пісень з роботою, з матеріально-виробничим життям. На його думку, ритм пісні будується на ритмі роботи, а слова пісні виробляються з тих трудових звуків, що мимоволі вириваються при цій роботі. Ритм, згідно з Бюхеровою теорією, розвинувся вкупі й одночасно з роботою як такий чинник, що її організовує. Правда, з теорії Бюхерової не є остаточний факт науки й вона викликає багато заперечень, але тим важливіше було-б зробити низку відповідних дослідів. Треба було-б записати пісні, що малюють виробничі процеси, зібрати пісні, що їх співають під час роботи і при тім з'ясувати, чи дійсно є такі пісні, що співають під час роботи й ритм співу в них відбиває ритм роботи. За найпевніший зразок правлять пісні колискові, що в них ритм співу відповідає ритмічним хитанням колиски…

Як це не парадоксально на перший погляд здається, але студії ритму трудових пісень, починаючи від колискових, великого економічного значення набувають. І тепер, коли в нашій Спілці особливу увагу звертають на наукову організацію праці, треба, щоб осередку НОП'у зупинились на з'ясуванні ролі ритму для організації праці. Карл Бюхер у своїй книзі наводить повідомлення з Leipz Tageblatt від 5.VI.1908 р. про те, що перший практичний досвід в цьому напрямкові було зроблено в Канайоларі, штаті Нью-Йорк. Введені на заводах оркестри, щоб ритмом музики керувати працею, ритмічно організовувати працю, в години, коли грала музика, збільшували кількість пророблено роботи мало не на 40% порівнюючи до звичайної продуктивності праці[1].

Ми досить навели прикладів, щоб довести, як потрібно, виучуючи виробничі процеси, дбати одночасно також і про фольклорні досліди, що в інших випадках певне практично-продукційне значення мають.

Збирати місцевий фольклорний матеріал тим потрібніше, що наші дослідники, не маючи в своєму розпорядженні місцевих

[1] Бюхер К. Работа і ритм. Київ, 1923. С. 185.

матеріалів, звертаються в своїх розвідках до фольклору негритосів з Андаманських островів чи ескімосів з Гудзонової затоки <…>.

Ось, напр.., цілком, можна сказати первісне: «…ще існують прихильники поганського культу. В лісовій частині повіту вклоняються ідолові, *«Миколі на колесах»*, приносячи йому як офіру кров зарізаних тварин». Як було б корисно, коли б у бібліотеках <…> політосвіти замість книжок про криваві офіри невідомих полінезійців були книжки про вірування й побут місцевих селян. Коли П.Лафарг, щоб з'ясувати західноєвропейському робітникові, як ідея душі повстала й як вона змінювалася в залежності від змін у громадських відносинах, описує похоронні звичаї давніх греків або ж наводить міф про те, що Атена-Палада обертається на птаха, або-ж коли Ю. Ліперт для німецького селянина оповідає про звичаї на Зелені Святки та Великдень у Долішній Саксонії, Богемії та Швабії, щоб пояснити германський святковий народний календар з економічного погляду, – то це цілком зрозуміло й доцільно. Треба, щоб і наші популяризатори й дослідники <…> оперували не матеріалом зібрання у муринів із Замбезі та уривками приблизно розібраних клинописних текстів Вавилону чи ієрогліфів, знайдених у Тебах, та тим, що наплутав був Геродот 2000 років тому, одвідавши скитів. Треба, щоб вони користувалися, за прикладом того ж таки Ю. Ліперта, місцевим фольклором, місцевим краєзнавчим матеріалом. Перед краєзнавчими гуртками лежить обов'язок – дати нашим дослідникам відповідний фольклорний матеріал!

Місцевий краєзнавчий матеріал, досліди над місцевим фольклором мають лягти в основу позашкільної політосвітньої роботи різних гуртків при хатах-читальнях, сільбудах, робітничих клубах <…>. Тільки праця над місцевим конкретним життьєвим матеріалом, а не абстрактно-книжковим, призвичаїть членів гуртків доцільно провадити масову працю. Вивчення оточення дасть значно більше, аніж вивчення бушменів та асирійців.

Переходимо до питання про місце фольклору в шкільній краєзнавчій праці. Як добре всім відомо, роботу трудової школи, за новими програмами ГУС'а, мається доповнювати ***локальним,***

місцевим матеріалом. Трудова школа – це школа життя, вона вивчає те, що її оточує, і тому вона потребує конкретного матеріалу. Зв'язок із місцевим господарчим та культурним життям штовхає школу взяти діяльну участь у краєзнавчій роботі. Коли школа схиляється на загальносвітовий масштаб, – пише один із педагогів-краєзнавців, – вона губить крайове призначення – мету й розум нової школи. На вчителі сільської школи лежить дуже відповідальне завдання – зрозуміти краєзнавчий рух, ясно розібратись у складних питаннях шкільного краєзнавства. ***Треба щоб вчитель був краєзнавець.*** Треба ґрунтовно вивчити місцевий край, навчатись бачити, що діється навколо його. Не розуміючи життя свого оточення, вчитель не може викладати в новій школі. Очевидячки, в даному разі школі доводиться шукати допомоги в наукового краєзнавства, здійснити й підтримувати або-ж самому вчителеві або-ж через учнів постійний контакт з відповідними науково-краєзнавчими інституціями і взаємно використовувати обопільний свій досвід, працю й матеріали. Вчитель і сільська школа можуть у великій стати пригоді для науки, збираючи фольклорні відомості, що в повсякденному житті діти завсіди приносять до школи. «Школа за таких умов обертається в наукову лабораторію для вивчення місцевого краю. Ми, – пише І. Богданов, – підкреслюємо наукову роль школи, бо ця праця її матиме ті прикмети, що властиві й науковій роботі: вона спостерігатиме, досліджуватиме ці спостереження й аналізуватиме їх… Через те, що школа не зробить яких-небудь, можливо, нових спостережень, а тільки доповнить те, що існує, наукова цінність роботи не зменшиться, бо робота в школі буде наукова своїми методами… Діти – невтомні збирачі. І скеровані вмілою рукою, вони складуть величезну армію дослідників, що користуючись їхньою працею, ми зможемо провадити вивчення природи, господарства, побуту в таких глибинних нетрях, що взагалі мало приступні масовому спостереженню[1].

Розуміється, краєзнавча робота в школі має свої дидактичні особливості й свої суто педагогічні цілі, але те спостереження, що його зроблено точно над явищем живого життя, запис пісні

[1]Цитуємо за збірником: Вопросы краеведения в школе. Київ, 1925. С. 160.

чи оповідання, малюнок, нехай поганий і неохайний, але з дійсного предмета, діаграма статистичних відомостей, нехай неповних, але зібраних зусиллями самих учнів, – все це матиме також той чи інший науковий інтерес. Хатки з картону й сніг із вати непотрібні як для науки, так і для трудової, краєзнавчої школи. Те, що не можна використати для наукової мети з шкільної практики, те геть можна викинути й із школи. Бо це значить одне – даний запис, малюнок чи модель жодного не мають відношення до місцевого життя. Цей малюнок чи модель фальшивий, вигаданий, неправдивий. Це значить – школа ухилилась у: картон, вату, різнокольоровий папір і викреслені тушшю на підставі книжок діаграми. Дбати треба не про мистецький вигляд шкільних вправ, збірок, колекцій, а про те, щоб вони відповідали місцевій реальній дійсності. Науковою цінністю перевіряйте педагогічну цінність своєї шкільної праці.

Що може й повинен дати учень? – Спостереження!.. Тому спостереження й запис оцих спостережень і повинен лягти в основу цього слова. Воно не предмет, а метода чи принцип організації місцевого матеріалу. Запровадити до шкільної практики краєзнавчу методу дослідження, фольклорні підходи запису – це значить поставити учнів у становище дослідників і поставити шкільне навчання на справжній науковий ґрунт. Для початкових груп (I–IV) обсяг краєзнавчого матеріалу визначається принципом комплексної будови програми. Краєзнавчий комплекс стає за основну в початковій освіті. Працюючи над кожним комплексом, треба звертати увагу на обов'язкове збирання відповідного фольклорного матеріалу. Працюючи над виробничими комплексами (сівба, жнива, косовиця) невідмінно треба якнайуважніше ставитись до збирання фольклору, зв'язаного з комплексом. При суспільствознавчих комплексах спомини й оповідання про кріпацтво, поміщиків, аграрний рух, 1905 рік, часи революції, оповідання з соціальним змістом (про наймитів, панів), взагалі місцевий матеріал, тільки він може бути за єдиний вихідний пункт. Природничі комплекси дадуть словничок місцевих назв рослин, тварин, дерев, народні перекази про явища природи (блискавка, дощ, сніг) низку народних метеорологічних прикмет, тощо.

Найлегше збирати з учнями пісні: пісні мають сталий текст, їх пам'ятає кожен учень. Отже тему: «Запишіть пісні, що знаєте» і другу: «Зберіть пісні» (з указівкою на певну ділянку, яких саме пісень), треба вважати за найлегші. Далі підуть: «Запишіть загадки», «Зберіть приказки і прислів'я». За тему описову буде: «Дитяча праця, гри й забавки в нашій місцевості». Важче записати казку, та й тут не треба зупинятись, коли записи вийдуть спочатку недоладні. Матеріали про народний календар і зв'язані зі святами обряди, звичаї, вірування можна зібрати, даючи тему: «Як я провів учорашній день», звертаючи увагу учнів на певний обрядовий момент. Тема «Як я слабував і як мене лікували» дасть матеріал із народної медицини. «День нашої родини», «Як я був на весіллі, хрестинах, похороні», боротьба старого й нового побуту, давнього й молодого покоління, різне відношення до окремих явищ різних соціальних груп, – усе це даватиме щонайрізноманітніший матеріал для цікавих і цінних шкільних спостережень та фольклорних записів.

Яку величезну фольклорну працю щороку робиться в школах – і все це гине, викидається, палиться. Скільки в роки 1917–22-й писали учні творів: «Як провели літо», «Що було вчора в селі»! Де все це? Де каракулями, незграбними літерами, чорнилом із бузини чи хімічним олівцем на клаптиках якогось архівного паперу описане життя революційного села, процес класового розшарування й соціальної боротьби, історія харчрозкладки, оповідання про зміну влад, про гроші, міняйлів і спекулянтів. («Як ми ходили на базар», «Як батько їздили по сіль»), воєнні події в околицях села, самосуди, бандитизм і його знищення, про початок мирного господарчого будівництва? Все це загинуло, а новий матеріал останнього року гине, бо ніхто з учителів не певен, що це якусь має наукову цінність. Треба, щоб в школах у вчителів виробилась звичка: вправу на дану фольклорну тему зроблено – зібрати праці й, не ***виправляючи,*** одіслати на адресу Етнографічної Комісії. Це тим легше, що, на підставі декрету, листи й матеріали до Етнографічної Комісії Укр. Академії Наук (Київ, вул. Короленка, 54) пересилаються ***безплатно***. Можна обрати спеціально учнів, щоб вони листувалися з Академією Наук.

Хоч-би яким незначним і невдалим здавалося те, що записали учні, воно певну наукову цінність має. ***Для науки не існує значного*** й ***незначного, мистецького й немистецького, відомого й невідомого.*** Наука не знає такого розподілу. Для науки все цікаво, все потрібно. Для турботи: «Ну й кому то треба і кому цікаво?» не може бути місця. Хай у записах, зроблених школярами, нема нічого нового і, на перший погляд, цікавого, хай записано таке, що всі знають і скрізь знають, але й такий неновий матеріал потрібний для вивчення території поширення даного твору і для складання відповідних фольклорних мап. Окрім того, запис відомого матеріалу, загально поширеного (якого-небудь хрестоматійно-відомого оповідання чи пісні, що зі школи пішла) цікавий своїми варіантами. Кожен твір живе в своїх варіантах; історія твору – це історія його варіантів. Нового й невідомого, взагалі, не знайти. Дід Нестір на Переяславщині оповідатиме казку про литвинів, яким поле, засіяне льоном, здалось морем, і вони, поскидавши штани, перебрели це море. Але ви тотожній переказ прочитаєте в Павла Діякона про військо герулів, що, розбите лонгобардами, було таким жахом охоплене, що льон на полі прийняло за море. Не турбуйтесь, що члени краєзнавчого гуртка чи школярі або-ж лікнепівці не записали нового і особливо не шукайте чогось цікавого, поетичного та мистецького. Змагання шукати чогось надзвичайного – ворог збирача фольклору. Коли керуватиметесь подібним правилом, ви не дасте для науки нічого цінного. Для науки немає, повторюю, цікавого й нецікавого, мистецького й немистецького, значного й дрібного.

І, нарешті, остання увага. Спеціально на адресу тих, що хитаються: «Як-же-ж його посилати, коли воно писано малописьменними, та неохайно, та на клаптиках. Ніяково!»… Ото й добре! В жоднім разі не можна виправляти граматичних помилок і переписувати. В граматичних помилках, зроблених малописьменними, відбиваються діалектологічні особливості місцевої говірки. Малописьменні, що не засвоїли ще граматичних правил, пишуть як чують, фонетично. А тому *записи малописьменних треба надсилати в невиправленому вигляді.*

Збираючи фольклорний матеріал, треба дотримуватись одного: давати точний достотний запис і під кожним записом зазначати, коли, ким та від кого (село, округа, ім'я, прізвище, вік, освіта – письменний чи ні) зроблено даний запис.

Постійний і сталий зв'язок з науковими інституціями дасть можливість об'єднати дослідчу працю широких мас з дослідчою працею цих інституцій. Краєзнавча праця це ж і є переважно масова колективна праця. В зв'язку з масами – запорука її успіху.

Друкується за виданням:
Петров В.
Місце фольклору в краєзнавстві.
Етнографічний вісник. 1925. Кн.1.

Юрій Бондаренко,
Євген Пасічник

Школа: проблеми ментальності та національної самосвідомості

У формуванні позитивного ставлення до національної української культури важлива роль належить школі. Молодь – майбутнє народу і суспільство не повинне бути байдужим, які у неї ціннісні орієнтації, потреби. На жаль, доводиться констатувати, що в структурі інтересів сучасного школяра українська література і мистецтво ще не займають належного місця. Навіть значна частина старшокласників не виявляє інтересу до проблем культурного життя народу. Це пояснюється багатьма причинами. Культурно-духовне відродження неможливе без утвердження національної системи виховання. Для кожної нації необхідним є зберегти духовну єдність поколінь, наступність культури. Тільки через систему національного виховання можна забезпечити формування людини-громадянина з високою національною гідністю, національним характером, складом мислення. Національний тип особистості виростає на ідеях національної філософії, народних ідеалах і традиціях, звичаях і обрядах, тобто на культурно-історичному досвіді, здобутках народу багатьох епох, його морально-естетичних цінностях.

Духовне відродження української нації можливе на базі глибоких змін у всіх сферах буття – в свідомості, культурі, економіці тощо. Саме тому проблему відживлення національної самосвідомості у прийдешніх можна назвати і морально-етичною, і психолого-педагогічною, і суспільно-політичною. Правильне розв'язання її має для України доленосний характер. Те, що в умовах будівництва української держави повномасштабному становленню українського національно-культурного середовища немає альтернативи, – незаперечна істина. Незаперечним є і той факт, що рівень національної свідомості багатьох людей залишається низьким, а тому не дивно, що значна частина інтелігенції і досі перебуває за межами процесів української національної культури.

Таким чином, культурна переорієнтація суспільства диктується потребами самого життя, логікою розвитку історії. Але як здійснити таку переорієнтацію, які найголовніші ланки у цій перебудові – ці питання викликають неоднозначні відповіді. Така неоднозначність зумовлюється складністю самої проблеми, багатоманітністю взаємодії факторів, від яких залежить характер функціонування духовної культури народу.

Культурна переорієнтація – довготривалий й, на нашу думку, нерідко болісний процес, який повинен охопити усі верстви людей, усі сфери їх життя. Болісність процесу пояснюється насамперед тим, що ця орієнтація повинна базуватися на зміні установок, які вже давно склалися і які мають для них свою притягальну силу. Під установками слід розуміти певну позицію особистості, що проявляється в формі наперед визначального ставлення до явищ духовного життя, моральних норм суспільства тощо. Вони є показником її духовних потреб. У кожної людини своя система моральних, духовних та естетичних цінностей. Зміна аксіологічного потенціалу особистості так чи інакше веде до зміни її світоглядних позицій. А всякі зміни світогляду пов'язані з глибокою перебудовою в її свідомості.

Проблема формування національної самосвідомості настала давно і по-різному розв'язувалася впродовж багатьох віків існування української нації. Кращі представники народу будили національну гідність, виявляли незадоволення моральною деградацією співвітчизників, що виявляється в зреченні всього,

що мало національний характер. У Шевченка таке невдоволення матеріалізувалося у викривальне слово на адресу з'яничарених «землячків», для яких національні святині втратили своє значення. Інтерес до цієї проблеми особливо загострювався тоді, коли боротьба за волю, за державну незалежність набувала свого найповнішого розвитку. Суспільно-політична ситуація, що склалася в Україні після 1 грудня 1991 року, одразу поставила цю проблему в інший, глобальніший ракурс розгляду. Таким чином, вона набула нового концептуального змісту.

Процеси ідентифікації з культурно-національною спільністю людей можуть вирости лише на ґрунті національних інтересів, національної ідеї, яка стає цементуючою силою в історичному бутті народу.

Національна самосвідомість, носієм якої є нація, слід розуміти як усвідомлення народом своєї власної гідності, національних цінностей, традицій культури, свого невід'ємного права бути суб'єктом історії власного розвитку. Це також усвідомлення свого місця в системі економічного, політичного і духовного життя народів світу, інтернаціональних відносин. Це і є певними чином усвідомлення того, які потенційні можливості нації в майбутньому. Національна самосвідомість на рівні особи передбачає усвідомлення того ж змісту, що і самосвідомість на рівні нації, тих же цінностей, ідеалів, але при цьому уже мають місце інші виміри, оскільки в кожної особи різний ступінь ідентифікації, тобто ототожнення себе з нацією, різне ставлення до її цінностей, своє розуміння ментальності народу. А тому самосвідомість особи і народу – це адекватні поняття. Найчастіше національна самосвідомість на рівні особи відображає національну свідомість нації неповно, а то й видозмінено, не зовсім правильно.

Не можна не погодитися з відомим словацьким вченим Й.-С. Виростом, що високий рівень національної самосвідомості особи як її ідентифікації самої себе до певної національної спільності (у нашому випадку – української) можливий лише за умови наявності в її свідомості певної кількості підстав для такої ідентифікації. А ними можуть бути: *спільність мови (особи і національні спільності, з якою вона себе ідентифікує); кровна спорідненість (тобто пряма залежність з представниками*

цього народу); спорідненість з духовною культурою (визнання особою морально-етичних та культурних цінностей, вироблених цим народом за свої); тісний зв'язок з історичною долею народу; спільність місця народження та проживання або спільність історичної батьківщини для людей цієї національності, але які живуть в інших країнах.

До цього, вважаємо, варто було б додати і наявність спільних психологічних особливостей характеру (особи і більшості представників даного народу), тобто єдність ментальностей, адже «ментальність» – це спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення». Суспільні процеси багатьох десятиліть української історії стали сприятливим ґрунтом для такої ідентифікації. Звуження сфери функціонування української мови, постійна зневага до української культури, свідоме паплюження історії народу, замовчування імен багатьох письменників, приховування правди про минуле, – все це породжувало і байдужість до рідної культури, рідного слова, почуття національної неповноцінності. Цим і пояснюється той факт, що за даними останнього перепису (1989) кожен п'ятий українець (а таких 9 мільйонів!) назвали рідною російську мову. Це ганебні наслідки русифікації, а самі по собі ці процеси є об'єктивною реальністю, і не враховувати їх накреслюючи концепцію нового утвердження української національної культури, було б нерозумно. У культурній переорієнтації народу необхідна справжня мудрість, гігантські зусилля, велике терпіння. Українська нація вийшла на обшири світової цивілізації з великими духовними втратами. Потрібен час, щоб поступово залікувати заподіяні народу рани.

Система національного виховання, яка склалася на ґрунті народної педагогіки, своїм корінням сягає глибоко в народну філософію, етику, мораль, в основі яких була ідея добра, справедливості. Народна педагогіка культивувала милосердя, співчуття до людського горя, любов до праці, бережливе ставлення до природи як матері-годувальниці, глибоку повагу до жінки як хранительки домашнього вогнища, мир і спокій між людьми. Як справедливо відзначав М. Костомаров, на Україні

звикли з незапам'ятних часів чути в себе чужу мову і не цуратися людей з іншим обличчям; неприязнь вибухала лише тоді, коли українці помічали, що чужинці ображали наші святощі.

Школа в Україні протягом багатьох століть не була національною. Весь зміст навчально-виховної роботи у ній не був пройнятий національною ідеєю. Тому не виховувався у дітей національний тип народного ідеалу, національна психологія, світогляд, мораль та інші важливі компоненти свідомості учнів. В так звані радянські часи національне часто ототожнювалося з націоналізмом. Йому протиставлявся інтернаціоналізм як антипод національного. А між тим інтернаціональне без національного не може успішно функціонувати. Людина, яка росте в атмосфері байдужості до культурних надбань свого народу, втрачає моральні орієнтири.

Величезним національним лихом було й те, що навчання у багатьох школах, особливо в східних регіонах України, велося не рідною мовою. Тільки зараз тут українські школи починають формуватися.

Можна без перебільшення сказати, що у викладанні літератури за останні роки зроблено багато. Цьому сприяв ряд факторів: нова соціальна атмосфера, переоцінка культурних надбань минулого, надання українській мові статусу державної, включення у програму художніх творів письменників, імена яких були незаконно вилучені з української культури, нове осмислення багатьох історичних подій, цілих десятиліть нашої історії. Українська література відкрилася перед учнями новими гранями. І все ж можна ще стверджувати, що процеси культурної переорієнтації в школі набули потрібного розмаху. Їй потрібні й нові підручники, і нові дослідження вчених, літературознавців, істориків, мистецтвознавців тощо.

Однією з необхідних передумов формування національної самосвідомості є пробудження інтересу до історії народу. Без історичної пам'яті неможливо відповісти на питання, «хто ми, чиї сини, якої матері діти?» Український народ має глибоко самобутню історію, і увагою до неї повинен бути також пройняти весь курс літератури в школі. Література – це художній літопис минулого, перегук століть, духовна скарбниця нації. Зі школи учні повинні винести глибокі знання про довговічну героїчну

боротьбу за волю, за духовні надбання культури. Під цим кутом зору слід переглянути шкільну програму, яка також повинна бути пройнята національною ідеєю. На матеріалі художньої літератури необхідно виховувати національну психологію, національне світосприймання. Потрібна й переорієнтація учителів. Багато з них у полоні старих традицій, усталених схем аналізу художніх творів, стереотипів.

Особливості художньої інформації в характері її функціонування. Художня інформація переважно функціонує не на основі законів монологічної комунікації, а на основі діалогічного спілкування письменника з читачем. Мистецтво вимагає від читача не пасивного споглядання і споживання чужих ідей, не нав'язування йому готових висновків і узагальнень, а активного втручання в художній світ письменника, заглиблення в художні пласти його узагальнень. Воно безпосередньо звернене до його внутрішнього світу, його думок і почуттів. У художній літературі аналіз змальованої дійсності даний не лише як результат, а як процес бачення світу, і читач нібито разом з письменником спостерігає життєві явища, оцінює їх, приходить до певних висновків та узагальнень. Саме ця особливість дає підставу назвати художній твір незавершеною завершеністю. Він завершений як явище мистецтва, як внутрішня структура, єдине художнє ціле, якому властивий конкретний зміст і певна форма його організації, зумовлена художньою логікою письменника, і в той же час він відкритий для читача, його думок, асоціацій, уявних образів, картин.

Щоб художній твір став духовним надбанням школяра і не втратив для нього притягальної сили, необхідно, щоб змальовані письменником картини, літературні образи найшли відгук у його душі і були сприйняті ним, як щось своє, близьке, рідне. Шкільний аналіз художнього твору за своєю природою повинен бути більш особистісним, ніж, скажімо, літературознавче дослідження.

У процесі вивчення літератури в школі необхідно формувати в учнів поняття про український народний характер, про ментальність українського народу. На жаль, у розпорядженні вчителів немає ґрунтовних праць філософів, літературознавців, методистів, у яких би проблеми української ментальності на

матеріалі художніх творів висвітлювалися з достатньою глибиною. Є лише поодинокі дослідження на цю тему, до того ж у них багато суперечливих тверджень, які виключають одне одного.

Відомий український філософ Дмитро Чижевський пропонував йти трьома шляхами: «Перший із них – це дослідження народної творчості, другий – характеристика найбільш «блискучих», яскравих, виразних історичних епох, які даний народ пережив, третій – характеристика найбільш значних, «великих», видатних представників даного народу»[1].

Використовуючи настанови Д. Чижевського, підкреслимо, що твори художньої літератури можуть виступати джерелами вираження рис української ментальності і для такого визначення є цілий ряд підстав:

1. Для розгляду треба брати не тільки фольклор як літературний вияв народної творчості, а й твори конкретних авторів, тому що їх настанови до світобачення і світовідтворення художніми засобами сформовані в атмосфері національних образотворчих традицій.

2. Кожен високохудожній літературний твір характеризується адекватним рівнем узагальнення в сфері творення психологічних типів.

3. Психологічні типи творяться на фоні тих історичних епох, в які вони існують, творяться у взаємозалежності з ними. Тому шляхом порівняння цих типів, створених в літературі різних часів, можна визначити, які риси мають історично зумовлений характер, а які – надісторичний, тобто зберігаються незалежно від будь-яких перипетій, а значить і знаходять своє відображення в художніх творах різних епох.

4. Відтворення самих історичних епох має не стільки хронографічний характер, як критично осмислений. Вони стають місцем для прояву тих чи інших психологічних рис і оцінюються в залежності від свого впливу на ці риси через вплив на історичну долю народу. Але буває і зворотний процес: хід і наслідки історичних подій зображуються як такі, що зумовлюються ментальністю нації.

[1] Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ, 1992. С. 18.

5. Видатними представниками нашого народу дуже часто якраз і ставали письменники. Вони уособлювали психологічні типи нації.

6. В літературі втілюються естетичні ідеали людини. Вони вводять читача в ситуації емоційно-ціннісного співпереживання, тобто підкріплює процес визначення рис ще й виховним впливом.

За твердженням багатьох дослідників, на становлення української психіки впливав цілий ряд різноманітних чинників. Як один з найбільш впливових виділяється історичний (адже українець протягом багатьох століть перебував практично в одній і тій же ситуації – в ситуації постійної загрози з боку сусідів-загарбників, які несли в першу чергу фізичне знищення). Тому виникала дилема: боронити себе, чи ховатись, боронитись, чи прислужувати окупанту, відстоювати незалежність, чи відходити у власні духовні емпірії. Ця дилема приводила до розшарування в українському суспільстві, бо завжди знаходились ті, хто віддавав перевагу тому чи іншому типу поведінки. М. Шлемкевич у книзі «Загублена українська людина» виділяє чотири типи українців, які особливо яскраво проявились в умовах колоніального стану. Перший – тип *«старосвітських чиновників»*, тобто людей, які живуть виключно заради своїх біологічних потреб. Другий – тип *«гоголівської людини»,* яка йде на службу колонізатору для власного утвердження. Третій тип – *«сковородинської людини»,* яка, не сприймаючи нової російської дійсності, замикається у власній душі, в самовдосконаленні, де шукає нового, кращого світу. І четвертий тип – *«шевченківської людини»*, гаслом якої є «борітеся-поборете!», яка бачить для України краще майбутнє. Деякі з цих типів можна зустріти, наприклад, і в романі Ліни Костенко «Маруся Чурай». Завдання вчителя допомогти учням визначити ці типи та сформувати емоційно-ціннісне ставлення до них, а значить, і виробити власний еталон людини, який би став орієнтиром в процесі самовиховання. <…>

Друкується за виданням:
Бондаренко Ю., Пасічник Є.
Школа: проблеми ментальності та національної самосвідомості. *Слово і час.* 1993. № 6.

Павло Мовчан

Повернення задля оновлення

Художній рівень національної літератури залежить від ступеня пізнання світу через національне слово. Будь-яке творче починання, хай навіть геніальне, завжди обмежене внутрішньою закономірністю одвічних художніх процесів і течій, розвитком колективної класової свідомості. Генії, воскрешаючи забуті схеми і формули, відтворюючи всі вироблені народом ідеї та норми, сповнювали їх новим змістом, розширюючи тим самим і схеми, і формули. Не можна не погодитися з О. Веселовським, котрий, досліджуючи взаємозв'язки, співвідношення особистості і творчості, підкреслював, що ми пов'язані «легендою і ширимося в ній, не створюючи нових форм, а прив'язуючи до них нові відносини: це своєрідне «заощадження сил». У світогляді кожного великого поета-реформатора ми знаходимо ідеї, що вже позначені «колективною творчістю середовища», в його психіці – форми переживань типи емоцій, що вже відстоялися в народному досвіді, в його естетиці – смаки і погляди широких мас. Стосовно ж мови, то вона визначає напрямок та характер власних переживань. І хоч ми говоримо про мову Шевченка чи Пушкіна, це передусім народна мова, що являє собою постійну, незалежну від індивіда величину. Слово – резервуар, який наповнюється змістом часу. Слово – міф. Це зрозуміло. Але слово в пісні, в казці, поєднуючись з іншими словами, створювали ще об'ємніші міфи. Розширюючи контекст слова, розширювався і міф, слово було звітом людини про себе і світ. З самого початку кожне явище в світі вимагало нового слова, відбувався великий процес активного словотворення. Коли людина перестала творити слово, розпочався процес творчості словом. Слово, закам'янівши, стало знаряддям думки, яка являла новий зміст життя. Міфотворчість – це другий етап, друга сходинка у возвеличенні людини. До міфотворчості насамперед належить фольклор, від якого відбрунькувалася і література. Все тут взаємопов'язане, одне живить друге. Фольклор постійно живить літературу, так само, як слово безконечно живить поезію. Образ-слово-міф-література – ось ланки ланцюга, постійні,

нерозривні <…>. У фольклорі, що володіє узагальненою системою символів і алегорій, не відтворюється, а лиш окреслюється дійсність. Він являє собою мовби певну систему «геральдичних зображень». Література ж майже завжди пов'язана з реальною дійсністю, з її конкретними прикметами, з географією, з часом. А давньоукраїнська література була скута ще й ідеологічними канонами, що їх неодмінно слід було дотримуватися і в формі, і в змісті. Літературне слово тоді різко відрізнялося від фольклорного. Літературне слово було церковнослов'янським, ідеологічним, елітарним. Слово письмове і слово усне чітко розмежувалися: одне було слово Боже, друге – язичницьке. І слово усне перебувало, природно, в опозиції до письмового слова, привілейованого вже тому, що воно увічнювалося на пергаменті, на папері. Усне слово теж увічнювалося, але вже по-своєму, шлях до його увічнення пролягав через загальновживаність, через оприлюднення, успадкування, проникнення в народну психологію <…>.

<…> «Фольклор та література не відмежовані одне від одного, а доповнюють одне одного, мають певною мірою спільну, що доповнює одна одну, систему жанрів: в цій системі жанрів відсутні дублюючі жанри: література не може самостійно існувати без фольклору, оскільки не задовольняє всіх потреб суспільства в художньому слові».

<…> Збирачі українських народних пісень (Максимович, Цертелєв та інші), котрі записали усне слово, умовно урівняли його в правах зі словом літературним, але ще не узаконили його. І потрібен був фарс, розіграний Іваном Котляревським, повинен був явитися геній для того, щоб слово, живе слово перебороло мертвотність слова книжного. Перемога народного слова, не слова-наймита, а слова-володаря, була невідворотна.

На зміну книжному слову прийшло слово живе. Книжне слово панувало тоді, коли теологія була водночас і ідеологією, коли закон Божий був державним законом. Державні закони змінилися, влада елітарного слова ослабла, тим-то воно відносно легко здало свої позиції. І такий феномен, як поезія Тараса Шевченка, не міг з'явитися в XVI, ані в XVIII століттях, коли Боже (читай – книжне) слово було вище і значиміше живого народного слова. Кожне слово (ідеологічне) було об'єднуючим

зверху, а народне слово – знизу. Художня цілісність, пойменована фольклором, єдиний народний стиль виробляла не протягом одного століття. Енергія усного слова накопичувалася віками, щоб прорватися нарешті в творчості генія.

Тут доречно було б згадати відомого українського письменника-полеміста XVI століття Івана Вишенського, чия давньоукраїнська мова насичена народними фразеологізмами, приказками, прислів'ями, каламбурами і навіть діалектизмами. При цьому він рішуче застерігав від «перекручення» церковних текстів (під час читання чи писання) простою мовою: лише після літургії, вважав він, їх можна переказувати чи тлумачити «попросту». Всі церковні книги слід друкувати «словенською мовою», наголошував він і вважав водночас, що воздавати хвалу Богові «простою піснею руською» ще не настав час. Мало збігти ціле століття, щоб українська пісня, явивши величезне розмаїття форм, багатство стилю і змісту, досягла найвищого рівня в своєму розвитку.

Давньоукраїнські письменники, які користувалися мовою «словенською», книжною, трафаретною, обмежувалися традиційними формами рідко мали власний стиль, позаяк були позбавлені індивідуальної основи, яка неодмінно пов'язана з пізнанням світу окремим індивідуумом. А світ у богослов'ї, як відомо, був пізнаний раз назавжди. Тому його належало не пізнавати, а пояснювати і виносити з нього «моральне повчання».

І все ж, попри трафарети, яким були упідлеглені давньоукраїнські письменники, індивідуальне, авторське начало однак проривалося. Це особливо помітно в полемічній літературі, яка час від часу зверталася до мови народної як до останнього аргументу. Процес демократизації літератури, безперечно, пов'язаний з фольклором, з проникненням у феодальну літературу демократичних елементів: спочатку в неї увірвалася мова низів, по тому прийшли і народні герої.

<…> Історична заслуга Івана Котляревського саме й полягає в тому, що він першим серед українських письменників заговорив на повен голос живою народною мовою, продемонструвавши на прикладі власних творів її невичерпність, глибину, пластичність та художню функціональність. <…>

<…> Своєю поемою І.Котляревський підніс на новий ступінь культуру українського поетичного мовлення. Заслуга його передусім у тому, що він зумів навернути українську поезію до її національних витоків. <…>

Поети-романтики охоче черпали матеріал з багатого пісенного фольклору, зберігаючи в своїх творах структуру народного мовлення, самий спосіб народнопоетичного вираження. <…>

Проблема літератури і фольклору – це проблема розвитку національної мови. Чи академічна стереотипізація, яка, на мій погляд, виникає в літературі, що сторониться фольклору і дотримується «чистоти», чи постійні відкриття. Жоден літератор не створює художню мову, він знаходить її, як зазначав Веселовський, у народнопоетичній свідомості. <…>

Проблема взаємозв'язку літератури та фольклору – це проблема ставлення до традиції, до готової системи виважених висновків, суджень, узагальнень, до системи, котрою є передусім народна мова. <…>

Українська народна творчість була ґрунтом, на якому виросла і нова українська література, і новий театр, і музика, і навіть живопис. Фольклор пробуджує інтерес до народу, його потреб, до його долі. Звернення до нього мало наслідки «величезного значення як для літератури, так і для суспільства» (М. Драгоманов).

На відміну від поетів-романтиків Тарас Шевченко, котрий значно розширив горизонти нової української літератури, використовуючи в своїй творчості мотиви і теми народних пісень, а також використовуючи художні засоби народної поетики, не дозволяв собі прямого переспіву народних пісень, хоча стилізації й зустрічаються в ранньому періоді його творчості. Усі впливи він переплавив у єдине розмаїте ціле. Творчо використовуючи стилістичні та зображувальні засоби народної поетики, він не слідував по-рабському за народною поетичною традицією, тому що таке наслідування призвело б до девальвації самого слова, до його шаблонізації. Для його життєстійкості потрібна була «кипуча кров самого Шевченка» (І. Франко), його індивідуальна воля. Тарас Шевченко як ніхто інший розкрив багатство і своєрідність народнопісенних ритмів,

поєднавши мотиви народних пісень зі своїми власними, створивши таким чином свій оригінальний стиль, єдину цілісність, яка має назву – поетика Шевченка. І не дивно, що ніхто з його послідовників не міг зрівнятися з ним, хоч використовували вони ті ж самі образи та ритми. <…>

<…> Іван Котляревський, вдавшись до стилізації, назвав «Наталку Полтавку» та «Москаля-чарівника» «малоруськими операми», визначивши як жанр, в якому драматургія поєднана з піснею. Тому що тільки за цієї умови творчо переосмислене, усне слово могло функціонувати як повноцінне. Слід мати на увазі й те, що Котляревський не пересаджував народні пісні на ґрунт «штучної» поезії, не модернізував їх, не надавав їм суб'єктивного забарвлення засобів, властивих народній пісні. <…>

<…> І все-таки найрезультатнішими були трансформації Тараса Шевченка, котрий сконцентрував у своїх творах усі елементи народної поетики, підкресливши в народній пісні та думі найосновніше: художню досконалість моральну висоту. <…> Послідовники, а точніше – епігони Шевченка: Федькович, Куліш та інші – не досягли високого рівня, а перетворилися в блідих копіїстів. Основна їхня вада у тому, що, зображаючи дійсність традиційними засобами, вони жертвували правдою заради позірної краси чи для возвеличення. А це, як правило, призводить, як справедливо зауважив О. Потебня, до «надуманості образів», «риторичності», до манірності.

Тому то й виникла в українській літературі необхідність розширення тематичних горизонтів, тому імена І. Франка та Лесі Українки пов'язані з виходом до загальноєвропейських тем і образів, переплавлення в горнилі української мови проблем загальнолюдських, які виходять за рамки суто національної проблематики, хоч фольклор і лишився основним джерелом їхньої творчості, але це вже був не тільки український фольклор, а й фольклор сусідніх слов'янських народів, а також народів древньої класичної літератури. <…>

<…>А. Міцкевич назвав народну пісню «святою скрижаллю», що її народ оберігає як свою міць, зброю, свою потенцію і перспективу. І кожна пробуджена нація прагне володіти такою скрижаллю, а не відмовитися від неї У цій скрижалі кожне покоління знаходить своє і бере те, чого вимагає

певний час: слово, формовираження, духовні цінності, моральну чистоту, перспективу тощо. <…> У творах фольклору кристалізувалися моральні якості людини тому моральний еталон у фольклорних творах звернути назад, у минуле. В думах, наприклад, оспівується героїзм чесність, самовідданість Байди, Альоші Поповича, Богдана Хмельницького, Кривоноса та інших національних героїв.

Сьогоднішнє звернення до фольклору також викликане стремлінням розкрити першозначення слова, позаяк слово, як ми вже зазначили, є ембріональною формою інертності й знеособленості. Тому зрозумілі спроби багатьох поетів відновити зв'язки між значенням слів «пояснюваних» та «пояснюючих».

Фольклорне слово сьогодні перебуває в опозиції стосовно загальновживаного стереотипу, до спустошеного одномірного техніцизму. І в деяких випадках зумисні стилізації покликані протидіяти різного роду деструкціям і новаціям, що руйнують не стереотип, а саме слово. Фольклорні теми та образи в літературі, кіно, живописі покликані протистояти масовій культурі, усередненому героєві. Тому «повернення», приходи чи «озирання» на фольклор, до фольклору – не лихо, як витлумачує Н. Джусойти, а необхідність, якщо це відбувається природно. Лихо – це коли звернення літератури до фольклору перетворюється в чергову кампанію. Запрограмувати великого поета, на жаль, неможливо, зате цілком можливо зберегти життєздатність слова. <…>

Тому ще раз хотілося б наголосити на тому, що повернення до фольклорного слова, викликане інформаційним вибухом, у результаті чого слово зменшилося в своїх параметрах, – цілком закономірне. Виникає цікава ситуація, коли фольклорний умовний стереотип протистоїть іншому, пізнішому і не менш стійкому літературному, інформаційному стереотипові. Щоправда, у поезії з'явилися спроби примирити їх, синтезувати, однак ці вольові зусилля переважно лишаються безрезультатними. Слова в їхніх текстах живуть своїм відособленим життям, відштовхуючись, віддаляючись одне від одного щодень далі й далі, а авторське зусилля з плином часу розмагнічується, і м'язи метафори розм'якшуються. <…>

<…> Від часу виникнення усних творів процес формування суспільної свідомості був пов’язаний з процесом накопичення духовних цінностей. «Механізм свідомості» та «механізм творчості» були взаємопов’язані. Перше не переважало друге, а лиш доповнювало, коригувало.

Літературний процес – це процес диференціації самосвідомості, який постійно розширюється при цьому паралельним процесом стереотипізації елементів мислення: слів, понять, предметів, поведінки, психології. Суспільний стандарт поведінки спричиняє стандарт рефлексів, шаблон думки, шаблон критеріїв. Стандартизація літературного стилю викликана очевидно, процесом технізації. Творча співучасть, що снувала в часи фольклору, нині неможлива. Можна лише висловити своє суб’єктивне ставлення до художнього твору, але ні змінити його, ані відкоригувати не можна. «Загальна якість» підмінюється «загальною кількістю». <…>

<…> Стереотипізація зображальних засобів, стандартизація людської психології викликає необхідність деформувати їх, протистояти їм з допомогою крайнього індивідуалізму. Цим пояснюється різного роду деструкції, що виникли у XX столітті. Однак така реакція лише сприяє подальшій шаблонізації. І рятівним джерелом – очищаючим, цілющим, відродженим (укотре!) – знову стає фольклор, фольклор у широкому значенні цього слова, а не пісня чи казка, як інколи намагаються його трактувати. Саме йому відводиться захисна роль від ерозії індивідуума, він стає імунітетом народу проти знеособлення, проти загрози усередненості й пригнічення людської особистості. Проблема охорони, захисту внутрішнього світу людини не може бути розв’язана поза фольклором. Фольклор став своєрідним генетичним кодом національних культур, який зберігає унікально-своєрідне від безликості, від «універсалізації», якщо скористатися термінологією В. Кубілюса, від ентропії. Безликість, проникаючи в слово, позбавляє його повновагої функціональності, девальвує його. І тут знову на виручку приходить фольклор, який оберігає основу основ – мову – від мутацій, пов’язаних з інформаційним вибухом, мутацій, що загрожують розмити його серцевину, його цілісність.

Слово знову й знову відроджується в контексті, що його зразки, знову ж таки, знаходимо в фольклорі. Якщо сила слова залежить від контексту, тобто від умов функціонування слова, то могутність контексту залежить від переконаності, від моральної сили, з якою створюються думки. А про моральну чистоту, духовну висоту народної творчості дискутувати не доводиться. І коли ми говоримо про фольклор як про народний скарб, не слід забувати, що скарб мертвий доти, доки не виявлені і не пущені в обіг його цінності. Інакше він стає обтяжливим вантажем. І поодиноке, епізодичне звернення до нього нагадує заглядання скупого лицаря до своїх скринь. А питання про майбутнє цих цінностей чекатиме свого розв'язання. Та й чи можна вести мову про майбутнє, моделювати його, зрікаючись свого минулого? Хочу відповісти на це запитання словами М. Бахтіна: «З'ясовується, що кожен справді істотний крок уперед супроводжується поверненням до початку («першопочаток»), точніше, до оновлення початку. Йти вперед може лише пам'ять, а не забуття. Пам'ять повертається до початку й оновлює його».

Відбувається двостороннє, взаємне оновлення, коли оновлюються не тільки початки, а й сама пам'ять. Щоправда, оновлення це можливе лиш на випадок трансформації, творчого переосмислення і аж ніяк не наслідування. Наслідувати краще – ось девіз сьогоднішнього дня. Але наслідувати не сліпо, а перевідтворюючи, наповнюючи змістом свого часу кожен фольклорний образ, кожен троп, як це роблять у сучасній українській поезії такі поети, як І. Драч, М. Вінграновський Д. Павличко. Вони насичують загальновживані ідіоматичні образи новим значенням, у традиційні народні образи вплітають конкретні деталі безпосереднього нашого оточення. На стиках важкопоєднуваних слів та понять, на зміщеннях метафор виникає новий ліризм. Слово в контексті оновлюється, а епітет, утративши свій орнаментальний характер, стає провідником думки.

Злітають із прадавніх рушників,
На щастя звінчаних, червоні птиці,
І рідна пісня, як бджола в косиці,
Бере з душі напої для віків.

(Д. Павличко)

Фольклорні засоби, до яких вдаються поети, не формальні – органічні, і синтаксис має тут не тільки зовнішні ознаки народного *повістування*, як, приміром, у віршах І. Драча, де фольклорна тема вивертається навиворіт для того, щоб видобути з неї актуалізовані думку та образ. У деяких віршах Драча синтаксичні скорочення, притаманні фольклорним творам, покликані сконденсувати образ, згустити метафору, створити коротке замикання мислі. Прикладом того може бути вірш «Удівство», в якому персоніфіковане удівство перетворюється на зловісний символ повоєнного часу.

У віршах сучасних українських поетів, які звертаються до фольклору (І. Жиленко, В. Коломієць Р. Лубківський, П. Скунць), одухотворена природа персоніфікується, підноситься, пантеїстичне світосприймання протиставляється сухому, науково-раціоналістичному, яке виганяє з хати домовика, з лісу – лісовика, з дерева – його живу душу, вимірюючи землю кілометрами, а ліси – кубометрами деревини, позбавляючи тим самим життя глибокого змісту, збіднюючи саме слово, здуваючи з нього, мов пилок з крилець метелика, його очарування, таємничість. Слово позбавляється своєї оболонки, система всихає, випирає кістка оголеного часового змісту. І ми вже готові зруйнувати одвічні поетизми, «виявляючи» за допомогою свого раціоналізму їхню неспроможність, нереальність, готові спрощувати ці згустки поезії і в самій мові, уточнюючи, усушуючи, збіднюючи їх. І сонце для нас перестає сідати, тому що земля обертається навколо своєї вісі, шия дороги скорочується до показника на спідометрі, а око води розчленовується на складові хімічні елементи. Але ж бідно так, і головне – не потрібно так. І, перш ніж озирнутися на Всесвіт, на природу, щоб знову відчути її первозданну красу, ми повинні озирнутися на слово, яке увібрало в себе все – від колишніх зиккуратів до неіснуючих тіней. О слово, ти мій захист і порука! Слово знову повертає нас від периферії Всесвіту до серцевини сонячного променя. Слово відновлює зв’язки людини з часовими і просторовими координатами, слово повертає її в контекст природи і в контекст часу.

Слово – нічиє. І якщо дивитися з перспективи тритисячного року, то авторство «Війни і миру», «Ромео та Джульєтти» буде не

таким уже й істотним, оскільки момент біографізму з часом стає вторинним стосовно твору, життєстійкість якого визначається ставленням до нього читача. Саме позачасові ознаки фольклорних творів дають їм життя в часі. Змінюється інтонація слова, і фольклорне слово покликане знову і знову коригувати й інтонацію, і створюваний контекст.

Друкується за виданням:
Мовчан П. Мова – явище космічне:
Есе, літературно-критичні статті.
Київ : Просвіта, 1994. С. 34–54.

ЗАДАЧА
Предлагаемая
Императорскимъ
Вольнымъ экономическимъ обществомъ
О
СОСТАВЛЕНІИ ОПИСАНІЙ СЕЛЬСКИХЪ РУКОДѢЛІЙ

Извѣстно, что во многихъ краяхъ сельскія рукодѣлія составляютъ значительныя отрасли промышленности, совокупно съ земледѣльческими работами, либо независимо отъ сихъ работъ, существуя самобытно, какъ исключительный промыслъ сельскихъ жителей. Выдѣлка холста и полотенъ, ткачество, крашеніе и набивка бумажныхъ издѣлій, шитье сапоговъ, шапокъ и рукавицъ на продажу, приготовленіедеревянной и гляняной посуды, гвоздей. Топоровъ и разныхъ другихъ желѣзныхъ, стальныхъ и мѣдныхъ издѣлій, витье веревокъ, выдѣлка рогожъ и многія другія ремесленныя производства занимаютъ въ селеніяхъ большое число рукъ, не только въ свободное отъ полевыхъ роботъ время, но в теченіе всего года. Есть много селеній, гдѣ большая часть народонаселення занята изключительно какою-либо отраслью рукодѣльной промішленности.

О состояніи сельскихъ рукодѣлій въ Россіи собрано до сихъ поръ весьма мало свѣдѣній; о нѣкоторыхъ только можно найти болѣе или менѣе обстоятельныя указанія, разсѣянныя, преимущественно, по разным перыодическимъ изданіямъ, а также въ хозяйственно-статистическихъ описаніяхъ различныхъ мѣстностей; но за заключеніемъ такихъ случайныхъ указаній,

тщетно было бы отыскивать удовотворительныя свѣдѣнія о разнообразныхъ сельскихъ рукодѣліяхъ, достигшихъ во многихъ краяхъ значительнаго развитія.

Имѣя в виду, что состояніе сельскихъ рукодѣлій, по важному значенію ихъ въ народнойпромышленности, заслуживаетъ основательнаго изученія, и желая поощрить любознательныхъ людей къ мѣстнымъ изысканіямъ по этому предмету. Императорское Вольное Экономическое Общество положило: установить на слѣдующихъ основаніяхъ особыя награды за собраніе свѣдѣній о сельскихъ рукодѣліяхъ въ Россіи:

1) Свѣдѣнія о состояніи сельскихъ рукодѣлій могутъ относиться къ одному селенію, или округу, либо ко многимъ селеніямъ и округамъ, обнимая собою, смотря по значенію предмета, одинъ родъ или нѣсколько различныхъ рукодѣлій, существующихъ въ одной или разныхъ мѣстностяхъ какого-либо края.

2) По каждому рукодѣлію, въ частности, слѣдуетъ изложить: а) *Относительно значенія описываемаго рукоделія*: число занятыхъ имъ рабочихъ взрослыхъ (мужчинъ и женщинъ) и дѣтей въ пропорціи къ числу мѣстныхъ жителей: в какой мѣрѣ находится рукодѣліе въ связи с сельскими занят іями, или имѣетъ оно независимое отъ нихъ положеніе; въ послѣднѣмъ случаѣ не отнимаетъ ли оно слишком много рукъ у сельского хозяйства, и вообще какое вліяніе имѣетъ оно на другіе промыслы, находящіеся съ нимъ въ связи. б) *Относительно способовъ производства:* по мѣрѣ возможности подробное описаніе рукодѣлія, съ поименованіемъ снарядовъ или орудій, въ немъ употребляемыхъ, и съ указаніемъ, въ чемъ именно заключается егодостоинства, или недостатки, и какимъ способомъ можно его улучшить. в) *Относительно пріобрѣтенія матеріаловъ и сбыта издѣлій:* изхъ какихъ мѣстъ и по какимъ цѣнамъ пріобрѣтаются потребніе матеріалі, а также, по какимї цѣнамї продаються віработаннія издѣлія; производится ли купля и продажа тѣхъ и другихъ за наличныя деньги, или мѣною на другіе товары, или въ кредитъ, и на какихъ условіяхъ, изхъ какихъ мѣстъ и какіе торговцы пріезжаютъ для покупки; въ какія мѣста отправляется товаръ на продажу и г) *Относительно хозяйственнаго быта производителей:* какъ велики

пріобрѣтаемые ими отъ рукодѣлія заработки, какое вліяніе имѣетъ оно на домашній ихъ бытъ, не вредитъ ли здоровью, а если вредно, то въ какомъ именно отношеніи; находятся ли произаодители, заніющиеся рукодѣліемъ въ лучшемъ положеніи и в большемъ довольствіи, или нѣтъ, сравнительно съ сельскими жителями той же мѣстности?

3) Сельскія рукодѣлія должны быть описываны болѣе или менѣе подробно, смотря по значенію ихъ въ извѣстной мѣстности. О тѣхъ изъ нихъ, которыя вообще свойственны сельскому быту, составляютъ, такъ сказать, необходимую его принадлежность и ограничиваются удовлетвореніемъ лишъ мѣстной потребности, достаточно краткаго упоминанія; подробнѣйшія же свѣдѣніяжелательно собрать въ особенности о такихъ рукодѣліяхъ, которыя занисаютъ в краѣ наи большее число рукъ, в произведенія крихъ развозятся на продажу по базарам и ярмаркамъ и отправляются въ разные города.

4) Всякое описаніе должно быть сопровождаемо указаніемъ источниковъ, изъ коихъ свѣдѣнія почерпнуты.

5) За тѣ сочиненія, которыя, по разсмотрѣніи особою коммиссіею изъ членовъ Общества признаны будутъ вполнѣ удовлетворительными, выдаются въ награду большія золотыя медали; за сочиненія, подходящія къ требованіямъ задачи – малыя золотыя медали; сочиненія же, вькакомъ-нибудь отношеніи заслуживающія вниманія, награждаются серебряными медалями.

6) Описанія сельскихъ рукодѣлій, награжденныя медалями въ издаваемыхъ Императорскимъ Вольнымъ Экономичсекимъ Обществомъ «матеріалахъ для хозяйственной статистики России».

7) Срокъ для представленія отвѣтныхъ сочиненій назначается 1 мая 1855 г.

8) Всякая рукопись должна быть снабжена девизомъ, со вложеніемъ въ запечатанный кувертъ таковаго же девиза, при котромъ означено имя и званіе автора и мѣсто его жительства. Сочиненія, не удостоенныя награды, хрантся в архивѣ, без вскрытия куверта, и, по желанію автора, возвращаются ему не иначе, какъ по предъявленіи девиза. Для обратного вытребованія рукоописей назначается годичный строкъ со дня опубликованія

въ «Трудахъ» Общества отчета коммисіи о присужденныхъ по конкурсу наградахъ; по истеченіи же этого срока куверты съ девизами сжигаются въ присутствыи коммисіи.

9) Печатныя или рукописныя, но гдѣ либо прежде напечатанныя сочиненія, а также съ означеніемъ имени автора на конкурс не допускаются.